IVICA TODOROVIĆ, NINA AKSIĆ
SÂRBII DIN ROMÂNIA. CERCETĂRI ŞI SINTEZE ETNOLOGICE: MOŞTENIRE, CULTURĂ, ORIGINI
UNIUNEA SÂRBILOR DIN ROMÂNIA, TIMIŞOARA, 2022
INSTITUTUL ETNOGRAFIC SANU, BELGRAD, 2022
ISBN: 978-606-004-057-6 / 978-606-004-059-0 / 978-86-7587-117-0

СРБИ У РУМУНИЈИ I: ЕТНОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА И СИНТЕЗЕ: НАСЛЕЂЕ, КУЛТУРА, ПОРЕКЛО

ИВИЦА ТОДОРОВИЋ
НИНА АКСИЋ

СРБИ У РУМУНИЈИ

I

ЕТНОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА И СИНТЕЗЕ:
НАСЛЕЂЕ
КУЛТУРА
ПОРЕКЛО

ИВИЦА ТОДОРОВИЋ
НИНА АКСИЋ

СРБИ У РУМУНИЈИ. ЕТНОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА И СИНТЕЗЕ: НАСЛЕЂЕ, КУЛТУРА, ПОРЕКЛО

Савез Срба у Румунији
Посебна издања
Научна литература
Књига број 36

Етнографски институт САНУ
Монографска издања
Едиција Посебна издања
Књига број 100

СРБИ У РУМУНИЈИ. ТОМ I
Етнолошка истраживања и синтезе:
наслеђе, култура, порекло
Ивица Тодоровић, Нина Аксић

За издавача:
инж. Огњан Крстић
проф. др Драгана Радојичић
Директор Издавачке делатности:
др Саша Јашин
Уредник:
др Михај Миља Радан
Рецензенти: **академик др Јелена Јовановић, др Јованка Радић, др Гордана Благојевић**
Редакција:
др Славомир Гвозденовић
проф. др Драгана Радојичић, др Младена Прелић,
др Ивана Башић, др Бојана Богдановић,
др Милеса Стефановић-Бановић,
др Јадранка Ђорђевић Црнобрња
Секретари редакције:
мср Дејан Попов, др Милан Томашевић
Издавачки саветник:
Љубинка Перинац Станков
Коректор:
др Миљана Радмила Ускату
Технички уредник:
Светлана Банду
Дизајн корица:
Сенадин Крстић
Фотографија на корицама: Улазна врата куће у Златици, јун 2019.

Copyright © ССР и Етнографски институт и аутори
ISBN: 978-606-004-057-6 / 978-606-004-059-0 / 978-86-7587-117-0

ИВИЦА ТОДОРОВИЋ
НИНА АКСИЋ

СРБИ У РУМУНИЈИ

ТОМ I

ЕТНОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА И СИНТЕЗЕ: НАСЛЕЂЕ, КУЛТУРА, ПОРЕКЛО

Савез Срба у Румунији, Темишвар
Етнографски институт САНУ, Београд
Темишвар, 2022.

Ова је књига штампана уз финансијску помоћ Департмана за међуетничке односе Владе Румуније

Această carte este tipărită cu sprijinul Departamentului pentru Relaţii Interetnice al Guvernului României

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Srbi u Rumuniji. – Timişoara : Uniunea Sârbilor din România;
Beograd: Etnografski Institut SANU, 2022
2 vol.
ISBN 978-606-004-057-6
Tom 1 : Etnološka istraživanja i sinteze; nasleđe, kultura, poreklo / Ivica Todorović, Nina Aksić. - 2022. - Conţine bibliografie. - ISBN 978-606-004-059-0
ISBN 978-86-7587-117-0

I. Todorović, Ivica
II. Aksić, Nina

39

УВОДНА РЕЧ

Ова два тома етнографске монографије настала су у оквиру пројекта *Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији* (ЦНИКСР) при Савезу Срба у Румунији (ССР) и темеље се на прикупљеној грађи у систематски спроведеним теренским анкетама од 2016. до 2019. године у насељима са српским живљем у неколико области румунског Баната: Поморишје, западни део Тамишког Баната, Пољадија и Дунавска клисура. Трошкове за спровођење теренских анкета – смештај, исхрана, превоз (на територији Румуније) сносио је ССР. Мањи део прикупљене грађе је обрађен и приказан на скуповима (*Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*) одржаваним сваке године у организацији ЦНИКСР при ССР у сарадњи са Западним универзитетом у Темишвару и Филозофским факултетом у Нишу; изложени радови на тим скуповима штампани су у часопису *Исходишта,* од 3. до 8. броја (2017-2022), али и у другим познатим стручним часописима. Научни савет ЦНИКСР, у складу са зацртаним циљевима приликом његовог оснивања, закључио је почетком прошле године да је дошло време да се сва прикупљена грађа научно обради и започне са штампањем студија и монографија. Након договора са сарадницима из Етнографског института САНУ (ЕИ), који су били главни учесници у анкетама, и добијене сагласности од руководства института, одлучено је да се објављивање научних студија и монографија започне етнолошком проблематиком. На предлог ЦНИКСР, ССР, као главни издавач, сложио се да ЕИ буде суиздавач ове двотомне монографске студије. Овом приликом исказујемо велику захвалност колегама истраживачима са Етнографског института који су најзаслужнији за реализацију овог пројекта ЦНИКСР.

У првом тому штампана су два важна рада за даља истраживања. У раду И. Тодоровића дата је оквирна слика српско-румунских односа и прожимања током векова у оквиру које се истиче да је у досадашњим истраживањима, нарочито у оним мултидисциплинарним, уочена посебна блискост Срба и Румуна не само у етнографском, већ и у другим доменима – језичком, верском, генетском и др. Такође, аутор покушава установити главне циљеве будућих истраживања Срба у Румунији која би у свом фокусу требало да имају најзначајније проблеме и да обухвате више тематских целина. У другом раду, изузетно драгоценом за будућа истраживања, Н. Аксић је инвентарисала богату научну и стручну библиографију радова који се односе на културу Срба у Румунији, што подразумева етнологију, лингвистику, фолклористику, историју, књижевност, културологију, /етно/ музикологију и друге научне дисциплине.

Сврха елаборације и штампања ове двотомне монографије јесте да

се сажето прикажу српски живаљ и српско (јужнословенско)-румунски односи током векова у овом делу Баната и да се стекне целовитији увид у анализирана три обичаја: Божић, кућна слава и свадба. Анализа трију обичаја омогућила је ауторима да открију специфичне елементе (неки веома архаични) у појединим обредима (в. нпр. кућне славе), којих нема у другим областима српског етничког ареала, и конзервисане бројне претхришћанске елементе у обичајној пракси. Запажене су, такође, велике промене у вршењу обреда и начину прослављања у XX и XXI веку у смислу редуковања или нестајања неких ритуала, чак и појединих обичаја у целости. Други том монографије вредан је и са лингвистичког становишта јер се из наратива казивача (укупно 55) могу извести и закључци о карактеристикама говора банатских Срба из Румуније, укључујући и степен утицаја румунског језика на њих, а са етнолошког становишта важан је ради уочавања појединих румунских утицаја у обредима српских банатских обичаја. Међутим, из синтезних радова другог тома сада је сасвим јасно да тродневни боравак није био довољан нити за прикупљање свеобухватније грађе на основу које може да се уради детаљнији приказ и анализа наведених обичаја, нити за доношење свеобухватних и коначних закључака. Стога је неопходно не само обнављање теренских истраживања у поменутим насељима, већ и спровођење анкета и у другим насељима ради прикупљања обимније грађе која би потом омогућила истраживачима да стекну потпунији увид у структуру и ток обичаја, у симболистику бројних пратећих ритуала, да компаративном анализом истакну реципрочне српско-румунске интерференције и степен уплива страног (претежно румунског) утицаја, односно да се процени у којој су мери ови обичаји очували основне карактеристике српских (словенских) обреда и, на крају, да се изведу не делимични, већ коначни закључци. Штавише, пошто су почев од друге половине XX века све до данас економски, политички, друштвени, демографски и други чиниоци проузроковали огромне промене у обичајној пракси, неопходно је да будућа истраживања обухвате што већи број обичаја, ако не свих, бар оних најзначајнијих, и спасу их на тај начин, у задњем часу, од заборава. Иначе, објављивањем ове монографије, која представља само полазну основу за дубљу анализу ових обичаја, желимо постићи два основна циља: а) продубити анализу већ истражених обичаја и б) подстаћи започињање нових систематских истраживања других обичаја. Монографија је, без сумње, изузетно значајна јер њоме започињемо процес реституције културне и духовне баштине банатских Срба у Румунији.

У Кишоди, 19. 12. 2022. **Унив. проф. др Михај Миља Радан**

Ивица Тодоровић
Етнографски институт САНУ, Београд
ivica.todorovic@ei.sanu.ac.rs

СУДБИНА НА РАСКРШЋУ
– резултати, запитаности и могућности нових мултидисциплинарних проучавања Срба у Румунији и српско-румунских релација у прошлости и садашњости[1]

„Кад је било пред зору, младић духне трипут на свој драги камен
и пожели да буде тако како је цар рекао.
И одмах се створише мостови, један од злата а други од сребра,
који спојише куће једне с другима...“
(из румунске бајке *Фурга-Мурга;*
Румунске народне бајке, 1974: 95)

„Време лети брже, много брже него раније. Да ли сте то приметили?
Немамо времена да прочитамо књигу, да размислимо о нечем свом,
не остаје нам времена чак ни за то да будемо мало с децом
и са својом сапутницом на раскршћима овог живота“
(Георгије Фечору, румунски мисионар; Фечору, 2018: 229).

[1] Овај текст представља резултат рада у Етнографском институту САНУ – који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број: 451-03-68/2022-14/200173 од 04.02.2022. – као и рада у оквиру пројекта Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији „Истраживање културе и историје Срба у Румунији“.

I.1. У СУСРЕТ БЛИСКИМ ДАЉИНАМА
– КРАТКА ОДРЕЂЕЊА ИСТРАЖИВАЧКОГ ПРИСТУПА

На раскршћима простора и времена Срби и Румуни налазили су се више пута у врло сличним ситуацијама, повезани вером и територијом коју настањују, али – као што ћемо видети у овој студији – и многим другим везама и мостовима. Тако су и разни облици румунске културе и традиције, ненаметљиво али постојано, долазили до српске публике.[2] Због чега, онда, Румунија у спонтаним асоцијацијама Срба не тако ретко делује и врло тајанствено, па чак и далеко, као нека земља у магли, окружена непроходним планинама? С друге стране, ипак, из којих разлога многе појаве и разни изрази традиције, уочени на тим просторима, често изгледају тако блиско и познато? Откуда то да се народни обичаји, забележени у овим крајевима, чине тако фасцинантним и очаравајућим?[3] Зашто једни српски аутори пишу о дивном пријатељству, суживоту и сарадњи током векова, а други нешто сасвим друго, најблаже речено супротно? Одакле потиче тај необични дуалитет у представама о релацијама ова два народа, као и о самој судбини Срба у Румунији, па чак и на нивоу науке? Шта се заиста дешавало у дубљој и ближој прошлости? Због чега у општој јавности недостају чак и неке основне информације о односима Срба и Румуна – једних уз друге историјском судбином постављених на просторима европског југоистока, на цивилизацијском и географском раскршћу путева и народа? Услед чега оно што би, по природи ствари, требало да буде најближе и најпознатије – још увек неретко изгледа тако удаљено и нејасно?

Можда ћемо, следећи снажну жељу да трагамо за кључним одгонеткама, на нека од постављених питања одговорити и на овом месту, а можда је, треба се такође надати, ово тек један од бројних покушаја, сада и у блиској будућности усмерених у истом правцу.

---

[2] Иако би се датом питању такође могла посветити посебна књига, на овом месту – тек примера ради, на почецима четири основне целине наше студије – навели смо по пар цитата из румунских бајки и из најновијих православних мисионарских текстова, који су преведени на српски језик, представљајући неке од доказа о сталном присуству румунских културних утицаја, схваћених у најширем смислу.

[3] В. рецимо Антонијевић, 1990: 189-191 и даље.

* * *

Наду улива и чињеница да су, током претходног периода, за релативно кратко време остварени веома значајни резултати на пољу етнолошких и мултидисциплинарних истраживања Срба у Румунији, као и српско-румунских релација у ширем смислу. С тим у вези, објављен је и већи број научних радова и зборника, уз прикупљање нове теренске грађе и организовање више научних скупова.[4] Овим су, сасвим несумњиво, учињени почетни кораци ка осветљавању бројних, у претходном периоду неоправдано, наизглед необјашњиво, запостављених проблема и питања из домена проучавања српског етничког елемента на просторима данашње Румуније. Исто се односи и на шири оквир сагледавања многоструких српско-румунских, као и с њима непосредно повезаних, релација и прожимања.[5]

Осим етнологије и филологије – које су предњачиле у покушајима да, макар делимично, надокнаде периоде у којима је много тога пропуштено – и са становишта других наука и другачијих посматрачких димензија такође је током последњих неколико деценија спроведено више истраживања, аналитичких разматрања и општих синтеза. И ови, различити приступи су – рецимо то одмах на почетку – поред других резултата пре свега непосредно указали на врло интензивна српско-румунска прожимања у прошлости, као и на то да је реч о посебно блиским етничким целинама. На светлост дана изронило је и мноштво нових или недовољно познатих чињеница, које још увек нису на задовољавајући начин протумачене и представљене у научној и широј јавности.[6]

[4] Илустрације ради, в. неке од најновијих резултата у радовима: Ивановић Баришић, Трубарац Матић, 2020; Трубарац Матић, 2018; Трубарац Матић, 2019; Ивановић Баришић, 2018; Ивановић Баришић, 2017; Аксић, 2018; Богдановић, 2020; Богдановић, 2019. Библиографију одабраних радова везаних за проучавање културе Срба у Румунији в. у наставку ове студије, односно у Аксић, 2022. Уп. и Бугарски, 2020; Бугарски, 2007.

[5] Када је реч о новијим текстовима уп. рецимо, као илустрацију разноврсних приступа: Радан, 2015б; Радан, 2015а; Радан, 2018; Милин, Радан, 2002; Тодоровић, 2017б; Тодоровић, 2019; Stareţu, 2015 (Старецу, 2021); Миштоју, 2005. Овде свакако треба придодати и бројне књиге и текстове Љубивоја Церовића и Стевана Бугарског, поред разних других аутора, који су се појавили у новијем периоду и где се предочава богат чињенични материјал на основу којег би се могао отпочети низ нових истраживања и студија; в. рецимо Бугарски, 1998.

[6] В. на пример Новаковић, 1997; Stareţu 2015 / Старецу 2021; Војводић, 2005, као и претходну напомену. Бројна питања, уз неке јасно формулисане одговоре и пратеће назнаке могућности нових истраживања, покреће кратка студија Лома, 2010, исто као и Радан, 2018.

Следећи доступне материјале и путоказе, уз помоћ (иако изванредно упућујућег, у овом случају још увек недовољно искоришћеног и примењиваног) упоредног приступа,[7] долазимо до врло одређених закључака који нас усмеравају на то да посебну блискост Срба и Румуна сагледавамо на сложенији начин. Ово, свакако, подразумева и поновно ишчитавање и анализу до сада познатих етнолошких, историјских, лингвистичких, археолошких и других извора и информација. Било како било, на више различитих истраживачких нивоа указала се системска и непосредна испреплетеност српскословенских и румунских етнокултурних и других особина, што је посебно изражено управо на просторима савремене Румуније.[8]

* * *

Студија је, осим потпуно нових садржаја, настала и на основу неколико ранијих ауторових радова који су писани са унапред уобличеном свешћу о њиховом уклапању у јединствену књигу, односно – са идејом о њиховој међусобној, непосредној повезаности и надовезивању у склопу формирања шире монографске целине.[9]

У првом делу текста[10] упућује се на одређење научно-истраживачког приступа, као и на општи оквир проучавања Срба у Банату и у данашњој Румунији, уз указивање на посебно важне теме, чињенице и истраживачке путоказе. У другом делу[11] скреће се пажња на поједине упечатљиве показатеље српско-румунских паралела и релација, из којих произилази и мишљење о постојању (одавно присутне) свеопште прожетости српскословенских и румунских етнокултурних особина. У трећем делу[12] издвајају се општи закључци, уз више додатних, карактеристичних примера, с нагласком на новим подацима до којих

[7] Као најновије позитивне примере везане за шири контекст сродне проблематике, који би требало да буду иницијални путокази за будуће студије и упоредна истраживања, додатно издвајамо: Радан, 2016; Радан Ускату, 2016; Радан, 2015б; Радан Ускату, 2015; уп. Српско-румунске везе и прожимања, 2005.

[8] У феноменолошком смислу, наведену блискост посебно јасно је проблематизовао зборник Румунија и румунизација Срба, 2018.

[9] Тодоровић, 2017а; Тодоровић, 2017б; Тодоровић, 2018; Тодоровић, 2019.

[10] Реч је о поглављима I.1. и I.2.

[11] Овде се мисли на поглавља II.1. и II.2.

[12] Поглавља III.1., III.2. и III.3.

долазимо током последњих мултидисциплинарних истраживања, али и на раније уоченим, важним чињеницама које до сада нису биле довољно наглашаване.[13] Завршни део наше студије, у склопу четврте целине[14], односи се на нека финална, сажета запажања и осврте.

Структура је тако осмишљена да, иако међусобно испреплетена,[15] готово сва потпоглавља у првој и другој целини – у складу с неким од *кључних појмовних комплекса* којима се баве[16] – имају своје основне пандане (мада уз нешто другачији распоред) у унутрашњим целинама опширнијег трећег дела.[17] У њима је представљен значајан број непосредних, илустративних примера за разне тврдње општијег типа које су претходно изношене. Укратко речено, својеврсно „удвајање" главних тематских комплекса настало је у вези с потребом да се најпре у нешто сажетијем облику изнесу основне чињенице и поставке, а да се у другој половини посматрачки оквир прошири, уз предочавање већег броја допуна и непосредних показатеља, у виду доказа који их додатно поткрепљују.

* * *

Пре него што коначно пређемо на изношење података и анализа, унапред ваља рећи да се испоставило како има сасвим довољно

[13] Дакле, као што је претходно назначено, појавило се мноштво нових чињеница и сагледавања, исто као и сасвим нових ишчитавања од раније доступних података, а ови садржаји још увек нису на целовит начин представљени, истакнути и протумачени у научној и општој јавности. Управо из тог разлога се највећа пажња скреће баш на њих, у крајње широко конципираном етнолошком и вишедисциплинарном кључу.

[14] У питању је последње поглавље (IV) које носи назив „Уместо завршних запажања".

[15] И поред њихове међусобне прожетости, међутим, трудили смо се да свако поглавље и потпоглавље – ради лакшег поимања ове, сложене и вишедимензионалне, проблематике од стране читалаца – представљају јединствене целине, па отуда потичу и одређена, свесно изношена, понављања битних чињеница. Тиме се отварају и могућности „дијагоналног читања" наше студије.

[16] Реч је о кључним појмовним комплексима / тематским целинама као што су: *српски корени Баната; специфичне групације; асимилација и погром; архаичност; аутохтоност и свеприсутност; језички и мултидисциплинарни показатељи; порекло и етногенеза Срба / Словена и Румуна; генетика (резултати нових етнолошко-генетичких истраживања).*

[17] Изузетак представљају они унутрашњи делови поглавља који су уобличени као потпоглавља али имају својства уводних или завршних осврта, тј. увода или прелиминарних резимеа.

аргумената и за констатацију да је простор савремене Румуније од изузетно важног, па чак и кључног значаја за дефинисање раширености изворних (архаичних) српских етнокултурних особина и српског етногенетског простора. Управо ово подручје је, вероватно и више него било које друго, погодно за дубље сагледавање и представљање сложености српског етничког комплекса и његовог положаја на раскршћу цивилизација.

Паралелно с претходним – осим будућности научног поимања српског етничког питања у Румунији – и актуелна егзистенција Срба на просторима државе Румуније, односно судбина српског идентитета на овој територији, данас се услед бројних разлога више него икада налази на кључном историјском раскршћу. У складу с тим, неће бити претерано уколико већ сада приметимо да од нових истраживања и промишљања чињенице српског континуираног трајања на наведеном подручју, укључујући ту и нужност коренитог преосмишљавања основне посматрачке парадигме, несумњиво зависи не само будућност разматране проблематике у научном смислу, већ и даљи развој и судбина читавог овог народа.

I.2. ЧАРИ И ИСКУШЕЊА НОВИХ САЗНАЊА И ПОНОВНИХ ПРЕПОЗНАВАЊА

– УВОДНИ ПРИСТУП И ПЕРСПЕКТИВЕ – (ИЛИ ПОНЕШТО О САВРЕМЕНИМ ЕТНОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА СРБА У РУМУНИЈИ)

Општи посматрачки оквир. На почетку, важно је нагласити да постоји више димензија, као и приступа и могућности, етнолошко-мултидисциплинарних проучавања Срба у Румунији. У дотичном смислу покушаћемо да, осим сажетог општег пресека уводног карактера, прелиминарно скренемо пажњу и на поједине аспекте, делимично већ наговештене, који су били заборављени, непознати, прећутани или недовољно наглашени.

Свакако, етнолошких истраживања Срба у данашњој Румунији било је и раније, о чему су писали различити аутори,[18] а на овом месту наводимо само неколико илустративних и непретенциозних подсећања.[19] Примера ради – када је, у ужем смислу, реч о Банату – о некима од таквих проучавања писала је Мирјана Малуцков у свом раду „О етнолошком истраживању Срба у румунском Банату“,[20] у оквиру тематског зборника с насловом „Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи“, у којем се још неколико значајних текстова осврће на Србе у Румунији.[21] Пре десет година појавила се и запажена монографија „Срби у Темишвару“, а аутор је Мирјана Павловић из Етнографског института САНУ.[22] Од великог значаја су и радови у издањима *Темишварског зборника*,[23] као и још неких часописа

[18] Уп. још једном Аксић, 2022. У поменутом тексту Нине Аксић, у наставку наше студије, налази се и обимна библиографија научног и стручног доприноса истраживању културе Срба на територији Румуније. Исто тако в. и Миленковић Вуковић, 2005: 467-479.

[19] Систематичније набрајање текстова ове врсте, уз макар минимално одређење спрам њиховог квалитета и значаја, свакако би захтевало и писање засебног рада.

[20] Малуцков, 2005; уп. и Малуцков, 1998.

[21] Када је реч о националним мањинама у Румунији уп. Бугарски, 2005. Такође је од изузетног значаја и зборник Банат кроз векове, 2010, уз више врло важних текстова.

[22] Павловић, 2012.

[23] Првенствено в. Темишварски зборник бр. 1 (Матица српска, Нови Сад, 1994), са више инспиративних текстова, који имају карактер мањих, сажетих синтеза. В. рецимо Дрљача, 1994.

и зборника, а – поврх свега – у најновије време објављено је и више бројева новопокренутог научног часописа *Исходишта*, са текстовима који су непосредно посвећени дотичној проблематици.[24]

Од непроцењивог значаја – не само за филологију, већ исто тако и за етнологију и сродне науке – јесу и нове, мултидисциплинарно уоквирене студије Михаја Радана, где су представљена истраживања првенствено Карашевака, али и она која су од огромног значаја за разумевање ширег српског етничког контекста.[25] Овом научнику и његовом опусу је био посвећен и – са становишта теме којом се бавимо – подстицајан тематски зборник, уз више корисних и занимљивих текстова.[26] Свакако, за наш приступ су веома значајни и текстови других аутора који нису етнолошки у ужем смислу, али су такође засновани на различитим научним областима повезаним са етнологијом.[27] Међу њима се, рецимо, налазе и вредне студије етномузиколога који су се бавили овим и блиским подручјима.[28] Поврх свега, треба поменути и чињеницу да су, понекад и прилично обимне, „библиографије" текстова о Србима у Румунији и сродним темама предочене у склопу литературе, у различитим монографијама и радовима.[29]

[24] Наиме, током 2014. године основан је *Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији,* који је – заједно са Филозофским факултетом Универзитета у Нишу – био и издавач одговарајућих зборника са научним радовима, тј. часописа *Исходишта.* Основни циљ Центра је „планско истраживање духовне и материјалне културне баштине Срба из румунског дела Баната, али и других српских енклава у Румунији" (Радан, 2015в: 9), односно – у контексту рада поменутог Центра најављена су континуирана истраживања Срба у Румунији (Радан, 2015в: 10). Од етнолошких радова у првом броју *Исходишта* в. на пример Ивановић Баришић, 2015.

[25] В. пре свега Радан, 2015а; Радан, 2004а; уп. Младеновић, 2019. Библиографију најзначајнијих радова М. Радана в. у Радан, 2015а: 397-400, као и у Ускату, Јашин, 2019.

[26] В. Живот посвећен трагању за етничким идентитетом, 2019.

[27] Уп. рецимо Поповић, 1955а; Бугарски, 1995; Пејин, 2003; Гавриловић, 1997; Гавриловић, 1994 итд. О делу Баната који данас припада Републици Србији в. и Ердељановић, 1986. О ранијим проучавањима језика Срба у Румунији в. Сикимић, 1994, заједно са приложеном библиографијом радова о овој теми (Сикимић, Бјелетић, 1994). В. и Милорадовић, 2005: 303-304.

[28] В. рецимо студију Јовановић, 2015. Такође в. и бројне радове Селене Ракочевић, посвећене истраживању становништва Баната и с њим повезаних области (в. рецимо Ракочевић, 2017; Ракочевић, 2018). Уп. и Големовић, 2016.

[29] В. рецимо у бројним књигама и текстовима С. Бугарског и Љ. Церовића, у којима се такође налазе разни садржаји од значаја за етнолошки приступ (в. рецимо Церовић, 2007), а ово посебно важи управо за студије претходно помињаног М. Радана (в. на пример у Радан, 2015а; Радан, 2004а итд.). Исто в. и литературу предочену у Павловић, 2012.

Међутим, посматрано у целини – услед различитих околности, почев од вишедеценијске затворености Румуније за могућности свеобухватног, а у неким периодима и било каквог, проучавања Срба, али због и околности у самим српским земљама – етнолошких истраживања (како мултидисциплинарних синтеза, тако и непосредних проучавања, са етнографским предзнаком) ипак је било веома мало, у сваком случају недовољно спрам значаја ове теме.[30] Из тог разлога, питање *целовитог и систематског сагледавања српског етничког контекста на територији савремене Румуније у прошлости и данас* и поред свега још увек представља једно од најмање истражених, са научне тачке гледишта сасвим непотпуних и чак, у извесним аспектима, веома „тајанствених" питања. С тим у вези, дотична проблематика се, својом суштинском недореченошћу, у потпуности уклапа у представу о изузетној сложености српско-румунских односа, како у дијахронијском и синхронијском, тако и у општем семантичком смислу.[31]

Управо из наведених разлога, и у непосредној будућности планирано је систематско истраживање Срба у Румунији, с почетним нагласком на ширем подручју Баната и његовим предеоним, тј. ужим етнокултурним целинама.[32] Из овог угла, од значаја су првенствено насеља са српским становништвом која се налазе у окрузима Тамиш (Тимиш), Караш-Северин, Арад и Мехединци.

Када је реч о могућностима будућих истраживања, пожељно је да посебна пажња буде усмерена на проучавање духовне културе, а пре свега на народне обичаје и веровања.[33] Прецизније казано, примарни

[30] Примера ради, Душан Дрљача и Младена Прелић су својевремено свој текст посвећен искуствима Етнографског института САНУ у проучавању Срба у окружењу завршили управо констатацијом како је неопходно спровести истраживања Срба у Румунији (на основу успешних модела примењених у другим земљама), уз запажање да „за успостављање овог успешног модела на примеру Румуније, засад упадљиво недостају специјализован часопис и стабилно финансирање" (Дрљача, Прелић, 2005: 288).

[31] Треба нагласити и да нам у овој студији није био циљ представљање историјата проучавања Срба у Румунији и српско-румунских релација, а поготово не систематско бављење тим питањем. Наиме, наш приступ је првенствено заснован на усредсређивању на оне чињенице и текстове који су посебно значајни са становишта издвајања *основних проблема* и *специфичности* везаних за разматрану тему, *недовољно разматраних* током претходног периода.

[32] Када је реч о подручју Баната у најопштијем смислу, уз пратеће мапе, уп. рецимо Павловић, 2012: 41-54.

[33] Сарадници Етнографског института САНУ су од друге половине 2016. године отпочели са непосредним и планским, теренским и другим истраживањима Срба у Румунији.

акценат могао би бити стављен на: религијску праксу и најзначајније религијске представе, затим на славске, божићне и свадбене, али и друге обичаје и повезана веровања, као и на народну митологију. Поред тога, изузетно важно било би и непосредно усредсређивање на питања етничког и верског идентитета, те на проблематику односа између традицијског и савременог у најширем смислу, уз неизоставно проучавање етногенезе и представа о пореклу, родовској генеалогији и прошлости разматраног становништва, заједно са посебно значајним питањем разматрања српско-румунских прожимања, претапања и релација у ширем смислу.

У складу с претходним, за нас и за наш приступ превасходно су – у просторном, али и квалитативном смислу – битна питања проучавања 1) Срба у Банату, с нагласком на 2) специфичним, различитим српским групацијама, као и 3) Срба у другим деловима данашње Румуније. Исто тако, потребно је подвући и 4) значај, у претходном периоду углавном занемариваних, истраживања српске и словенске компоненте у етногенези становништва Румуније, уз 5) прећуткивани (али, управо из тог разлога, ипак свеприсутни) проблем геноцида и асимилације.[34] На све ово се наслања и – са претходним одредницама главних запитаности прожето – изучавање научних потенцијала појединих, посебно важних показатеља (6) *архаичности и континуитета* српског присуства у Румунији. Међу њима су овде, осим етнолошких и историјских у ужем смислу, као најзначајнији превасходно истакнути (7) *генетички, језички и мултидисциплинарни показатељи.*

Тим путем тежи се дефинисању главних научних циљева и сагледавању структуре најбитнијих проблема и тематских целина са којима неизоставно треба да се суоче будућа истраживања Срба у Румунији (чему треба придодати и поновљену напомену да је бављење наведеним питањима неправедно било скрајнуто, понекад и онемогућено, услед разлога који нису имали везе са науком). У овом, првом делу нашег текста ће бити наглашена управо прва ставка, док су проблемска питања које су назначена под бројевима 2, 3, 4 и 5 – заједно са другим, пратећим запитаностима (6, 7) које се на њих надовезују – обухваћена наредним деловима студије.

[34] В. рецимо Пејин, 2012: 15-16; Стојковић, 1990: 241-242; Павловић, 2012: 96; уп. и Милин, Степанов, 1996; Милин, Степанов, 2002.

Срби у Банату. Пре свега, у складу с претходно формулисаним методолошким оквиром, пажњу скрећемо на („најближе“) Србе у Банату. Када говоримо о истраживању ових Срба, треба нагласити да део Баната који данас припада Румунији представља непроцењиво важну област, пре свега са становишта сагледавања корена српског етноса, као и ширег одређења и сагледавања целовитости српског етнокултурног и етничко-етногенетског простора, још од дубоких давнина.[35] Уосталом, и у не тако далекој прошлости Темишвар је био један од најважнијих српских градова (између осталог и престоница Војводства Србије и Тамишког Баната средином XIX века).[36] Уз то је наведено подручје имало изузетно и вишеструко значајну улогу у новијој српској историји, а једно време је било и непосредно средиште српског културног и народног живота.[37]

Упућенима је познато и да Срби на просторима данашње Румуније бораве изузетно дуго, па се у текстовима који су се бавили овом темом наглашавало и то да „данас они представљају најстарију српску дијаспору у свету“.[38] Такође, истицано је и да у Равном Банату, од Темишвара до садашње границе и од Мориша до јужних огранака Карпата, „Срби континуирано живе од раног средњег века, о чему сведочи велики број српских топонима“. [39] Осим тога, писало се и о томе да су, посебно у периоду од XV до XVIII века, Срби у великом броју насељавали и Ердељ,[40] као и разне друге делове данашње Румуније – што представља веома важну полазну чињеницу, из угла разматрања улоге и присуства Срба на овим просторима, за даља истраживања. Непосредно је истицано и да српски живаљ са територије данашњег румунског Баната и околних подручја овде представља „најстарији етнички елемент“,[41] који је консолидован имигрантима што „долазе у Банат почев од XV до XVIII века“.[42]

---

[35] Поповић, 1955а: в. рецимо стр. 7, 17-18, 20, 23 итд; в. и Ердељановић, 1925а; уп. Пејин, 2003: 14-15.

[36] В. на пример у Крестић, 2013: 241-250, са картом на страни 242.

[37] В. рецимо Стојанчевић, 1994: 26-29.

[38] Церовић, 1997а: 9; обавезно в. и монографију Поповић, 1955а.

[39] Церовић, 1997а: 20. Међутим, „после повлачења Турака, током XVIII века, етничка слика Равног Баната знатно се изменила досељавањем Немаца, Румуна и Мађара“ (Церовић, 1997а: 21).

[40] Церовић, 1997а: 24.

[41] Радан, 2004а: 229.

[42] Радан, 2004а: 13.

Све у свему, могли би се навести многи примери који директно сведоче о значају и бројности Срба на наведеном подручју током векова. Притом, неке од ових чињеница су већини истраживача општепознате, а неке – услед недостатка (или пређашње немогућности) спровођења одговарајућих истраживања – готово да имају статус легенди, о чему ће се још говорити у наставку овог текста. Између осталог, уколико се обратимо досадашњим синтезама, може се издвојити чињеница да „о размерама српских сеоба, које кулминацију достижу између средине XV века, после пада Деспотовине, и средине XVI века, после пада Баната, сведочи податак који даје угарски краљ Матија Корвин у писму римском папи 1483. године, када наводи да се током протекле четири године у његово краљевство доселило преко 200.000 Расцијана", а „два мађарска извора из 1542. и 1543. године Банат називају Рашком, а за Темишвар наводе да се налази 'усред Рашке' ".[43] Исто тако, примера ради, „на врхунцу моћи, позивајући се на византијске и српске традиције, Јован Ненад се, у својој престоници Суботици, прогласио царем", а „да би успешно владао широким пространством, установио је и другу престоницу – Чому на Тамишу у близини Темишвара".[44] Ово су, наравно, само поједини показатељи који – преко илустративних примера што упућују на чињенице навођене од стране различитих аутора – имају сврху да прелиминарно укажу на значај проучавања Срба у Банату,[45] али и у целокупној савременој Румунији.

[43] Церовић, 1997а: 24; в. и Павловић, 2012: 45, 75; Поповић, 1955а: 29; Радан, 2004а: 13. С друге стране, потребно је нагласити и да су подаци о изузетно великом броју „етногенетских Срба" (и у ширем смислу – словенског елемента) на територији данашње Румуније у потпуности у складу са резултатима најновијих генетичких истраживања, уколико се узму у обзир све релевантне студије. [У ствари, посматрано на нивоу генетике, општи контекст појединих особености становништва Румуније ипак је могуће разликовати од општег модела српских земаља у ужем смислу (уп. и Тодоровић, Рајковић, 2016: 19), али су ове разлике свакако секундарне природе у односу на изузетно бројне сличности и истоветности, које се посебно јасно уочавају након подробнијих анализа.] О овоме ће бити речи и у другим деловима наше студије, као и у нашој планираној монографији („Тајна порекла") која ће се бавити представљањем комплетираних етнолошко-генетичких истраживања Срба. У сваком случају, нова истраживања су недвосмислено показала да је доминација хаплогрупе I2a Dinaric веома добар показатељ раширености српског етнокултурног и етногенетског простора (в. Тодоровић и други, 2015; Тодоровић, 2015: 449-450; Тодоровић, Рајковић, 2016: 16-22; Јерковић, 2012; уп. Кљосов, 2013: в. рецимо стр. 258-260), а у Румунији – и то у свим деловима, на основу спроведених истраживања – неоспорно наилазимо на превласт наведене хаплогрупе (в. Varzari, 2006: в. пре свега стр. 51; Bosch et al, 2006; уп. Stanciu et al, 2010; Bembea et al, 2011).

[44] Церовић, 1997а: 25.

[45] Уп. у другим контекстима и Ердељановић, 1986; Павковић, 2009; Павковић, 2010.

Такође, када говоримо о сложености наведене проблематике и српско-румунских релација, пре свега треба приметити да постоје бројне етнокултурне, језичке и друге особености, тј. специфичне архаичности и разликујуће нијансе међу Србима у Румунији, због чега је њихово проучавање посебно комплексно, али и занимљиво. По једној логичној хипотези, разлоге за ове разлике – пре свега за особености у говору – треба тражити „у различитом времену досељавања у румунске земље и у додиру са становништвом другог говорног језика“,[46] уз поновљени нагласак на чињеници да су Срби још од давних времена били присутни на овом подручју.[47] Саобразно претходно изнесеним подацима и околностима, углавном су – на ширем подручју Баната – у новије време издвајане следеће етнокултурне групе српског порекла и језика: (1) Банаћани у ужем смислу, (2) Клисурци и Пољадијци и (3) специфични Свиничани, (4) Карашевци, (5) „Црногорци-Кеље“, уз (6) „Шокце“ у Рекашу,[48] али је проблематика српског присуства у Банату и околним подручјима свакако још много шира и сложенија.[49]

[46] Дрљача, 1971: 133.

[47] Када је реч о „различитом времену доласка“ Срба, овде треба имати у виду и бројна сведочанства која говоре у прилог раног словенског присуства у Подунављу и Панонији (в. Пипер, 2008: 128-135), као и на територији данашње Румуније у ширем смислу (в. Ердељановић, 1925а; Радан, 2015а; Трифуновић, 1996; Поповић, 1955а). Обавезно в. и студије најауторитативнијих лингвиста и археолога, које се баве питањима давног боравка Словена у Подунављу, Панонији (пре свега Трубачов) и на територији данашње Румуније (Седов): Трубачов, 2005, Трубачов, 2006; Sedov, 2012; Sedov, 2013; такође в. Кобычев, 1973; Толстов, 1948; Јанковић, 2015; Јанковић, 2016 Уп. и Церовић, 1997б; Церовић, 1997в; Ракић, 2006. У складу с доступним чињеницама, несумњиво је да су почетком средњег века на просторима између Карпата и Дунава живели Словени (Седов, 2013: 147; в. стр. 131-149; обавезно в. и Кобычев, 1973: 60-63; уп. и Loma, 1993: 200-203; Vukčević, 2007: 93-96). О Србима неизоставно в. и Кобычев, 1973: 14-26, 127-128, в. пре свега стр. 25-26; Рудељев, 1992; Будимир, 1959; Шафарик, 1998; Караџић, 1972: 31-48; Vukčević, 2007: в. пре свега стр. 76-79.

[48] Дрљача, 1971: 134. Етнички и етногенетски карактер последње групације захтева засебно разматање, а поменути, угледни етнолог Душан Дрљача у својој синтези посебно наглашава српски карактер њиховог говора (Дрљача, 1971: 136). Поред низа других аутора и Миле Недељковић, примера ради, у свом општем етнолошком лексикону о „Шокцима“ говори као о „етничкој групи у оквиру Срба“, заједно са Карашевцима и Буњевцима (Недељковић, 2001: 191; в. и стр. 242).

[49] В. рецимо Ердељановић, 1925а: 299; Пејин, 2012: 7-11, 15, 16; Стојанчевић, 1994: 23-26; Трубачов, 2006: 101-102, 116, в. и 118-121; Поповић, 1955а: 17-21, 7, 23, 37 итд; Радан, 2015а; Радан, 2004а; Војводић, 2002, стр. IV-V; Радан, 2015б; Томић, Шољмошан, 1996: 348; Дрљача, 1997; Миштоју, 2005; в. и у Ердељановић, 1986: 23; Трифуновић, 1996. Посебно треба обратити пажњу и на Ердељановић, 1925б: 56-57. Поводом проблематике које се дотиче Ердељановић (1925б; в. и Маројевић, 2000: 18; Трифуноски, 1995; Терзић, 1993) уп. и тенденциозни приступ проучавању, тј. сагледавању присуства, Срба у Румунији

О неким специфичним српским групацијама на ширем подручју Баната, као и о Србима у другим деловима Румуније и вековним српскословенско-романским прожимањима, али и о другим битним и приоритетним темама – као што је већ наглашено – у општим и упућујућим цртама говориће се, из више дисциплинарних углова, у наредним деловима ове студије.[50]

Основни појмовни оквири и полазишта – сажети осврт на крају прве целине студије (у контексту изношења прелиминарних закључака, одређења и подсећања). Пре него што кренемо са изношењем немалог броја конкретних података и чињеница којима ће се бавити наредна поглавља, сматрамо да је – уз наду да нам нестрпљивији читаоци на томе неће замерити – потребно изнети и извесне *прелиминарне закључке, одређења и подсећања.* Ово је неопходно како бисмо читаоцима – поврх већ наговештених главних запитаности и тема – што пре, на једном месту, још непосредније предочили и шире семантичко језгро студије, односно на које *појмовне оквире и полазишта* (а има их око двадесет) треба да обрате посебну пажњу, ради лакшег праћења излагања.[51]

Насупрот површном приступу, који би могао да упути на другачије закључке, *српско-румунски односи су свакако веома сложени*[52] и засновани на низу питања и проблема о којима се врло мало (у сваком случају – недовољно) говорило у јавности. Ово се односи како на геополитичке, политичке, конфесионалне и државно-етничке релације,[53]

у Младенов, 1985. У наведеном смислу в. и феноменолошки занимљиви популарни текст: Румуни кажу – Бугари су Срби, 2014.

[50] Када је реч о самом Банату, в. пре свега потпоглавље „Подсећање на јединствену српску етничку матицу у Банату", у склопу другог поглавља треће велике целине (III.2.) наше студије.

[51] Наведени појмовни оквири и полазишта, који сачињавају јединствену тематско-методолошку системску целину, означавани су, ради лакшег препознавања, закошеним словима.

[52] Осим релација везаних за дубљу и ближу прошлост, које су у значајној мери већ наговештене, исто се може рећи и за савремене односе; в. рецимо назнаке изнесене у Ракић, 2006: 58-59 и даље. О овоме је у својим научним студијама, али и у јавности, између осталог сасвим одређено говорио и Александар Раковић (в. рецимо Раковић, 2014а; уп. и Раковић, 2014б). Такође в. и Анатомија румунске политике, 2017, као и донекле парадоксалну савремену ситуацију, о којој извештавају медији, у Условљавања Србије, 2016. Уп. и Павловић, 2012: 215-222.

[53] Примера ради, в. проблеме на које је посебно указана пажња у Раковић, 2015: 289-318, 322.

тако исто – па и знатно израженије – на е*тнолошки, историјски и општи културолошки контекст.* Другим речима, урачунавајући ту све околне народе који живе поред Срба, стиче се утисак да су *српско-румунске релације најмање проучене,* па чак у многим аспектима – и поред варљивог квантитета библиографских јединица посвећених овој теми – и *наизглед тајанствене.*

Из тих разлога, било је неопходно направити једну врсту *општег етнолошког пресека* – а он је овде представљен кроз *синтезу више међусобно повезаних подтематских целина, са наглашеним мултидисциплинарним предзнаком* – како би се сажето детектовала посебно значајна и сложена питања, којима би требало посветити и будућа истраживања. Уколико се – што наводимо као основни приоритет – *спроведу систематска и свеобухватна проучавања српског етничко-етногенетског, језичког и културног наслеђа у данашњој Румунији*, не треба сумњати да ће се доћи до низа нових и изузетно занимљивих информација, сазнања и закључака, од несагледивог научног значаја. Ово ће, свакако, између осталог помоћи и *развоју српско-румунских односа у будућности,* на искрен и дугорочан начин.

У претходном делу текста је говорено о *новим етнолошким истраживањима Срба у Румунији,* превасходно уз предочавање општег оквира и назнаку неопходности спровођења свеобухватних етнолошко-антрополошких и мултидисциплинарних проучавања Срба у Банату, али и у читавој Румунији.[54] Основна намера је била да сажето скренемо пажњу на *нека питања која су до сада била прескочена или недовољно наглашена.* У складу с тим, као проблем од прворазредног значаја издвојено је опште питање комплексности српско-румунских релација и прожимања, како данас тако и у давнијој прошлости, с обзиром на *разноврсност, свеприсутност* и (неретко) *архаичност и изворност* српског етноса на овим просторима.

У наредној целини студије посебно се указује управо на *проблеме упрошћеног сагледавања српског етничког контекста и простора* у различитим синхронијским и дијахронијским перспективама.[55] У ранијим ауторовим радовима, али и од стране више других, меродавних научника, указано је на *етнокултурне показатеље* који директно

[54] Уп. Тодоровић, 2017а. Када је реч о проучавању Срба у Румунији в. још једном студије на које смо претходно указали. Поводом језичких аспеката, али и одговарајућих важних етнолошких и других конотација, в. пре свега сажето у Поповић, 1955б: 42-46, 52; Лома, 2010. Када говоримо о ширем, новијем историјском контексту уп. и Гавриловић, 1994.

[55] В. Тодоровић, 2015.

упућују на *реалне границе простирања изворног српског етничко-етногенетског простора,* као и на *утицаје одговарајућег етнокултурног комплекса у ширем смислу.*

У следећим поглављима ћемо се и сасвим непосредно, из етнолошке перспективе, осврнути на неке од *кључних проблема мултидисциплинарних истраживања српско-румунских релација.* Посебан нагласак стављен је на п*роучавање Срба у различитим деловима Румуније,* као и на *српску и словенску компоненту у етногенези становништва* ове државе – што су проблеми који су у претходном периоду исто били занемарени или недовољно наглашени.

Такође, у вези с претходним, као једно од основних поставља се и питање *проучавања тзв. „асимилованих Срба",* односно *многобројног становништва неоспорно српског порекла* које је – у н*емогућим условима када је реч о декларативном очувању идентитета* – било приморано да се (да ли привремено?) одрекне своје самосвести.[56]

[56] Овде обавезно треба узети у обзир и сасвим непосредан прогон Срба, који је спроведен након Другог светског рата, угрозивши и саму чињеницу постојања Срба на овим просторима – уз додатну напомену да се „румунски модел" притиска на Србе ипак не може изједначавати са „хрватским моделом" геноцида над Србима, јер је он готово јединствен у светским оквирима. Међутим, то никако не пориче чињеницу да се и у Румунији догодио злочин над Србима великих размера. В. на пример Пејин, 2012: 15-16; Стојковић, 1990: 241-242; Павловић, 2012: 96; уп. Милин, Степанов, 1996; Милин, Степанов, 2002. Више о овоме в. и у другим деловима наше студије. На жалост, иако ћемо се дотичном питању неколико пута враћати, у складу са основним методолошким поставкама и предвиђеним обимом студије, ипак не можемо писати о свему томе подробније; под овим се подразумева навођење низа конкретних примера, детаљнијих описа и анализа стравичних догађаја из тог периода (в. рецимо Ђурђевић, 1992), који у антрополошком, историјском и сваком другом смислу неизоставно завређују нове текстове и анализе, у склопу засебних проучавања.

II.1. СКИЦЕ НА ТЕМУ СРПСКО-РУМУНСКИХ РЕЛАЦИЈА И ПРОЖИМАЊА

– ПОЈЕДИНИ ИЛУСТРАТИВНИ И СПЕЦИФИЧНИ ПРИМЕРИ –

„Давно, прадавно, живели један цар и царица,
млади и лепи као две звезде Данице,
и слагали се тако добро као никоји други на свету“
(из румунске бајке *Дафир, Афир и царевна Киралина;*
Румунске народне бајке, 1974: 123)

Специфичне групације. Претходна целина (I) првенствено се тицала иницијалног предназначавања запитаности и могућности нових етнолошких проучавања Срба у Румунији, у склопу уводног одређења тематско-методолошког приступа, уобличавања полазних чињеница и осврта на основне истраживачке смернице. У наведеном делу студије, другим речима, пажња је најпре била посвећена предочавању *општег* научног контекста. У наредној целини (II), пак, испрва се усредсређујемо на специфичне српске групације (почев од шире схваћеног подручја Баната, у Румунији), уз сажето указивање на проблем ускраћивања права и асимилације. Притом, наслањајући се на садржаје који су наговештени у прелиминарном делу текста – посебан фокус непосредно усмеравамо на показатеље присуства српског етничког елемента у различитим деловима Румуније, као и на сложени проблем српскословенско-румунских прожимања и релација у ширем смислу.

Важно је нагласити да су неке од српских групација у данашњој Румунији веома особене – и управо ка овим, самосвојним изданцима српског етноса требало би да буде усмерена нарочита пажња. Из поменутог разлога на њих се осврћемо већ у овом потпоглављу, док ће шири проблем „специфичних Срба“ у Румунији бити разматран у другим деловима исте целине.[57]

Примера ради, поводом специфичних и посебно занимљивих српских групација, прво илустративно можемо скренути пажњу на чињеницу да „за Свињицу сви аутори, који су се бавили проблемом

[57] В. најпре потпоглавље „Пример Алмашке области и Карашеваца у склопу шире целине Баната“, у склопу поглавља III.2.

српских говора у Клисури и Банату уопште, истичу да се она језички одваја".[58] Уз то, Свиничани (Свињичани) се најчешће издвајају у посебну говорну групу,[59] при чему је „постојање полугласа у вокалном систему овог говора његова најзначајнија црта".[60] Овде се уочава повезаност и са јужним (и источним) деловима српског етничког простора,[61] уз констатовање одређених елемената који су, по свему судећи, карактеристични и за говоре других Срба у данашњој Румунији (и Бугарској), изван подручја Баната и Клисуре.[62] Управо проучавања ових говора би (услед њиховог наизглед недефинисаног положаја) требало да представљају приоритет у наредном периоду, иако су већ сада донесени главни закључци.[63]

Свиница је посебно значајна и због тога што је она добар представник феномена постојања српско-румунског билингвизма.[64] У ствари, реч је о једној суштински неистраженој појави, о којој се такође недовољно зна, јер је очигледна огромна улога српског и у ширем смислу словенског етничког елемента у формирању савремене румунске нације.[65]

[58] Дрљача, 1971: 135.

[59] О појединим њиховим народним веровањима и представама в. у Зечевић, 1971.

[60] Дрљача, 1971: 135.

[61] В. Дрљача, 1971: 136.

[62] Обавезно в. Ердељановић, 1925б: 56-57. Овде се као упућујући микро-пример може навести и случај становништва Новог Села близу Видина (али и данашње западне Бугарске, у ширем смислу; уп. Тодоровић, 2015, 445-448; Павловић, 2012: 76; Белић, 1913; Стојанчевић, 1995: в. нпр. стр. 155-156; Маројевић, 2000: в. рецимо стр. 18-19 и даље, 7, 12-14, 39; Николић, 1912: 263 и даље, уп. и 233-237), о којем је писао и М. Радан. Између осталог, казивачи из Новог Села су наглашавали како „њихов говор није бугарски, већ српски и да су они дошли у ове крајеве из Србије", што говори у прилог чињенице да су „становници Новог Села свесни свог српског порекла" (Радан, 2015а: 17). В. и источну границу тзв. „шопског варијетета", са српским етнокултурним одликама, у Цвијић, 1966: 562; в. и стр. 472-474, 522.

[63] Поводом овога, в. пре свега Милин, Радан, 2002: 65; Радан, 2018; уп. Радан, 2015б; Радан, 2015а; Белић, 1913.

[64] Уп. Дрљача, 1971: 135.

[65] Исто као и на поменуто питање постојања српско-румунског билингвизма и заједничког идентитета (в. поводом овога и Stareţu 2015 / Старецу 2021) ова појава се, по свему судећи, сасвим непосредно наслања и на феномен тзв. „Србо-Влаха" (в. рецимо Ракић, 2006 – уп. и литературу на стр. 82-86; Пејин, 2012; Големовић, 2016; Ђокић, Думић, 2012; Зечевић, 1985; Vlahović, 1984: 267; Власи, 2012; уп. рецимо и Марјановић, 1981; Дурлић, 1988), а такође и на проблем асимилације српскословенског елемента. По закључцима историчара, „од 15. до 17. века стално су текле сеобе преко Дунава у Влашку где је створена етничка симбиоза, тако да од Баната до Црног Мора, линијом запад-исток имамо романизовано становништво

О размерама српскословенско-романских прожимања сведоче и бројни топоними, али и сам румунски језик и народни говори,[66] као и многи историјски подаци и етнолошке чињенице. Иако тренутно углавном не располажемо систематски обрађеним свежим подацима, различити аутори су указивали на то да је, услед сложених околности којима је српски народ у Румунији био изложен, данас у бројним местима па и у читавим подручјима изобичајен њихов српски етнички карактер.[67] Примера ради, уколико се осврнемо на релативно

или етнички комплекс балканских и дачких Словена" (Пејин, 2012: 9). Поред осталог, „српски устанци и ратови у 19. веку утицали су да се створи свест о слободној Србији што је довело до усељавања влашких становника из Олтеније", односно Мале Влашке, а ово се повезује управо „са чињеницом о косовском пореклу знатног броја становника Олтеније", који су „имали и имају свест о својим српским коренима" (Пејин, 2012: 9). Уп. и давнашње помињање „Српских планина" на подручју јужних Карпата (в. рецимо Трубачов, 2006: 116, 101-102; Županić, 1924: 24; Новаковић, 1997: 9-53; Vukčević, 2007: 93-94, 98).

[66] Општепознато је – у контексту дуготрајне свеприсутности Срба на територији данашње Румуније – да на овом простору „постоји знатан број топонима и микротопонима у чији назив улази етноним Србин и придев српски", а „то су имена села, називи брегова, долина, планина, потока и река, пољана итд. и то на оним просторима где сада нема Срба" (Томић, Шољмошан, 1996: 348; уп. Дрљача, 1997: 20-21). Ова свеприсутност српског и словенског елемента на тлу данашње Румуније је толика да се о томе појавило и више књига аутора различитог профила. В. рецимо и речник славизама у румунском језику (са више од 9.000 одредница): Војводић, 2002, уз додатну напомену да је у другом издању из 2008. године овај број повећан на више од 10.000 речи. Аутор поменутог речника С. Војводић наглашава како је „после покрштавања Срба и Бугара и увођења словенског језика у цркву" исти језик „прихватила и црква на територији данашње Румуније, захваљујући постојању владајућег слоја који је био словенски", при чему је словенски „био званични језик у румунским земљама све до XVII века", док је ћирилица све до 1860. године била званично писмо (Војводић, 2002: стр. V). Војводић је на врло конкретан начин јавности скренуо пажњу на изузетно велики број српскословенских топонима, између осталог наглашавајући и како је јасно „и порекло назива области у Румунији – Долж, Горж, Вранча, Прахова, Трнава", а „код Румуна су честа имена Богдан, Влад, Владислав, Дан, Добромир, Драгош, Милош, Мирча, Тихомир" (Ivetić, 2007; о свему овоме в. у Војводић, 2002: стр. IV). Све ово су, наравно, називи управо српског, па тек након тога „словенског" порекла. С друге стране, опште румунско становиште уп. рецимо у Печикан, 2005; Istorija rumunskog naroda, 1979; Спариосу, 2010: 599.

[67] Уп. рецимо Радан Ускату, 2016; Радан, 2008; Милин, Радан, 2002. На аутохтоно становништво Баната, које је у основи било српског порекла и у прошлости просторно и културно прилично хомогено, осим нових српских досељеника наслањају се и румунски досељеници који махом пристижу из Олтеније, Ердеља и других области, а „мешање румунских досељеника са првобитним словенским живљем у брдско-планинским банатским пределима имало је за последицу асимилацију последњих у већини случајева", па је тако „прекинут континуитет словенског живља на овом простору", а – по Милину и Радану – сачувала су се само „'острвца' словенског живља" (Милин, Радан, 2002: 65). Подразумева се, друго је питање реалне идентитетске слике

скорашњи временски оквир, за Лесковицу у долини Нере је писано „да су тамо остале само српске народне игре и песме, а да се обично говори румунски“.[68] Уз овај случај могао би се навести и читав низ других, блиских примера. Према томе, на слична догађања и процесе – из ближе прошлости – већ је скретана пажња,[69] али је свакако реч о појави која се тиче знатно дужег трајања и постојаног континуитета, те неизоставно и она заслужује много опширнија и интензивнија разматрања.

Саобразно томе, и када разматрамо дубљу прошлост такође би се могли навести бројни примери. Рецимо, фонетско-морфолошке особености словенске (а у основи српске) лексике Алмашке долине говоре о томе „да су данашњи алмашки Румуни потомци средњовековних Словена (Карашевака) који су живели у овој долини“.[70] Наиме, низ очигледних чињеница упућује на закључак да су „алмашки Словени староседеоци имали исте етничке и лингвистичке карактеристике као и карашки Словени, и то западнојужнословенског /српског/ типа“, при чему су и једни и други „највероватније примили известан број српских досељеника и помешали се са њима“.[71]

Посебну, веома занимљиву групацију представљају и Срби из околине Лугоша (Лугожа), са доста архаичних црта. Архаичност ових говора је утицала и на формулисање претпоставке да је подручје Скопске Црне Горе (тј. Старе Србије у ширем смислу) раније пребивалиште овог становништва, па отуда локални назив „Црногорци“ (а други их зову и „Кељама“).[72] У том смислу, њихов говор се такође потенцијално повезивао са јужним деловима српског етничког простора, односно са „најстаријим штокавским дијалектом“.[73] Међутим, и у овом случају,

на подручјима брдско-планинских делова источног Баната, као и Баната и Румуније у целини, укључујући ту и питање румунојезичних и „претопљених“ Срба, коју би могла да уоквире тек знатно сложенија истраживања.

[68] Дрљача, 1971: 135; в. обавезно и Крстић, 2002: 5-12, а пре свега Radan, 2003: в. најпре стр. 262-264.

[69] Тако Момир Стојковић, између осталог, наводи и пример да је у неким мањим местима – као што су Кнез, Ђир и друга – већина српског становништва румунизирана, „а одржала су се само српска гробља“ (Стојковић, 1990: 246). О развијеностима облика и метода асимилације српске националне мањине у Румунији (у претходним периодима) в. рецимо: Стојковић, 1990: 246-248. И по Стојковићу, суштински је нејасно колико има Срба у Румунији (в. Стојковић, 1990: 244); такође уп. и Радан, 2004а: 18 и даље.

[70] Миштоју, 2005: 47; в. и Радан 2015б.

[71] Радан, 2015б: 370.

[72] Дрљача, 1971: 136.

[73] Дрљача, 1971: 136.

по свему судећи, евентуално може бити речи о једном од српских миграционих таласа који су запљуснули просторе источног Баната и данашње Румуније, али су се придошлице надовезале на већ постојеће српско становништво и његове говоре.[74]

По синтези Душана Дрљаче, „и становнике Рекаша, који се налази у северном Банату између Лугожа и Темишвара, лингвисти сматрају Србима", али је за њих превасходно карактеристичан назив „Шокци".[75]

Специфични су, такође, и Карашевци, а данас се овим називом означавају становници Карашева и села у његовој близини, „које аутори сврставају у Србе".[76] У својим студијама Михај Радан је, и поред сложене етногенезе, сасвим непосредно указао на примарност њиховог српског (српскословенског) етничког карактера и порекла.[77] За карашевске говоре је заједничко „да у себи садрже архаичне особине због којих су предмет значајних дијалектолошких испитивања".[78] Ово становништво је, по свему судећи, у једном тренутку било приморано да пређе из православља у католичанство.[79] У последње време су учестали покушаји „хрваћења" Карашеваца,[80] иако је – поред низа других српских етничких особина – извесно да њихови говори припадају српским штокавским дијалектима екавског типа.[81]

Задржали су и славу, као посебно културно-етничко обележје, уз много других старих српских обичаја, веровања и предања.[82] Славу

[74] Наиме, „постоје бројни разлози на основу којих сматрамо да је све до XV-XVI века у источном и југоисточном брдско-планинском делу Баната", на издуженом подручју које се протезало од Липове, преко Лугожа, Карансебеша, Карашева и Алмашке долине до Свинице, „живео компактан слој словенског живља (Срба староседелаца)" (Милин, Радан, 2002: 65). В. и Радан, 2018; Радан, 2015б. О овим и сличним проблемима више пута ће се говорити и у наредним деловима студије.

[75] Дрљача, 1971: 136. У ширем смислу уп. и Жутић, 2015; Ердељановић, 1930.

[76] Дрљача, 1971: 136.

[77] В. пре свега обимну студију Радан, 2015а, као и Радан, 2004а; Радан, 1998.

[78] Дрљача, 1971: 136.

[79] Радан, 2015а: в. пре свега стр. 48-57; в. и Пејин, 1992: 293. Притом, прослављање крсне славе и многи други обичаји „карактеристични за српски народ, доказују да се ова етничка група у прошлости одвојила од свог народа и да је првобитно била православне вероисповести" (Радан, 2015а: 57). В. и Радан, 2004а: 47; Радан, 1998; Радан, Ускату, 2011; уп. Павловић, 2012: 78-79.

[80] Уп. рецимо Пејин, 1992: 294.

[81] В. Радан, 2015а: 268. У сваком случају, „већина истраживача слаже се да су Карашевци и њихови говори српског порекла" (Радан, 2015а: 253), при чему овај говор без сумње припада српским дијалектима западно од линије Белоградчик–Ћустендил (Радан, 2015а: 254-255). Уп. и Тодоровић, 2015.

[82] Радан, 1998.

прослављају на исти, тј. врло сличан, начин као и други банатски Срби. Исто тако, важно је додатно нагласити да су сачували велики број архаичних обичаја и митолошких представа.[83] Од изузетног значаја је приметити и да се, у складу с постојањем више упућујућих показатеља, често стиче утисак како су Срби у источним деловима српског етничког простора (али и сами Румуни!) сачували посебно архаичне етнокултурне особине српске народне традиције.[84]

Срби у различитим деловима Румуније. Осим Карашевака и других, специфичних огранака српског порекла у данашњој Румунији, односно у њеном банатском делу – које смо помињали у претходном делу текста – веома занимљиве и услед више разлога особене групације представљају и још неки (етногенетски, криптоидентитетски или етнонимски) Срби, а међу њима су и они који се налазе изван Баната. У ствари, ови српски изданци се врло ретко наводе као такви, а за њих је, између осталог, истицано и како њихов етнички идентитет уопште није уважен, нити имају било каква национална права. Оваквих групација српског порекла има више у Румунији, не рачунајући шири, системски српски допринос етногенези становништва ове земље.[85]

Као што је већ наговештено, ови „други румунски Срби" су стицајем околности прерасли и у једну врсту савремене „легенде", услед прикривања и непризнавања њиховог постојања и бројности[86] (или, пак, због површног приступа овом проблему, који не уважава чињенице

[83] О појединим архаичним народним обичајима в. рецимо у Радан, 2004а: 99-122; неке особене и, по свему судећи, древне представе о митским бићима в. у раду етнолога Миље Радана (Радан, 2001/2002), а о одговарајућој лексици в. у Радан, 2004а: 140-158.

[84] Уп. и претходне напомене. В. у илустративном смислу и закључке рада Трубарац Матић, 2018. Поводом сродних питања, када је реч о етнокореологији (а исто се свакако може проширити и на већину других научних дисциплина), Душан Дрљача примећује како је она „била претежно усмерена на проучавање страних утицаја у нашем играчком наслеђу, а неупоредиво мање на могуће прихватање нашег фолклорног блага од стране других народа" (Дрљача, 1997: 20), иако су очигледни бројни и системски присутни утицаји српске (и словенске) народне традиције и културе на просторима данашње Румуније (уп. поменути текст Дрљача, 1997). Уп. рецимо и Ердељановић, 1925а; Радан, 2015б; Радан, 2015а; Радан, 2004а; Костић, 1971; Зечевић, 1971; Зечевић, 1985. В. обавезно и закључке изнесене у Трубачов, 2006: в. рецимо стр. 118-121.

[85] О сродној проблематици ће се још говорити у наредним деловима студије. В. рецимо потпоглавље „Још нешто о аутохтоности и свеприсутности", у оквиру поглавља III.3.

[86] В. Пејин, 2012: 11, 16, 15; Пејин, 1990: 268; Стојанчевић, 1994: 26.

о реалној величини српског етничког простора у прошлости).[87] Штавише, када се о њима говорило, српски етноним се чак стављао под знаке навода, уз напомену како ни они – а ни други који их називају „Србима“ – наводно „не знају да они у ствари нису Срби, али се – погрешно – називају и / или сматрају Србима (?)“ (а њихов говор се – без уважавања њиховог етнонима, тј. идентитетског предзнака[88] – проглашавао „бугарским“).[89]

[87] Уп. Тодоровић, 2015; Степић, 2001: 247 и даље.

[88] Овакве омашке су најчешће чињене злонамерно или услед незнања. Поводом овога, још једном треба скренути пажњу на површност приступа који не уважава реалну величину српског етничког простора у прошлости (што је такође једна од тема, дотакнутих у овом тексту, које захтевају засебан простор). В. рецимо Тодоровић, 2015; Тодоровић, Рајковић, 2016: 16-22.

[89] У вези с дотичним проблемом најпре в. Ердељановић, 1925б: 56-57. Такође уп. Младенов, 1985. В. и карту која садржи топониме са кореном Срб (на подручју данашње јужне Румуније) у тексту поменутог бугарског аутора (Младенов, 1985: 10) који покушава да докаже како Румуни у ствари под „Србима“ подразумевају Бугаре. И поред пристрасности приступа наведеног текста, аутор између осталог упућује и на релевантну грађу која пружа основу за даља истраживања. Уп. и осврт на дотични, у основи прилично очигледни, проблем у популарно написаном тексту Румуни кажу – Бугари су Срби, 2014. Наиме, када је реч о „Бугарима“ који су се досељавали на територију данашње Румуније, „несумњиво је, да повећи део од тих тзв. ‘Бугара’ у ствари нису били Бугари, него Срби из тимочко-шопских крајева“ (Ердељановић, 1925а: 299). [Штавише, с обзиром на древност српског етнонима – као заједничког ранијег (пра/прото)словенског домаћег имена, које је знатно старије од каснијег самоназива Словени – логично је очекивати раширеност овог назива и код становништва источно од тзв. „шопског подручја“, у пределима данашње централне и источне Бугарске (исто као и у областима данашње Румуније), јер се Протобугари досељавају управо међу Словене (од којих су неки били измешани и са романофоним живљем) прихватајући варијанте словенског језика и њихове културне моделе.] Било како било, и ова проблематика – која се, најдиректније казано, у својој основи и разним појавним облицима, неретко тиче још једног од бројних покушаја вештачког смањивања бројности српског етноса, раширености српског етнонима и сужавања српског етничког и етногенетско-културног простора – такође изискује посебну студију. Исто се, свакако, односи и на разматрање српско-бугарских релација у прошлости (уз важну напомену да се у данашњој Бугарској, насупрот реалном стању, уопште не уважава постојање, тј. присуство Срба), на које посебно светло баца управо распрострањеност етничког имена Срби у данашњој Румунији (тамо где се очекују и прижељкују „Бугари“); уп. и Маројевић, 2000: 18-19 и даље, 7, 12-14, 39; Ердељановић, 1925б; Тодоровић, 2015; Белић, 1913: в. посебно стр. 41-43, 61-64 и даље; Ердељановић, 1925а: 299; Стојанчевић, 1995: в. рецимо стр. 155-156; Николић, 1912: 263 и даље, 233-237; Протић, 1928: 68-80. Такође в. и студије Јована Цвијића (пре свега Цвијић, 1966), које јасно указују на раширеност српских етнокултурних особина на просторима централног Балкана и шире. Када, пак, говоримо о језичком аспекту наведене проблематике, тј. о источним границама српског језика на подручјима југоисточне Европе, треба знати – као што је претходно наговештено – да је пре доласка Протобугара (и бугарског имена / етнонима) на Балканско полуострво – српски језик „чинио цјелину са словенским

Наведено, како теоријско тако и практично, „расрбљавање“ (идентитетских и / или етногенетских) делова српског етничког корпуса није ништа ново нити неуобичајено, а у дотичном смислу могли би се навести бројни упућујући примери. У вези с претходним, треба знати и да је становништво не само из источних већ и из јужних делова српског етничко-етногенетског простора – сасвим неоправдано и супротно њиховој изворној самосвести – из политичких (и геополитичких) или других разлога понекад било повезивано са Бугарима, што се одразило и на подручја савремене Румуније. О томе и сличним темама је већ одавно писано од стране угледних научника, као што су Ј. Ердељановић, Ј. Цвијић, А. Белић, И. Барбулеску и многи други. Тако је познато и да је за време турске владавине над јужним деловима српског етничког простора (у периоду између XV и XIX века), одакле су текле миграције и спрам данашње Румуније, тамошње становништво себе називало „и даље Србима“, тј. вишеструко је посведочено да су „у много прилика манифестовали српско национално осећање“, о чему говоре „многобројни поуздани подаци, који су до сад прибрани и објављени“.[90]

Од значаја је и околност да су познати подаци, изнети у делима српских и страних аутора, били „умножени још и истраживањима румунских научника“, који су доказивали да су – осим српскословенских староседелаца – и „словенски досељеници, што су долазили у 15. (вероватно и у 14.), 16. и 17. веку из 'Македоније' у Румунију, називали себе Србима и да су њихова насеља добивала називе по њихову народном имену Србин“.[91]

говорима данашње Македоније и данашње Бугарске, тако да можемо говорити о једном (српскословенском) прасловенском дијалекту: савремени српски и бугарски језик, са прелазним македонским говорима, генетски се могу свести на један словенски прадијалекат“ (Марojевић, 2000: 18).

[90] Ердељановић, 1925б: 56. О етничком инжењерингу који је спроведен (и још увек се спроводи) у некадашњој Старој и Јужној Србији, уз околне области, в. рецимо у Трифуноски, 1995; Терзић, 1993: 239-243; в. и литературу (као и одговарајуће напомене) изнесену у Терзић, 1993: 246-248. Поред осталог, и „из споменика се зна, да су попови, калуђери и други људи из солунске околине, Костура, Охрида, Кратова и Скопља одржавали везе с Русијом и ишли у Русију ради прикупљања прилога за цркве и манастире“, а „сви људи из поменутих места казивали су тамо да су Срби, или да су из српске земље“ (Цвијић, 1987: 254; више о сродној проблематици в. на стр. 254-255). О најтипичнијим и веома илустративним, па чак и гротескним, примерима примене етничког инжењеринга на територијама српског етничког простора (Црна Гора) в. у Ђурковић, 2013: 115-152. Уп. и Пипер, 2004: 55-56.

[91] Ердељановић, 1925б: 56-57. С друге стране, у повезаном истраживачком контексту, о појави бугарског имена крајем 18. и почетком 19. века у књижевности, као и о другим блиским питањима, такође в. у Ердељановић, 1925б: 57-61; Цвијић, 1987: 250-255.

Прецизније речено, важно је нагласити да су чињенице које непосредно сведоче о овоме документовано изношене и у делима румунских познавалаца дотичне проблематике.[92] Тако је, рецимо, понајпре И. Барбулеску у својој студији – овде у интерпретацији Ј. Ердељановића – указао на то, да су у времену од 14. до у 17. века, „Срби имали врло знатну улогу у свеколикој култури тадашњих румунских кнежевина (Влашке и Молдавске)", при чему је међу њима било и доста Срба који су потицали „пореклом из 'Македоније' ", а „он наводи за то и непосредне доказе: примере, да су у то време поједини досељеници из 'Македоније' у Румунији називали себе Србима и свој језик српским и да су румунски владаоци и великаши у својим односима са црквеним центрима у Охриду и у Кратову називали њихове представнике Србима а њихов језик српским".[93] Подразумева се, међутим, међу Србима на територији данашње Румуније налазили су се и многи који су били аутохтони, али и из неких других крајева, односно – који нису били пореклом са подручја јужних (или јужнијих) делова српског етничког простора. Притом, ипак, за разне српске групације – како придошле тако и изворне, које су овде обитавале током векова – злонамерно или по инерцији је навођено и да су бугарског а не српског порекла, што је било потпуно погрешно, као што је показао већ И. Барбулеску.[94]

У вези с претходним, навођено је и како нема примера „да су Румуни тога времена називали људе из 'Македоније' Бугарима и њихов језик бугарским", а Барбулеску је поузданим доказима „утврдио да су Румуни у то време јасно разликовали Србе од Бугара".[95] Исто тако, полазећи од одговарајућих претпоставки, Ердељановић скреће пажњу и на то „да је словенски језик румунских извора из времена од 14. до у 17. век имао главне особине северних и средњих македонских говора (а никако бугарске) и да су тај језик и Срби досељени у Румунију, и Румуни и странци називали српским језиком".[96] Указивано је и да слично о тим „досељеницима из Македоније" пише и Јоргу Јордан, који је непосредно указивао на околност „да су становници словенских насеља у Влашкој, који сами за себе кажу, да су Срби" – а за које су бугарски и бугарофилски оријентисани аутори покушавали да докажу да су по језику и по ношњи

[92] Ердељановић, 1925б: 57.

[93] Ердељановић, 1925б: 57.

[94] В. студију Барбулеску, 1908. Такође в. и Војводић, 2002: стр. V.

[95] Ердељановић, 1925б: 57.

[96] Ердељановић, 1925б: 57.

Бугари – у ствари „пореклом из 'Македоније' “.[97] Не улазећи сада у детаљнија објашњења, треба рећи да је овде, у ствари, реч о специфичној сложености – како језичкој, тако и културној у ширем смислу – српскословенског елемента на подручјима данашње Румуније. Ово важи како за новије време тако и за дубљу прошлост, када су Срби овде били свеприсутни и када је српски етнички простор подразумевао још веће територије. Сажето речено, особености српске етнолингвокултурне шароликости и различитих миграција, које су обухватале и подручја српског истока и југа (уз одговарајуће регионалне карактеристике), довеле су до тога да су неки од њих проглашавани за „Бугаре“.[98]

Све у свему, дакле, читаво ово питање је прилично сложено јер су на територији источног Баната и данашње Румуније – о чему ће се више говорити у наредним деловима студије – обитавали како аутохтони Срби тако и они који су, надовезујући се на претходно постојећа српска језгра, долазили са других српских простора. У складу с тим, подсетићемо, навођен је и „читав низ имена за данашња или негдашња села у Румунији, која су баш назвата по имену Србин“, а чији су становници – по Ердељановићевим размишљањима – „могли бити такође српски досељеници из 'Македоније' “,[99] али је и ово само једна – свакако не и једина – етногенетска димензија, тј. етнокултурни слој, када је реч о становништву српског и словенског порекла на овим просторима. Наиме, димензије свеприсутности српског етничког елемента на просторима данашње Румуније у прошлости, и поред ранијих квалитетних увида, постале су у знатној мери уочљивије тек у најновије време, након упоређивања резултата нових истраживања, спроведених са становишта различитих научних дисциплина.

Све у свему, бројне чињенице и извори непорециво указују на опште присуство Срба на територији данашње Румуније и околним областима. Евидентно је, поновићемо, да су Срби, с једне стране, на ова подручја долазили из различитих делова свог етничког простора, као и у различитим периодима. Притом је, с друге стране, очигледно и њихово веома давно, изворно присуство на поменутим територијама,[100] о чему су писали различити аутори, од Ердељановића, Барбулескуа, Цвијића итд. некада, до Радана и других у најновије време. Примера ради, по Душану Поповићу, када се поставља питање

[97] Ердељановић, 1925б: 57.

[98] В. Пејин, 2012:11; Војводић, 2002: V; Будимир, 1959: 43. Уп. и Цвијић, 1987: 251.

[99] Ердељановић, 1925б: 57.

[100] В. указивања на многе чињенице које то потврђују у Ердељановић, 1925а.

етничке припадности старог становништва Баната треба знати да су Мађари овде „затекли многобројно, словенско становништво", што „нарочито доказује топографска номенклатура".[101] Осим тога, на питање „ко су били ти Словени?", може се – по Поповићу – дати одлучан одговор да су „ти Словени били Срби", а тако је мислио читав низ угледних и компетентних научника.[102] Штавише, као што се наглашавало у синтезама, „до досељавања Мађара и померања Румуна према Поморишју, од Бојкије, односно од источнословенских племена до балканских пространстава, пружао се непрекинут етнички ланац који су чинили Срби".[103]

Међутим, данас су – изузимајући заинтересоване стручњаке – подаци о њиховом боравку на територији савремене Румуније и околних области углавном (у општој, па чак и широј научној, јавности) мало познати, што се налази у великој супротности са претходно назначеном чињеницом. Наиме, „о учешћу Срба у историјским кретањима и појавама у Банату и суседним пределима Поморишја и Ердеља (Трансилваније), затим Мале Влашке-Олтеније зна се мало, иако је тамо, од краја XV века, чини се, добрим делом био пренет активан национално-политички живот Срба изван Балканског полуострва".[104] Поред осталих подручја, Срби су били свеприсутни и широм Молдавије

[101] Поповић, 1955а: 17.

[102] Поповић, 1955а: 17; в. и Ердељановић, 1925а. Од новијих текстова в. пре свега бројне студије Михаја Радана, почев од оних које се тичу банатске топонимије (уп. његову библиографију – Ускату, Јашин, 2019). Заправо, „етничке разлике између Срба у Банату и оних у Србији нису биле никакве, или минималне, али свакако знатно мање него рецимо између хрватских чакаваца и словенских кајкаваца и штокаваца" (Поповић, 1955а: 17-18). Другим речима, „Банат који се наслања на етничко језгро српског народа одувек је имао, у већој или мањој мери, српски карактер", при чему је и у планинском делу Баната српски елемент био „раније знатно више заступљен него данас", а „то се види и из објављеног материјала који потиче од мађарских и турских власти, дакле од власти које, у најбољем случају, нису према нашем народу биле пријатељски расположене" (Поповић, 1955а: 7). О старим Србима на подручју Баната, у светлу топономастике, в. још и у Поповић, 1955а: 19-21. Да је ово становништво било етнички српско види се и из грађе коју „пружају називи насеља забележени до XVI века" (Поповић, 1955а: 20; в. неке конкретне примере на стр. 21). Занимљиво је и да „румунски елеменат у топономастици низинског Баната све до најновијег доба готово да није постојао" (Поповић, 1955а: 21). Између осталог, Душан Поповић је указивао и на то да су Банат и Ердељ поседовали готово искључиво словенско становништво (Поповић, 1955а: 23). Такође, и Поморишје је „крајем XVI века српска етничка област или 'Rascia' ", како је на картама из тог времена обележено (Поповић, 1955а: 37).

[103] Церовић, 1997б: 7.

[104] Стојанчевић, 1994: 23.

и околних крајева,[105] при чему, примера ради, „путописац Креквиц, из Трансилваније, 1685. године наводи да Срби живе у Молдавији 'од старина' “.[106] Срби се непосредно помињу у Бесарабији, а насеља у чијем корену се налази српско име била су бројна и у источним и северним деловима данашње Румуније; уз то се, рецимо, у области Сучаве помиње и више места с називом Срби итд.[107]

У ствари, теоретски посматрано, могао би се навести тешко избројиви низ сведочанстава о Србима на просторима данашње Румуније. О овоме, осим бројних најдиректнијих примера, и на посредан начин сведоче многи подаци, чији збир нам даје јасну слику о свеопштој присутности српског етноса. Тако је, рецимо, забележено и да су „телесну гарду Петра IV Рареша чинили Срби“, а „игуману манастира Неамц, Макарију Србину, који је касније постао епископ Романске епархије, Петар IV Рареш је наложио да напише 'Хронику Молдавије', која је обухватала прошлост ове земље од Стефана Великог до његовог времена“[108] итд. Уосталом, зна се да је српско племство и свештенство заузимало веома високе положаје и обитавало на просторима данашње Румуније, Молдавије, Мађарске, о чему би се такође могло нашироко писати.[109] Уз то, као што је већ наглашавано, ова српска свеприсутност на поменутим територијама јасно се сагледава и у дубљој прошлости, а била је праћена и огромним значајем и утицајем, чије размере није нимало лако сагледати.[110]

---

[105] В. Церовић, 1997в.

[106] Церовић, 1997в: 15. О свеприсутности српских корена у Молдавији такође в. и у Stareţu, 2015 / Старецу, 2021.

[107] Церовић, 1997в: 15-16.

[108] Церовић, 1997в: 10.

[109] В. различите, сасвим јасне и поуздане примере, изнесене у Stareţu, 2015 / Старецу, 2021.

[110] Тако рецимо, по једном закључку – постоје бројне чињенице које указују на „заједничку етногенезу, симбиозу и двојезичност Срба и Влаха“, тј. каснијих Румуна (Старецу, 2021: 4). Притом се, по Старецуу, испоставило „да је влашка етногенеза повезана са средњовековном српском државом и њеним утицајем у Мађарској, те да је двоструко именовање Срба (И. Т. : „Срби“ и „Власи“) везано за древно словенско-латинско јединство у некадашњој Дакији и Илирији (углавном Илирији)“ (Старецу, 2021: 4). Штавише, у овом контексту се закључује и да су Срби и Власи „вероватно једна етничка супстанца, створена на Балканском полуострву као јединствена између VIII-XIV века“, а „када се балкански елемент раширио по Мађарској“, све до Марамуреша и околних области, „кристализовао се као српски идентитетски елемент, са српском црквом и српском политичком идеологијом“ (Старецу, 2021: 4). Старецу износи и низ конкретних доказа у овом правцу.

Занемарени путокази. Знаменити историчар, академик Владимир Стојанчевић наглашава како би било изузетно занимљиво „пратити процесе етносимбиозе Срба и Румуна, појаве билингвизма у говорној комуникацији оба народа али и у писаној књижевности", а једну од „посебно интересантних историјско-социолошких и културолошких тема представљало би и истраживање српског утицаја на формирање румунских варошких центара и варошких друштвених средина, а посебно реликти српске терминологије у развоју румунског језика".[111] У складу с тим, по њему, „задатак је српских научника, пре свега међу Србима домицилним у Румунији, да своја истраживања обављају и у овом правцу, како би се један део запретане прошлости српског народа извео на светло дана".[112] Јасно је, штавише, и да је управо ово подручје које је у највећој мери неосветљено, када је реч о српској прошлости.

Поводом тога, исто тако, „још увек се не зна о маленим и удаљенијим парохијама и животу Срба у њима (Липова, Карансебеш, Лугош, Оршава, Решица и друга)", а „мало се зна и о црквеном и црквено-школском животу компактних српских насеља у банатској Клисури, затим о српским 'трговачко-занатлијским' емпоријама у Малој Влашкој (Олтенији), на пример у Турну Северину, Крајови, као и о српско-народним оазама у варошким насељима Кришане и Ердеља" итд.[113] Такође, познато је и да је Карловачка митрополија Српске православне цркве обухватала „најпре Ердељ, а затим и Буковину, област на источним обронцима Карпата".[114] И поред велике улоге у прошлости, данас је судбина становништва српског порекла у Ердељу нејасна, при чему неке групације „знају да су Срби пореклом али данас врло мали број људи говори српски".[115] И то је део оних, претходно помињаних, Срба изван Баната о којима се, стицајем дуго трајућих околности, и недовољно и нерадо говорило.

[111] Стојанчевић, 1994: 25.

[112] Стојанчевић, 1994: 24. Владимир Стојанчевић такође наглашава да „архивска грађа румунских државних установа у Клужу, Брашову, Варадину и другим мањим центрима, као и епархијских архива, свакако садржи документацију која се односи и на Србе и њихова учешћа у јавним збивањима тих крајева" (Стојанчевић, 1994: 25). Исто тако, „познати процес 'повлашивања' (румунизације) Срба (мада је било и обратних случајева, у далеко мањој мери), на коме је – као значајној социјалној, али и етнографској и културолошкој појави – инсистирала предратна српска национална наука, треба изближе, на интензивнијим архивским проучавањима, утврдити у његовом хронолошко-историјском току", а то је „појава коју су још крајем XVIII века уочили Доситеј Обрадовић, родом из српско-румунског села Чакова, и учени Јован Рајић, поред других писаца и јавних радника из прошлог века" (Стојанчевић, 1994: 26).

[113] Стојанчевић, 1994: 26.

[114] Дрљача, 1997: 25.

[115] Пејин, 2012: 11.

Поједини српски историчари резигнирано су наглашавали да је статус Срба у Олтенији, тј. Малој Влашкој „непознат", као и да „ови Срби нису били обухваћени ни једним међународним уговором Југославије и Румуније после 1920, нити после 1945. године".[116] По Јовану Пејину, дотичну мањину – која је била у оквиру Београдско-карловачке митрополије Српске православне цркве 1718-1739. године – „треба заштитити прво у црквеном погледу, утврдити њихов број, обезбедити право образовања на матерњем језику и школе, а затим и друга права предвиђена декларацијама Уједињених нација".[117] У ствари, и поред изворног српског идентитетско-етнокултурног предзнака овог становништва, они су званично Румуни.[118] Другим речима, о групи у Олтенији / Малој Влашкој (али и о другим групацијама сродног порекла у Румунији) „нико не води рачуна", иако они „говоре шопским наречјем и за себе често кажу да су Срби".[119]

О „специфичним" Србима (настањеним у јужној Румунији) говорио је и лингвиста Теде Кал на међународном научном скупу који је у октобру 2014. године одржан у Темишвару,[120] међутим – текст се није појавио у зборнику који је обухватио радове са овог скупа. На сродан проблемски оквир, исто тако, упућује и чувени лингвиста Милан Будимир када пише: „Оне стручњаке који с неповерењем гледају у Порфирогенитове Србе између источних Карпата и Дњепра треба подсетити на живу чињеницу што данашњи становници Влашке и Молдавије зову именом Srbul своје јужнословенске суседе у Подунављу".[121] Осим тога, по истом аутору – чији закључак у потпуности

[116] Пејин, 2012: 16.

[117] Пејин, 2012: 16.

[118] Пејин, 2012: 15.

[119] Пејин, 2012: 11.

[120] Реч је о међународном научном скупу са називом *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и / или периферним областима,* који је одржан на Западном универзитету у Темишвару од 17. до 19. октобра 2014. године.

[121] Будимир, 1959: 43. По Будимиру, наиме, несумњиво је „да се српско име помиње знатно раније но што је то случај са именима осталих словенских племена, па и са самим именом Sloveninu" (Будимир, 1959: 43). У вези с његовим размишљањима и закључцима (Будимир, 1959: пре свега в. стр. 36 и даље, 42-43) такође в. и Рудељев, 1992: 68-69; Кобычев, 1973: 25-26; Шафарик, 1998: 128-134, 48 и даље; Караџић, 1972: 36 и даље; Vukčević, 2007: 76-79, 58 и даље; Новаковић, 1997: 36-38; Петровић, 2005: 184-186; уп. и Фасмер, 1971: 603-604; Недељковић, 2001: 190; Јанковић, 2015. У складу с претходним, неопходно је знати да су трагови српског етнонима јасно присутни и код западних и код јужних и код источних Словена (в. рецимо у Рудељев, 1992: 68-69). Између осталог, о великој распрострањености српског етничког имена „сведоче помени у Полабљу, Великопољској и Поморју" (Vlahović, 1984: 240). Међутим, осим

подржавају резултати различитих научних дисциплина – „без обзира на румунску теорију континуитета романизованог елемента од Трајана до данас, овај детаљ неће бити за потцењивање", а између осталог и „начин бројења у румунском од десет на више јасно показује, поред осталих реликата, какав је био супстрат у тим областима".[122]

Поврх претходног, велики број аутора је, на нивоу различитих дисциплина, скретао пажњу на проблеме погрешног схватања величине српског етничког простора[123] и раширености српског етнонима у про-

„западнословенских" Северних (Лужичких) Срба и „јужнословенских" Јужних Срба, исто тако „источнословенска етнонимија чува и трагове племенског назива *серв*" (Рудељев, 1992: 68). О вишеструком помињању, тј. присуству етнонима *Срби* на словенском истоку (Масуди, Константин Порфирогенит) в. и у Лома, 1993: 20. Тако је и „код Константина Порфирогенита (X в.), у навођењу источнословенских племена изостављено племе *Севера,* које помиње руски летописац", али „у сливу Дњепра, сагласно Константину Порфирогениту, живе *Срби*" (Рудељев, 1992: 68). Према томе, „Константин Порфирогенит наводи архаични, неподвргнут изменама и преосмишљавању, облик етнонима Северјана", који се као такав „појављује у неким топонимима"; упор. реку *Сервеч* – притоку Њемена, град *Серпухов* и др. (Рудељев, 1992: 68-69). На основу претходног, с великом увереношћу се може рећи „да источнословенско племе Севера представља огранак старог прасловенског племена *Срба*" (Рудељев, 1992: 69). С тим у вези, „руски летописац допушта грешку када Северјане (Севере) сврстава међу словенска племена", тј. – „највероватније је да су *Северни* (тачније *Срби*) насељавали источнословенску територију задуго пре доласка словенских племена: Пољани, Древљани, Кривичи, Дреговичи, иљменски Словени" (Рудељев, 1992: 69). Поводом тога, могуће је претпоставити и да је етничко име *Севери* у ствари „резултат преосмишљавања прасловенског етнонима *Сръби* (за део источнословенског становништва)", које је спроведено управо од (касније) придошлих Словена, тј. – „може да се претпостави да је етничко име *Севера* било од стране Словена распрострањено и на део Анта", јер – „Анти се не помињу у руском летопису, а претпоставити потпуно ишчезавање овог многољудног и моћног племена без трага, није могуће" (Рудељев, 1992: 69). Исто тако, и код етнонима *Хрват* „несумњиво имамо посла с иранским изговором словенског етнонима *Срби*, будући да у иранском језику гласу *с* многих словенских речи одговара *х*", а „на сродност етнонима *Срби* и *Хрвати* (дакле и *Хорутани*) обраћали су пажњу многи слависти", одакле „проистиче да је етноним *Хрвати* – резултат сарматског изговора словенског етнонима *Срби*" (Рудељев, 1992: 68). Све у свему, сагласно бројним подацима, „етноним *срб-, хрв-* име је једног од најстаријих прасловенских племена" (Рудељев, 1992: 68). На чињеницу да је опште, домаће име за Словене (пре појаве макроетнонима *Словени*) било *Срби* указивали су бројни аутори (в. почетак напомене). Саобразно томе, илустративна би била и околност да су – поред макроетнонима *Словени* – код словенских групација најчешћа управо појављивања различитих облика старог етнонима *Срби (Срби, Хрвати, Севери)*. Уп. као упућујући пример једну констатацију сличне врсте у Трубачов, 2006: 100.

[122] Будимир, 1959: 43.

[123] В. рецимо Степић, 2001: 247 и даље; уп. и Степић, 2004: 300-303.

шлости,[124] што је у непосредној вези и са нетачним и ограниченим схватањем присуства српског и словенског елемента на тлу данашње Румуније.[125] Као што је већ наговештено, бројни етнокултурни маркери – али и историјски и други подаци – непосредно сведоче о замашним димензијама српског културног и етногенетског комплекса.[126] Без узимања у обзир ове чињенице немогуће је разумети бројне појаве и наводне „контрадикције" на које наилазе продубљена, свеобухватна етнолошка, филолошка, историјска, генетичка и етногенетска проучавања Срба, спроведена у контексту *реалне науке*.[127]

[124] В. рецимо студију Кобычев, 1973

[125] Између осталог, по једном запажању, у румунској науци дуго је владало погрешно мишљење „да је у румунским земљама у употреби била само бугарска рецензија старословенског језика, а да су топоними словенског језика такође бугарски", и тек „средином XX века то мишљење почиње да се мења и неки румунски научници доказују да су многи топоними српског порекла, а да се у многим црквеним и другим текстовима, насталим на тлу Румуније, налази утицај српске рецензије" (Војводић, 2002: стр. V). Штавише, код назнаке етимологије појединих речи у румунским речницима често „стоји да је реч бугарског порекла иако је ближа српском него бугарском изговору или једнако гласи на српском и бугарском језику" (Војводић, 2002: стр. V). Станко Војводић у предговору за свој речник славизама у румунском језику између осталог скреће пажњу и на поједине карактеристичне називе река, градова, села и области у Румунији (Белорека, рецимо, неколико Бистрица, Брзава, Златна итд.), као и на типична лична имена (в. и у претходним напоменама), која неизоставно имају управо српски карактер (Војводић, 2002: стр. IV).

[126] В. Тодоровић, 2015; уп. рецимо и Ердељановић, 1925б.

[127] В. о овим и сродним питањима и у наредним деловима текста, рецимо у потпоглављима „Стари Срби на Карпатима" и „Одакле сви ти српски топоними и хидроними..."

II.2. СЛОВЕНСКА И СРПСКА КОМПОНЕНТА У ЕТНОГЕНЕЗИ СТАНОВНИШТВА РУМУНИЈЕ

– РАЗНЕ ДИМЕНЗИЈЕ И МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ ПОКАЗАТЕЉИ

Генетички показатељи – прелиминарни оквир. У претходном делу текста већ је наглашено да о значајном учешћу и присуству српске и словенске компоненте на територији и међу становништвом данашње Румуније непосредно сведоче изузетно бројне чињенице.

Дотичну констатацију сасвим директно (и, с обзиром на прецизност одговарајуће методологије, тешко оповргљиво) потврђују најновија генетичка истраживања. Када је реч о најуочљивијим доказима, примећује се да се превласт хаплогрупе I2a Dinaric – која је непосредно учествовала у етногенези Словена и, суштински посматрано, представља аутентични словенски генетички маркер – непосредно подудара са распростирањем најзначајнијих српских етнокултурно-етногенетских показатеља.[128]

У ствари, нова истраживања су показала и да је доминација хаплогрупе I2a Dinaric веома добар показатељ раширености српског етногенетског (и с њим повезаног етнокултурног) простора. У том смислу, потпуно јасно се исцртавају границе овог простора у односу на становништво кајкавског и словеначког говора / језика, али и хрватског чакавског говора / језика (где се, и у једном и у другом случају, уочава наглашено изворно присуство, тј. доминација, хаплогрупе R1a).[129] Сличан случај је и са панонским просторима данашње Мађарске, где је хаплогрупа I2a Dinaric системски заступљена, али такође изражено заостаје у односу на преовлађујуће присуство хаплогрупе R1a.[130]

---

[128] О овој и сродној проблематици в. у Тодоровић и други, 2015; Тодоровић, Рајковић, 2016; Кљосов, 2013: в. пре свега стр. 241-260; Јерковић, 2012; Тодоровић, 2015. Најновије резултате и целовити истраживачки контекст в. у студији с називом „Тајна порекла", која би требало да буде завршена у блиском периоду.

[129] В. Тодоровић, Рајковић, 2016: 16-22. В. рецимо ситуацију на острву Крк, као типичном представнику чакавске лингвокултурне зоне, у Barać et al, 2003: 538; такође в. и Šarac et al, 2016. Када је реч о (кајкавском) северу данашње Хрватске в. распоред хаплогрупа у Mršić et al, 2012 (уп. очигледну разлику између севера и других истраживачких зона у наведеном тексту); структуру предачких групација у Словенији в. у Vakar, Vrečko, 2014; уп. Purps et al, 2014. Све ово је констатовано и независно од наших увида и истраживања. В. истоветне закључке и у Вукићевић и други 2021, 318.

[130] В. одговарајуће проценте рецимо у Battaglia et al, 2009; Semino et al, 2000; Csanyi et al, 2008.

Међутим, након детаљнијег и проширеног увида у одговарајуће резултате, испоставило се да управо у Румунији – на основу релевантних истраживања – такође срећемо системски присутну доминацију хаплогрупе I2a Dinaric што је, како је већ назначено, једна од типичних особина српског етничко-етногенетског простора.[131] Уосталом, карактеристично је и то да се чак и у југоисточној Румунији, где су такође спровођена истраживања, уочава не само превласт хаплогрупе I2a Dinaric, већ и систематско присуство њене „јужне" варијанте (тј. подгрупе I2a–PH908),[132] што је потенцијални додатни и специфични показатељ српског етногенетског присуства. Ово су, у сваком случају, врло недвосмислене чињенице и назнаке које је тешко игнорисати.

Исто тако, мада на мање изражен начин, хаплогрупа I2a Dinaric доминира и на просторима данашње западне Бугарске[133] – сасвим сагласно распростирању других српских типичних етнокултурних маркера, до подручја око река Искар / Вит и Места[134] – за разлику од области источно од овог простора, где је I2a Dinaric очигледно у сенци других хаплогрупа, или бар није примарно наглашена.[135]

---

[131] Уп. рецимо Kačar et al, 2019. В. детаљнија објашњења и упућивања у наредним деловима студије.

[132] Ову варијанту најпре одликује вредност 19 (или ниже) на маркеру 448. О специфичној повезаности подгрупе I2a–PH908 и Срба такође ће се опширније говорити у нашој најављеној, свеобухватној студији „Тајна порекла"; уп. и Јерковић, 2012.

[133] Уп. резултате за подручја у данашњој западној Бугарској у Karachanak et al, 2013. Када се доступни хаплотипови, од испитаника из различитих делова територије која данас улази у састав Бугарске, нашом накнадном анализом поделе на „западну" (396), „централну" (262) и „источну" (81) зону – и када се одреде основне хаплогрупе, на основу прецизног предвиђача припадности хаплотипова испитаника хаплогрупама; в. Nevgen – уочава се превласт хаплогрупе I2a Dinaric у западној области. Доминација исте хаплогрупе примећује се и код „неодређених" испитаника (69), за које није јасно назначена њихова територијална припадност.

[134] В. рецимо Тодоровић, 2015: 445-448; Белић, 1913: 72; Тодоровић, Рајковић, 2016: 19-20; Цвијић, 1966: 219, 474 итд.

[135] Тако се у источној Бугарској (по нашем рашчлањивању, укупно 81 хаплотип из истраживања предоченог у Karachanak et al, 2013) сагледава јасна превласт хаплогрупе E1b1b, са 29,63% припадности, наспрам 16,05% оних који имају I2a Dinaric. Иста хаплогрупа E1b1b – по нашој, накнадној радној подели на области – преовладава и у централној зони (262 хаплотипа), са 25,57% (насупрот 16,41% припадника предачке групације I2a Dinaric). У западној зони (укупно 396 хаплотипова), међутим, као и код оних који су „неодређени", преовлађује хаплогрупа I2a Dinaric (са 22,47 и 26,09 процената). У западној зони је и проценат хаплогрупе R1b најнижи (9,34%), за разлику од високог постотка на истоку (16,05%). Такође, и редослед основних хаплогрупа у западној зони је типичан за српски просек: прво иде I2a Dinaric, па затим E1b1b и R1a које су међусобно практично равноправне (разлика за само једног испитаника),

У вези с претходним, посебно је занимљива и значајна околност да – осим код Срба и групација које су непосредно проистекле из српског етногенетског наслеђа[136] – још једино у Румунији, на основу до сада спроведених истраживања, недвосмислено преовладава ова хаплогрупа. Овде је неопходно придодати и важну напомену да је њена доминација у неким меродавним истраживањима чак и апсолутно наглашена, са преко 40% присуства, што је упоредиво једино и искључиво са српским етногенетским контекстом.[137] Наведена хаплогрупа преовладава чак и у поменутим, југоисточним деловима Румуније,[138] исто као и у северозападним[139] и другим областима.[140] Све

након чега следи хаплогрупа R1b далеко иза њих. У источној зони, пак, хаплогрупа E1b1b наглашено преовладава, а после ње са истим постотцима долазе хаплогрупе R1b и I2a Dinaric, па хаплогрупа R1a тек иза њих. Први, западни, структурни модел процентуалне заступљености хаплогрупа је типичан за српски етнички простор, док је други, источни, суштински другачији.

[136] В. Недељковић, 2001: 190-191. Овде се првенствено мисли на Србе католике и покатоличене Србе који су примили хрватски идентитет (али и даље говоре српским, „штокавским" језиком), као и на муслимане српског порекла и језика (в. рецимо Милосављевић, 2002; Маројевић, 2000; Недељковић, 2001: 191; Милосављевић, 2007: 110-111). Наиме, „да се ради о једном генолошком објекту у случају штокавског језика ниједан озбиљан научник никада није довео у питање", тј. „релевантни лингвисти разних народа сматрали су да је штокавски један језик" (Милосављевић, 2002: 39). У складу с тим, „у време научне кодификације штокавског наречја као језика српског у првој половини 19. века, па и касније, највећи део популације која је говорила штокавски сматрала је себе Србима" (Милосављевић, 2002: 41). У сваком случају, узимајући у обзир бројне научне чињенице, може да се „закључи да је штокавски језик по пореклу српски и да га српским треба звати" (Милосављевић, 2002: 43). Уп. и разне аспекте сродне проблематике у Сотировић, 2007.

[137] В. Varzari, 2006: 51. Сличне резултате / проценте в. и у студији Bosch, 2006.

[138] В. Bosch, 2006; Stanciu et al, 2010. Од изузетног значаја може бити и већ наглашена чињеница системског присуства варијанте I2a Dinarik South (Југ) међу становништвом Румуније (видљива на основу хаплотипова предочених уз основни текст у Stanciu et al, 2010), јер се ова предачка групација – на основу доступних информација – најчешће везује за јужнословенске Србе и њихов етногенетски модел, у смислу једног од специфичнијих показатеља порекла.

[139] В. Bembea et al, 2011.

[140] Додатно скрећемо пажњу на врло важну чињеницу – да је и друга хаплогрупа која је посебно карактеристична за Словене (R1a) код Румуна забележена са 20,4% (в. Varzari, 2006: 51), што их сасвим непосредно издваја као генетички, тј. етногенетски карактеристичну „словенску групацију", са процентима присуства хаплогрупа I2a Dinaric и R1a који су типични управо за изворне Србе, односно за групације које су етногенетски посматрано српског порекла, и ни за кога другог. Поред тога, примера ради, у прилог очигледних чињеница које сведоче о раширености и укорењености хаплогрупе I2a Dinaric на територији данашње Румуније – директно говори и

у свему, вреди поновити, превласт предачке групације I2a Dinaric је наглашено карактеристична управо за српски етничко-етногенетски простор (рачунајући ту и оне делове који се данас, са идентитетског становишта, сматрају спорним).[141] Ове непобитне чињенице додатно отварају питање већ најављене неопходности дубљег, систематског и конкретнијег проучавања етногенезе становништва савремене Румуније.[142]

Сведочанства различитих научних дисциплина у ширем контексту. У другом делу овог поглавља неопходно је додатно нагласити и околност да су најистакнутији научници са становишта различитих научних дисциплина, од лингвистике / филологије до археологије, скретали пажњу на очигледно снажну, па и кључну, словенску компоненту у етногенези становништва Румуније.[143] Између осталог, у сличном смислу су врло аргументовано писали и познати археолог В. В. Седов,[144] с једне стране, или рецимо већ поменути, такође уважени и угледни научници Иван Поповић, О. Н. Трубачов и Милан Будимир, с друге стране, као и многи други аутори. Осим тога, треба додати и да је савремена наука – кроз своје најрепрезентативније синтезе и истраживања – већ наглашавала чињеничну примарност подунавско-панонско-балканско-карпатске прадомовине Словена,[145] о чему је врло

информација да учесталост ове хаплогрупе код румунских Немаца такође прелази 20%, уз важну напомену да код ових Немаца ипак апсолутно преовладава предачка групација R1b (са преко 50%; в. у Bembea et al, 2011), што непосредно упућује на њихову базичну етногенетску припадност. Исто као што, с друге стране, доминација хаплогрупе I2a Dinaric (на основу увида у општи чињенични контекст) указује на превласт српскословенске етногенетске компоненте. И међу Молдавцима такође преовлађују „словенске" хаплогрупе R1a и I2a Dinaric, а о значају управо ових хаплогрупа на дотичном подручју сведочи и њихова превласт, мада с нижим процентима, и код Гагауза (в. Varzari, 2006; Varzari et al, 2013).

[141] Уп. Тодоровић, 2015; Тодоровић и други, 2015. На овом месту би се могао навести читав низ непосредних научних доказа који потврђују наведене закључке. О томе би, поновићемо, на конкретним примерима требало да се знатно опширније говори у планираним студијама И. Тодоровића и сарадника, с радним насловима „Тајна порекла" (чије се објављивање очекује у блиској будућности) и „Нова прошлост Срба".

[142] О овом питању види још у потпоглављу „Резултати нових етнолошко-генетичких истраживања", унутар поглавља III.1.

[143] О истом в. и у наредним деловима студије, рецимо у потпоглављу „Додатно о језичким и њима сродним доказима – непосредни илустративни примери", у оквиру поглавља III.3.

[144] В. Sedov, 2012; Sedov, 2013.

[145] В. пре свега Трубачов, 2005; Трубачов, 2006; уп. с друге стране Loma, 1993.

документовано и афирмативно писао и српски академик Предраг Пипер.[146] Овде свакако треба додати да се карпатски и уопште „румунски" територијални комплекс непосредно наслања на овако дефинисани концепт (и са етногенетског становишта – у народним предањима фокусиране) прапостојбине Словена и Срба.[147]

До ових закључака недвосмислено долази један од најзначајнијих слависта новијег времена, О. Н. Трубачов,[148] као и представници других

[146] Пипер, 2008: 128-135. Бројни аутори су наглашавали разне примере непосредне повезаности подунавско-панонско-балканско-карпатског простора и словенског етничког контекста. С тим у вези, на различите начине је наглашавана и тзв. „илиро-венетска" компонента у етногенези Словена, тј. Протословена (в. рецимо Станишић, 2006: 125), уз указивање на повезаност балтичких и словенских језика са „старобалканском" и / или „итало-венетском" лексиком (Станишић, 2006: 124, 125). Уосталом, општепознато је да су многи аутори повезивали Старе Словене, тј. Протословене / Прасловене, са старим становништвом југоисточне Европе које је најчешће називано „Дачанима", „Илирима" и „Трачанима" (у критичком контесту уп. рецимо Седов, 2012: 22-23). Када је, пак, реч о територији данашње Румуније треба знати да се, између осталог, позната ипотешти-киндешка култура у источној Румунији несумњиво везује за Словене (Седов, 2013: 131) и да „уопште узев, целокупна култура Доњег Подунавља наставља ипотешти-киндешку традицију" (Седов, 2013: 143). У ствари, у наведеном смислу, веома тешко је археолошки разликовати „словенско" и „гето-дачко" становништво, тј. – по водећим археолозима – тешко је „раздвојити њихове етнокултурне елементе, који се међусобно врло мало разликују" (Седов, 2013: 144-145). Наглашавано је и „да је дачко и трачко становништво из међуречја Дунава и Дњестра ушло у састав носилаца черњаховске културе" (Седов, 2013: 353). По Ђ. Јанковићу – који је често писао о непосредним везама, али и најтешњим прожимањима и идентичностима „старобалканског" и „словенског" становништва – повод за повлачење неких носилаца археолошких особина Илира „преко Дунава до Дњепра током 3-1. века пре Христа, могу бити само келтски и римски напади", а поред осталог „после Панонског устанка 6-9. г., Римљани су десетковали побуњено становништво", што су „били разлози да се део такозваних Илира исели на север" (Јанковић, 2007: 85). У складу с тим, „сточари, са којима се обично повезују тумули, исељавају се прво у побрђа на северу Панонije, сличне пределима са јужне стране Саве", а „затим се повлаче на више карпатске превоје", док су се земљорадници одселили „још даље, у Подњепровље, вероватно у више сеоба и различитим правцима" (Јанковић, 2007: 85; в. стране 84-86 у наведеном делу). Исто тако, већ летимичан поглед на старобалканску лексику – која се приписује Трачанима и Дачанима, као и другим групацијама, тј. етнонимима – указује на специфичну блискост са протословенском и балто-словенском лексиком, о чему на овом месту не можемо детаљније писати.

[147] По Рудељеву, и назив Карбони – који означава групацију што је, по Птоломеју, живела источно од Венеда и на југу допирала до Карпата (Рудељев, 1992: 68) – у ствари представља облик етнонима Срби (уп. облике Сарбони / Сарбани) (в. у Рудељев, 1992: 68, 69). Исто тако, и „називу Карпати сазвучан је етноним Карбони" (Рудељев, 1992: 68). Уп. и Новаковић, 1997.

[148] Уп. пре свега Трубачов, 2005; Трубачов, 2006. У контексту тзв. подунавске, тј. подунавско-панонско-балканско-карпатске теорије о прадомовини Словена, посебно

наука, рачунајући ту и археологе.[149] У наведеном светлу, од посебног значаја је чињеница да „најстарији словенски летописи колевку Словена смештају у средње Подунавље: Кијевски летопис староруског писца Нестора из XII в, Великопољска хроника из XIII-XIV в, Длугошева Историја Пољске и старочешка Далимилова хроника из XV века".[150] С тим у вези, одсуству Словена у старим изворима треба супротставити „одсуство словенског имена", односно „ћутање о Словенима од стране античких писаца сведочило би о млађем пореклу словенског самоназива".[151] Трубачов је указао на читав низ изузетно аргументованих

треба имати у виду аргументе и закључке које је истакао претходно поменути академик Пипер (в. Пипер, 2008: 128-135). У вези с претходним – а када је реч о присуству Словена у Подунављу у раном средњем веку и одговарајућим изворима који то потврђују (Појтингерова карта, Амијан Марцелин, Приск, Јордан, Прокопије, Менандар, Теофилакт Симоката итд.), као и о појединим упућујућим археолошким доказима – в. рецимо Трифуновић, 1996: 32-33, а такође и у студијама Ђ. Јанковића (Јанковић, 2015; Јанковић, 2016; Јанковић, 2010 итд.). В. исто тако и Толстов, 1948: пре свега стр. 37-38; Кобычев, 1973: 68-76; уп. Кљосов, 2013: 286; Sedov, 2012: 79-82; Тодоровић, Рајковић, 2016: 12-16. Поводом претходног треба рећи и да негирања појединих, сасвим очигледних доказа у прилог ових теза не могу избећи основни утисак потпуне неоснованости (уп. рецимо Holzer, 2007: 480-481). Оваквих примера, који изненађују својом неадекватношћу (с обзиром на то да их износе професионални научници), могло би се навести заиста много. Тако, рецимо – није на одмет да се осврнемо и на један пример којем се насмејао Трубачов – „чак и Bustricius, средњовековни запис панонског хидронима, Удолф радије повезује са некаквим блиским германским апелативима(?), него са хидронимски истоветним словенским Bystrica" (Трубачов, 2006: 84). Сличне природе је и тврдња, која се понекад среће у синтезама, да су древни становници територије Баната били „Сармати", који су чинили највећи део становништва и током римске владавине. С тим у вези, овде се можемо сетити и констатације Ђ. Јанковића да су Римљани „обично покорене народе (Словене) до Дунава звали Илирима а иза Дунава и Карпата Сарматима" (Јанковић, 2015: 14). По њему, „у доказивању да Словени нису из Подунавља, лажно је словенска култура римског доба у Банату и Бачкој приписана Сарматима, наводно прешлим на земљорадњу. Култура претходног периода са смене ера Српског подунавља, Срема, Посавине, Баната и Бачке приписана је некритички погрешно Келтима и Дачанима. 'Илири' су без образложења занемарени, да би се сакрио континуитет са Словенима. То је спровођење западноевропске идеологије – европски корени смеју бити само римски, келтски и германски" (Јанковић, 2015: 318).

[149] Уп. рецимо Јанковић, 2016; Трифуновић, 1996.

[150] Станишић, 2006: 134. Поред осталог, без обзира на то да ли је реч о секундарној прадомовини или не, „значајну потврду летописног податка о особи севернословенских племена с југа представља чињеница да и Малопољска (Горња Висла) и Малорусија (Западна Украјина) гравитирају карпатско-подунавском ареалу из којег су Висљани, Пољани и Древљани кренули у насељавање и стварање Пољске и Русије" (Станишић, 2006: 138; в. обавезно претходно поменуте студије О. Н. Трубачова).

[151] Станишић, 2006: 135; в. и студије О. Н. Трубачова. Без икакве сумње, неоспорна

и тешко оспоривих чињеница, које непосредно указују на дунавску прадомовину Словена, при чему – и поред сложености наведеног питања – врло одређено закључује да „тражена дунавска прапостојбина није 'секундарна прапостојбина' Словена, већ првобитна словенска родна груда".[152] Уосталом, и када је реч о „Индоевропљанима" (чији развој, на најуочљивији начин, континуирано наставља управо словенски етнолингвокултурни феномен)[153] такође се – од стране ауторитативних научника – често у идентитетском (али и етногенетском) смислу кључна прапостојбина тражи управо у истом подунавско-панонско-балканско-карпатском простору.[154]

По В. В. Седову, чији су увиди посебно важни и илустративни за ову и сродну проблематику, „учешће словенског становништва у етногенези Румуна је несумњиво", јер „поред поузданог археолошког

сведочанства о словенском језику старија су од првог помена словенског имена (Станишић, 2006: 130). Између осталог, „из малобројне лексике иначе загонетних Хуна, који су владали Панонијом у V в.", остале су речи „које сведоче о несумњивом присуству Словена у Панонији у саставу хунске државе" (Станишић, 2006: 130), уз бројне друге доказе који говоре о њиховом раном присуству у подунавско-панонско-карпатском простору (в. Трифуновић, 1996).

[152] Трубачов, 2006: 171. В. неке карактеристичне примере језичких трагова древног присуства Словена (Прото/Прасловена) на Дунаву рецимо у Трубачов, 2006: 178-179. Када је реч о изворима који такође упућују на давно присуство словенског елемента у подунавско-панонском и околним просторима – неки од њих (Равенски Анонимус; Псеудо-Цезарије итд.) се у контексту савремене науке могу читати на употпуњен начин, пружајући нове доказе; в. рецимо у Трубачов, 2005: 124-125. Поред осталог, Трубачов упућује и на мишљења археолога о словенској припадности Панонаца из првог века после Христа које је описивао Дион Касије – при чему одлике њиховог начина живота „подсећају на то што други стари аутори (Јордан, Псеудомаврикије) причају о Словенима" (Трубачов, 2005: 128-129). Он такође указује и на врло велики број убедљивих, разноврсних језичких и мултидисциплинарних доказа у прилог теорије о подунавској прадомовини Словена (в. Трубачов, 2005; Трубачов, 2006).

[153] Овде треба скренути пажњу и на „архаичност прасловенског културног стадијума" (Трубачов, 2006: 68). Аналогно томе, „примат архаичности треба признати ћутљивом поштовању божанстава, њиховом увијеном (табуизираном) спомињању, а коначно, чак и одсуству тога, услед примитивног култа предака", тј. „управо у овој архаици сусрећу се подаци словенског и латинског речника", уз „механизам рађања култа предака", при чему је за праиндоевропско давно доба карактеристична „најједноставнија култура", коју по Трубачову посебно јасно откривају древне латинско-словенске етимологије и словенско-италске везе (Трубачов, 2006: 69; в. и 12-15).

[154] Притом, често се говорило о Дунаву „као некој оси размештаја древних индоевропских дијалеката, било да се ради о пра-Грцима (проблем Данајаца), или пра-Јерменима, за чијим изворима се такође трага близу Дунава" (Трубачов, 2006: 71). О „концентричној локализацији прасловенског и индоевропског ареала у Подунављу" в. и у Трубачов, 2006: 31

материјала о томе сведоче и подаци лингвистике, топонимике и етнологије".[155] По њему, територија која данас припада романофоном становништву „веома је богата словенским топонимима" и „сасвим је јасно да су Словени могли дати називе свим тим рекама, насељима и областима једино ако су бар неко време живели и били доминантни етнос на тој територији", јер „словенска топонимија се могла очувати само под условом да Словени нису напуштали област између Карпата и Дунава у време формирања румунског народа".[156] Поводом тога, „карактеристичну особину источнороманског (румунског и молдавског) језика представља присуство мноштва словенских речи у лексичком фонду",[157] о чему је већ писано и у претходном делу текста.

На основу бројних доказа – еминентни научници су се, на плану различитих дисциплина, успротивили „идеји о локалном пореклу Румуна, сматрајући да се румунски језик и етнос формирао негде јужно од Дунава и да су се након тога преци Румуна преселили на северну обалу доњег тока Дунава, где су вероватно затекли и очуване групице романизованог становништва".[158] Анализе основних теорија

[155] Sedov, 2013: 146.

[156] Sedov, 2013: 146.

[157] Sedov, 2013: 146.

[158] Sedov, 2013: 145. Овде је потребно направити и својеврсни дигресивни искорак, односно – осврнути се и на аргументоване хипотезе и тврдње о пореклу језгра протоалбанског становништва изван простора савремене Албаније. Оне су потенцијално потврђене и појединим, најновијим генетичким доказима (о чему ће се опширно говорити у најављеној књизи аутора и сарадника – „Тајна порекла"). У сваком случају, бројни научници – на основу очигледних доказа – истицали су закључак да албанска прапостојбина није на територији данашње Албаније (Станишић, 1995: 11), уз различита мишљења када је реч о њеној локацији. Такође, поводом одговарајућих археолошких показатеља, неки аутори сматрају да су преци Албанаца на своје садашње територије досељени после IX века, а по свему судећи управо у XI веку (в. Јанковић, 2007: 80-81), док најстарији помен албанског језика потиче с краја XIII века (в. у Суботић и други, 2015: 84). Међу претпоставкама о пореклу иницијалног језгра Протоалбанаца налазе се и оне које њихову прадомовину проналазе управо на истоку (са почетним полазиштем на просторима у близини Кавказа). В. рецимо Суботић и други, 2015: 83-84; Јанковић, 2007: 81; уп. и Тодоровић, 2017б: 101-102. Такође в. и један могући, конкретизовани сценарио у Станишић, 2007: 29-31. Притом су најчешће у оптицају претпоставке о 1) досељавању преко јужне Италије и 2) преко истока Балканског полуострва. У вези с другом могућношћу, помишља се на другостепену повезаност Протоалбанаца са Бугарима и бугарским продорима, као и са проторумунским етнолингвистичким елементом (в. један такав илустративно-општи контекст у научно-популарној књизи Буровић, 2013; уп. Тодоровић, Рајковић, 2016: 20-21; такође уп. и Лома, 2010: 536). О конструкцији савремене албанске нације в. у Толева, 2016, а о злоупотреби илирског имена у сродном контексту в. Жутић, 2007.

етногенезе Румуна, као и доступних археолошких остатака, доводе до закључка да римска владавина у Доњем Подунављу односно у Дакији, која је трајала поприлично кратко, „није била узрок романизације локалног дачко-трачког становништва“.[159] У складу с претходним, веома занимљива и илустративна је и чињеница да су „становници Дакије, Власи, користили од 11. до 17. века старословенски језик у цркви, књижевности и на двору ћирилично писмо све до средине 19. века“.[160]

Стари Срби на Карпатима. Сходно свему овоме, потребно је нагласити неопходност спровођења свеобухватних истраживања бројних словенских топонима, хидронима и других назива, тј. речи и различитих других трагова (присутних широм данашње Румуније) који су словенског порекла, али најчешће са наглашеним „српским призвуком“, односно језичким предзнаком.[161] И поред сасвим очигледних чињеница и резултата досадашњих проучавања,[162] ипак је и ово питање углавном остало скрајнуто, превасходно услед одговарајућих ограничења што су утицала на научна интересовања и приступе, а која су била присутна за време трајања социјалистичке Југославије, али и касније.[163]

[159] Sedov, 2013: 145-146.

[160] Пејин, 2012: 7-8.

[161] В. рецимо Војводић, 2002: стр. III-VI. У једној књизи (Војводић, 2005) наведено је близу 4000 топонима словенског порекла у Румунији, али би се након још подробнијег истраживања свакако могло пронаћи и знатно више од овог броја. Наиме, аутор С. Војводић и сам истиче како његов именик ни приближно не наводи све словенске топониме у Румунији, при чему је забележен само мали број микротопонима, а „такође нису унета имена словенског порекла за некадашња насеља која данас не постоје или су променила име“ (Војводић, 2005: 7). У сродном смислу, веома важна је и „чињеница да називи пољопривредних алатки и други термини везани за обраду земље такође потичу из словенског језика“ (Седов, 2013: 146). Све у свему, нема никакве сумње да су почетком средњег века на просторима између Карпата и Дунава живела словенска племена (Седов, 2013: 147; в. стр. 131-149). Другим речима, по резултатима различитих истраживања неоспорно је „да је румунски народ могао настати тек после асимилације словенског становништва из Доњег Подунавља, тј. не пре X века“, а „у писаним изворима Волохи – преци Румуна и рани Румуни с територије између Карпата и Дунава, појављују се тек почетком XII века“ (Седов, 2013: 146).

[162] В. Војводић, 2002; уп. рецимо један од изузетно бројних илустративних примера у Павловић, 2012: 143.

[163] Треба знати да су у етничкој судбини Срба „најуочљивије три чињенице – (1) сталне сеобе и изгони, (2) изложеност геноциду и верском прогону и (3) национално растакање“, при чему је друга половина XX века, „до које су Срби имали интегративну улогу на јужнословенском подручју“, протекла „у знаку дробљења и однарођивања делова српског народа, који се, с благословом носилаца антисрпске

Поводом свега претходног, додатно треба скренути пажњу на врло упечатљиве и упућујуће примере које је представио поменути знаменити руски научник О. Н. Трубачов. Наиме, управо словенске црте, архаизми и изоглосе, „на необичан начин су се испоставиле као материјал, који се открива у румунском".[164] Сходно томе, различити лингвисти су говорили и о *дачкословенском* – „као о заборављеном посебном словенском језику у југозападној Румунији (Банат)".[165] Трубачов је навео и више карактеристичних примера који се односе на погрешно приписивање аутентичних словенских речи и корена – присутних у румунском језику – „дачком".[166]

Поврх свега, он скреће пажњу на околност да „етнолингвистичке старине Балкана крију још много неодгонетнутих тајни", превасходно у контексту словенске проблематике, при чему као упућујући наводи пример „са такозваним (по мом мишљењу, индоаријевским) 'античким' Србима, које нам је у замагљеном облику јужнокарпатских Ser-

политике, проглашавају за посебне етнитете" (Недељковић, 2001: 190). У складу с тим, и државна политика у комунистичкој Југославији била је, уз ретке изузетке, начелно усмерена на спречавање истраживања српског етноса, као и на покушаје „теоријског" оправдавања етничког инжењеринга (тј. расрбљавања) и вештачког сужавања српског етничког простора. У ствари, изражену и отворену антисрпску националну идеологију је „практично спроводила југословенска власт после Другог светског рата, са циљем да се фрагментацијом српских земаља, па и саме Србије, спута наводни великосрпски хегемонизам" (Степић, 1999: 13-14).

[164] Трубачов, 2006: 120.

[165] Трубачов, 2006: 119. Такође в. и Лома, 2010: 538. Штавише, по Трубачову, „дакословенски на истоку проучаваног простора (И. Т. : шире схваћени подунавски простор као базична прадомовина Словена / Протословена) све више изазива асоцијације са праисточнословенским", а за њега се може везати низ лексичких „фосила", који су се „наталожили у румунском језику и његовим дијалектима" (Трубачов, 2006: 179). У ствари, правилније би било приметити да се на широким просторима данашње Румуније и Молдавије најпре уочавају елементи који се непосредно наслањају на јужнословенски српски језик, паралелно са елементима што асоцирају на источнословенске језике. Ово би у потпуности одговарало и чињеници некадашњег, јасно установљеног, присуства различитих словенских групација на читавом овом простору. Саобразно томе, треба знати како Трубачов наглашава и да се склапа „могућа слика присуства древних обједињених Словена на Дунаву", са језгреним подручјем „од Доње Аустрије до Трансилваније и Баната", при чему „и даље остаје неодређена јужна граница словенског дунавског ареала", уз изузетно значајну напомену „да можда те јужне границе у правом смислу речи није ни било", односно – „тешко да је исправно преносити у давну прошлост стереотипно схватање границе као такве" (Трубачов, 2006: 179). Поводом овога обавезно в. и Јанковић, 2015; Јанковић, 2016.

[166] В. у Трубачов, 2006: 118-121.

ri донео Амијан Марцелин".[167] Трубачов директно наглашава и како би желео да рехабилитује „старо мишљење о постојању везе између имена конкретно словенских Срба и такозваних 'античких' Срба на Северном Кавказу".[168] По њему, у ствари, одговарајуће сведочанство Птоломеја „сведочи о најистуренијем случају имена Срби према истоку – првобитно вероватно индоаријевског по пореклу,[169] чија је полазна тачка – у складу са логиком индо-европског расељавања – била на Западу, судећи према помињању неког племена по имену Serri (Amm. Marc. XXVII, 5, 3) на Јужним Карпатима, IV век, и на тај начин већ у непосредној близини од историјске области каснијих – словенских Срба".[170] Овде је посебно важна, и за славистику веома занимљива, тема „о могућим сусретима индоаријевског и дачко-тракијског етноса у пределу Карпата".[171] Ово је, као што смо претходно указали, сасвим могуће непосредно повезано и са протословенским простирањем и етногенезом.[172]

Све у свему – а то су истицали и други аутори (етнолози, историчари)[173] – овде је, као што видимо, реч о присуству српског

[167] Трубачов, 2006: 116.

[168] Трубачов, 2006: 101.

[169] По Ђ. Јанковићу, примера ради, управо су Срби „повезивали индоевропску Индију и Европу" (Јанковић, 2015: 319). С тим у вези, треба подсетити и на чињеницу да су различити аутори на широким просторима Евроазије проналазили прастари српски етноним.

[170] Трубачов, 2006: 101.

[171] Трубачов, 2006: 102. Такође, у наведеном контексту Трубачов наглашава и околност „приметног продирања имена Срба прилично дубоко у грчке крајеве" (Трубачов, 2006: 102). Поводом овога такође в. и Ердељановић, 1925б: 7; уп. рецимо и Екмечић, 1998: 29.

[172] В. о сродним темама и у наредним деловима студије, уз поједине илустративне примере, предочене у потпоглављу „Непрегледна словенска територија и долазак језгра Проторумуна с југа", које се налази у ширем поглављу III.3.

[173] Већ је Нико Жупанић непосредно скретао пажњу на чињеницу „да су вероватно Срби најкасније у IV столећу после Хр., ако не и пре, седели у области Ердељских Карпата (Трансилванских Алпа)", јер „Ammianus Marcellinus назива ове планине *montes Serrorum*", односно – „пошто смо утврдили да Serri значи исто што Serbi, споменуто место латинског писца потврђује Србе у подручју јужних Карпата", тј. Марцелин у вези с готским ратовима под царем Валенсом спомиње „и montes Serrorum, тешко приступачне, стрме планине, које пробија река Алута", заправо Олта (Županić, 1924: 24). О осталим, старим поменима српског етнонима у подручју Панонije и шире области Подунавља в. код истог аутора у Жупанић, 1924: 25. С друге стране, и историчар Реља Новаковић је у својим књигама високо вредновао и одговарајућу пажњу посвећивао наведеном помињању српског имена на подручју Карпата и територији данашње Румуније; о томе и сродној проблематици в. у Новаковић, 1997: 9-53.

етнонима[174] на подручју Јужних Карпата у давно време, што се директно надовезује на различите и вишеструке, већ поменуте трагове српског и словенског доминантног присуства на територији данашње Румуније. Ово се такође наслања на бројне доказе о томе да је етноним Срби био најзаступљенији, домаћи и заједнички назив за Словене, пре појаве новог (макро)етнонима Словен.[175] Другим речима, старо присуство српског етничког имена на просторима данашње Румуније, заједно са низом других сродних показатеља, логично се подудара са околношћу постојања мноштва врло архаичних, српских и словенских елемената који су уочени управо на овој територији и код њеног становништва.[176]

Проблем ускраћивања права, прогона и асимилације. На крају овог поглавља, неопходно је у кратким цртама подсетити и на чињеницу да постоји још једна веома важна тема која се не може избећи, а тиче се неопходности додатног одређења спрам народне катастрофе коју су неоспорно доживели Срби на територији данашње Румуније. Свакако, за читав српски етнички комплекс и етнички простор карактеристична су огромна страдања током целог XX века (наравно и раније, али је српски XX век можда и јединствен феномен у општим размерама).[177] На жалост, у том смислу ни простори савремене Румуније нису изузетак. Тако се – осим еуфемистички овако именоване „тихе асилимације" огромних размера,[178] која се одвијала током XX

[174] О чињеници да се ради о несумњиво српском етниониму в. у Трубачов, 2006: 101-102.

[175] В. Кобычев, 1973: 25-26, шире на стр. 14-26; 127-128.

[176] Уп. потпоглавље „Архаични елементи", у оквиру треће целине (III.3.) студије. О сродним питањима в. и у другим деловима текста.

[177] По једној етнолошкој синтези, „Срби су, осим вековног верског прогона и насилног покрштавања (ислам, католичанство) само у XX веку, као мало који народ у свету, били изложени вишеструком геноциду", и то превасходно у неколико наврата на тлу данашње Хрватске и Босне и Херцеговине, као и на другим просторима на којима су живели (рецимо у Бачкој), а „најдуже и најдивљачкије на Косову и Метохији" (Недељковић, 2001: 190) итд. Између осталог, српски народ је само „у последњој деценији XX века био изгнан са својих вековних огњишта из Хрватске (1995) и из матице своје државности Косова и Метохије (1999)" (Недељковић, 2001: 190).

[178] Наравно, овде треба поменути и историјску чињеницу да су током векова бројни Срби на територији данашње Румуније били приморани не само на асимилацију, већ и на масовно напуштање овог простора. Примера ради, услед лошег односа аустријских власти, тј. „не желећи да дођу под власт угарског племства и изложени прогонима сваке врсте, пре свега – однаројавању, Срби половином XVIII века све више упућују поглед ка Русији", а „након бројних перипетија, један део Срба из Поморишја одлази у Русију и у њој формира своје оазе – Нову Србију и Славено Сербију" (Павловић, 2012: 87; в. подробније о томе у Костић, 2001). Дакле, судбина

и претходних векова – у актуелном контексту често сусрећемо и са различитим, бројним чињеницама, сведочанствима и представама о великом и интензивном терору над Србима, који се десио након Другог светског рата. У дотичном погледу, највише се наглашава принудна депортација Срба (без икакве кривице, аналогно и другим подручјима у којима су спроведени геноциди или етничка чишћења Срба, поготово у XX веку) са подручја њиховог живљења у пределе у којима су услови за живот били практично немогући (Бараганска пустиња, пре свега), уз разне друге бруталне акције власти које су десетковале српско становништво.[179] Такође, различити аутори су наглашавали и претходно поменути, континуирани процес усмерене (више или мање суптилне и „тихе“) асимилације Срба,[180] који је уз одговарајуће притиске довео до тога да се данас веома мали број људи – у односу на етногенетске Србе – у јавности изјашњава као Срби и да мали број наводи српски језик као матерњи. Ово питање, о којем се недовољно отворено говорило, уосталом, итекако оптерећује савремене српско-румунске односе, заједно са неким другим, старијим[181] и новијим и

Срба из данашње Румуније (и блиских простора) непосредно се може пратити не само на њеној садашњој територији, већ и у околним земљама, почев од некадашњих подручја Руског царства. В. рецимо и Церовић, 1997б; Церовић, 1997в.

[179] У време владавине Јосипа Броза Тита се о овом, као и о другим геноцидима над српским народом, практично није смело говорити, осим у назнакама. Тек у новије време се у медијима почело обелодањивати о геноциду над Србима у Барагану, уз присилну депортацију и масовно уништење више десетина хиљада Срба у Румунији, које се догађало од 1948. до 1955. (в. рецимо једну од најсавременијих журналистичких интерпретација у Зечевић, 2022: 51). О томе је својевремено почео да пише новинар Рајко Ђурђевић, а „фељтон Земунице Барагана, који је почео да излази у НИН-у“ представљао је „ужасно сведочанство о умирању и преживљавању српског народа у земуницама ископаним голим рукама у песку црноморске делте Дунава, жалосне пустиње у којој није било ни травке ни живуљке“ (Зечевић, 2022: 51). В. рецимо сажети текст Ђурђевић, 1992.

[180] Након 1956. године „почиње период ‘финије’ политичке асимилације српске националне мањине, који још увек траје“ (Стојковић, 1990: 242). Другим речима, „период након Барагана, пак, карактерише финија асимилација, чији је један од облика била промена личних имена и назива места“, уз многе друге видове притиска у циљу румунизације (смањивање броја школа на српском језику, пригушивање рада српских институција итд.) (Павловић, 2012: 96).

[181] В. на пример о догађајима, током Првог светског рата, везаним за питање коме ће припасти Банат, када је била посејана „клица будућег сукоба између две суседне државе“ (стр. 249), у Живојиновић, 2010. Међутим, у сличном смислу могло би се говорити и о разним дешавањима током ранијих периода, о чему су историчари и други такође писали.

актуелним дешавањима, чије разматрање захтева засебан простор.[182]

У новије време су и компетентни историчари почели да директније говоре о томе како су Срби у Банату били изложени интензивном националном прогону од 1948. године, односно – „део Срба био је прогнан и расељен међу Румуне у Бараганску пустињу близу Црноморске обале с циљем да се изврши њихова денационализација упркос одредбама о геноциду Декларације о геноциду Уједињених нација донете децембра 1946. године", а тадашњој влади Румуније „била је позната одредба декларације која забрањује… 'ускраћивање права на опстанак целим људским групама'… Такође, била јој је позната Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, донета после две године, децембра 1948. Ова Конвенција између осталог садржи нову дефиницију геноцида и каже: 'у намери да се у целини или делимично уништи нека национална, етничка или религиозна група као таква' …и даље: …'намерно подвргавање групе животним условима срачунатим на њено потпуно или делимично уништење' ".[183] Из свих наведених, али и многих других разлога – који су приморали етногенетске Србе да се, махом, повуку у „идентитетску илегалу" када је реч о званичном

[182] Између осталог, Румунија је током 1999. године уступила свој ваздушни простор за нападе НАТО-снага на Србију (односно – на тадашњу СР Југославију); овде уп. и суштински сличне ситуације у прошлости, када је, примера ради, 1915. године дошло до великог српског слома након што је Румунија „одбила да дозволи руској војсци да пређе преко њене територије и Србији помогне" (Ковић, 2016: 238). Такође, скандалозно делује и податак да се у периоду када је припремана НАТО-акција против СР Југославије обнављају „и политичке идеје 'Велике Румуније' " (Пророковић, 2015: 209; о томе више в. на стр. 208-210). У наведеном смислу – на исто се надовезује и проблем тзв. „религијског интервенционизма" у сенци евро-атлантских притисака на Србију (в. студију Раковић, 2015: 289-318; уп. Раковић, 2014а). Притом, по Раковићу, „последњи талас религијског интервенционизма стигао је након косовско-метохијске кризе неканонским деловањем Румунске православне цркве у североисточној Србији којим се жели наметнути румунски верски и етнички идентитет влашком живљу који себе сматра Србима, мањим бројем Власима, а у потпуности Републику Србију сматра својом матичном државом" (Раковић, 2015: 322). Поводом тога је, примера ради – на заседању Светог архијерејског сабора СПЦ током 2017. године – Сабор „са великом жалошћу констатовао да Румунска православна црква не само што наставља са својим антиканонским упадима у јурисдикцију СПЦ, него их још и интензивира и проширује на читаву српску канонску територију", уз закључак да „уколико она са том крајње небратољубивом праксом не престане у најскоријој будућности, Синод ће бити приморан да начини мучан, али једини могућан корак – да прекине литургијско и канонско општење са овом црквом", као што је наведено у саборском саопштењу (Драговић, 2017: 5). Сличних примера, уз низ других и подробнијих детаља, свакако би се могло навести још.

[183] Пејин, 2012: 15-16.

изјашњавању[184] – у овом тренутку се не може говорити ни о реалној процени броја Срба у Банату и целокупној Румунији данас.[185] Без икакве сумње, нужно је још једном поновити, наведени проблеми захтевају не само засебну студију или посебан пројекат, већ и много више од тога. О блиским темама, због њихове велике важности, биће речи и у наредним деловима студије.[186]

---

[184] Подразумева се, овде треба урачунати и оне Србе који су данас румунојезични.

[185] На основу различитих увида можемо констатовати једино да се подаци, тј. процене о броју Срба у Румунији, разилазе. На пример, када је само о Банату реч, по закључку Ј. Пејина (у раду објављеном 1990. године) – после свих притисака и губитака „данас у Румунији поред око 120 хиљада Срба живи још око 250 хиљада становника Баната српске крви, који су изгубили српске етничке особине" (Пејин, 1990: 268). У дотичном смислу, јасно је и да се наведена тврдња Ј. Пејина односи најпре на становништво које је у новије време (наводно) изгубило српске особине, при чему треба имати у виду и да српски језик није једина одређујућа српска карактеристика. С друге стране, пак, званични подаци о броју Срба у Румунији наводе изузетно мале бројке. Подразумева се и да, када је реч о „губљењу етничких особина", дотично питање остаје још увек отворено, јер се радило о процесима који су имали насилан карактер и грађани српског порекла – превасходно услед страха и претрпљених недаћа, али и других разлога – још увек нису доспели у ситуацију да се у потпуности слободно етнички изјашњавају, нити су Срби добили одговарајућу одштету (уколико је она уопште могућа) за прогоне кроз које су пролазили. Примера ради, током акција депортовања Срба, они су „довођени у сабирне центре и у преко 500 теретних вагона одашиљани у логоре Барагана, пешчару у делти Дунава и у друге радне логоре у близини Калараша, Браиле и на каналу Дунав–Црно море, који је био у изградњи", а „приликом хапшења пљачкана је имовина, а деца старија од пет година одвајана су од родитеља" (Стојковић, 1990: 241; в. и Павловић, 2012: 95-96). У логорима је „у току зиме од глади и мраза умирало 10 до 15 лица дневно, било је много самоубистава", а када је логор у Барагану престао да ради, 1955. године, остала су и бројна српска гробља, односно – „ово је био прави егзодус српске мањине у Румунији" (Стојковић, 1990: 241). Исто тако, „многи Срби налазили су се у затворима у Банатској Клисури и другим местима, многи су пресељени у друге крајеве Румуније, многи су осуђивани на монтираним процесима који су почели од 1949. године" (Стојковић, 1990: 241). Поред осталог, дакле, не само што су затварани припадници српске мањине, већ је и забрањиван рад српским часописима, као и све манифестације на матерњем језику итд., при чему је у српским селима долазило до масовних хапшења и депортација у радне логоре (Стојковић, 1990: 241). Док су бројни Срби расељавани по Румунији, „њихове куће и имања запоседали су Румуни" (Стојковић, 1990: 242). Уп. и поједина илустративна сведочанства у Милин, Степанов, 1996; Милин, Степанов, 2002.

[186] В. потпоглавља „Огромне размере асимилације" (у поглављу III.1.) и „Још једном о феномену претапања Срба" (у поглављу III.2.).

Вишедимензионална сложеност односа. Као што је више пута истицано и у претходном делу текста, иако би се – у склопу површног приступа – могло чинити другачије, очигледно је да су српско-румунски односи веома комплексни у сваком смислу.[187] Њихово дубље разматрање реметила је и компликовала чињеница да су они засновани на низу питања и проблема о којима се у јавности говорило врло мало, у сваком случају недовољно. Због одговарајућих нејасноћа, замршености, намерне мистификације, као и реалне сложености дотичне проблематике, у овом поглављу је учињен покушај спровођења етнолошког пресека са снажно потенцираним мултидисциплинарним карактером.

Један од основних закључака могао би се свести на констатацију да су српско / српскословенско-румунске релације вишедимензионалне, системски присутне и у тој мери многобројне да их треба посматрати као израз постојања веома блиских (често врло древних, почетних и примарних) етногенетских и етнокултурних образаца. О овоме сведоче разноврсне чињенице које се непосредно разоткривају на плану више научних дисциплина, а чију реалност и међусобну повезаност директно и јасно сагледавамо из угла свеобухватног, обједињујућег етнолошког приступа.

Поврх свега претходног, када је реч о будућности, треба нагласити и да заједнички православни верски идентитет и вишевековна православно-хришћанска цивилизацијска матрица, уз разне друге сличности – и поред бројних нагомиланих проблема (али само уколико се не буду и даље пренебрегавали) – српске земље и Румунију потенцијално стављају у положај партнера и пријатеља пред оштрицом савремених искушења и најновијих геополитичких изазова са глобалним предзнаком.[188]

[187] В. текстове А. Раковића на које смо већ указивали у претходним напоменама. Такође в. Степић, 2016: 600. Уп. и Павловић, 2012: 215-222; Условљавања Србије, 2016.

[188] Уп. Степић, 2016: 614-615; Пророковић, 2015: 201-202, 216.

III.1. ТРАГОМ (НЕ)ЗАБОРАВЉЕНИХ ПРОСТОРА И СТАЗА СРПСКОГ (СЕВЕРО)ИСТОКА –

ДОДАТНА ПОТКРЕПЉЕЊА, ОПШТИ ЗАКЉУЧЦИ И ЈОШ НЕКА ПОДСЕЋАЊА

„Научници су чак почели да мере убрзање времена.
Иако није лако измерити оно што служи као мера свега постојећег.
Јер нема таквог стања или покрета
у којем време не би постојало као осећај пролазности који тишти".
(Георгије Фечору, румунски мисионар; Фечору, 2018: 229).

Резултати нових етнолошко-генетичких истраживања. За дубље проучавање и правилно разумевање српског питања у територијалном контексту данашње Румуније потребно је време, сасвим у складу са великим временским распоном српског трајања на тим подручјима и многобројним траговима који нису уништени. Поводом тога, треба знати и да је било много таласа Срба који су се надовезивали на дубоку српску старину у овим крајевима и који су – услед њихових различитих временских етапа и просторних утицаја – наизглед другачији и раздвојени, јер представљају не само етнокултурни и просторни, већ и временски мозаик који треба одгонетати, слично као у некој (научној) слагалици. Уосталом, као део одговора на основне запитаности – односно, због чега још раније нисмо знали више о наведеном питању – можемо приметити да је много година погодних за непосредна истраживања у овом смислу било изгубљено, услед тешких времена која су онемогућавала сваки систематски рад у овом правцу. Тако су и разни делови српског наслеђа упловили у воде пролазности и заборава.

Шта се, ипак, још увек може сачувати од заборава? Помињана турбулентна времена, судбоносни историјски догађаји и многобројне нагле промене условили су то да је стицајем необичних околности некако по страни остало једно од кључних питања, када је реч о дефинисању српског етничко-етногенетског комплекса и простора. Ипак, као што је већ назначено у претходном делу текста, осим других показатеља недавно су постала могућа и нова генетичка као и, у ширем смислу, етнолошко-историјско-генетичка мултидисциплинарна истраживања.

Она су, изненада и изван очекивања, донела велики број потпуно нових и врло прецизних сазнања (рачунајући ту и поновна, продубљена сагледавања и ишчитавања „старих", али махом заборављених истина).

На основу њих, у стању смо да решавамо многе етнолошке, историјске, археолошке, лингвистичке и друге недоумице из ближе и даље прошлости. Међу осталим истраживањима, спроведена су најпре прелиминарна, а затим и обимна, употпуњена етнолошко-генетичка истраживања Срба, уз појављивање низа нових, врло упућујућих информација.[189] Паралелно са наведеним чињеницама, током последњих година изнесени су и подаци о већини европских, али и светских народа, тако да је – на врло прегледан начин – у општем контексту могуће пратити генетичке релације између различитих популација и етничких група.[190]

У складу с тим – а у склопу могућности сагледавања етногенетских процеса и миграција на широким просторима, превасходно захваљујући Y хромозому који се, уз повремене мутације, генерацијама из далеке прошлости непосредно преноси са оца на сина – уочавају се и издвајају велики „етногенетски комплекси", засновани на доминацији одређених хаплогрупа (предачких групација). Сходно томе, исцртавају се и бројне мапе које представљају различите генетичке целине, тј. „етногенетско-генетичке моделе", при чему је један од њих типичан за српски етногенетски образац (за разлику од, примера ради, „западноевропског", „источноевропског", „финско-балтичког", „скандинавског", „кавкаско-медитеранског" итд).[191]

И уз сву опрезност при закључивању – као и уз свест о постојању низа генетичких одлика везаних за различита европска подручја, о којима би се могло подробно писати у дужој студији – у склопу истраживања српског етноса јасно уочавамо простирање одговарајућег

[189] В. Тодоровић и други, 2015. Излазак из штампе друге, најављене монографије на ову тему, планиран је у блиској будућности.

[190] Уп. рецимо Cavalli-Sforza, 2008.

[191] Сваки од ових (овде најуопштеније представљених) *етногенетских образаца* карактерише превласт одређене хаплогрупе. У случају „српског етногенетског обрасца" то је хаплогрупа I2a Dinaric, за разлику од „источноевропског" који одликује доминација хаплогрупе R1a, док је за „западноевропски" типична превласт R1b, за „финско-балтички" N (тј. варијанте која је током претходног периода била позната као N1c, а чија је нова ознака N1a1), за „скандинавски" I1, а за „кавкаско-малоазијско-медитерански" превасходно варијанте хаплогрупе J итд. Овде треба додати и да је хаплогрупа I2a Dinaric у великом делу подунавско-балканско-карпатског простора значајно испреплетена са групацијама R1a и E1b1b, што је управо одлика српско-јужнословенског генетичког модела.

етничко-етногенетског простора, са пратећим јединственим распоредом и редоследом процентуалног присуства хаплогрупа. (Овај просторни оквир у ширем смислу обухвата не само „идентитетске" Србе већ и „етногенетске" Србе, тј. групације недвосмислено српског порекла – као што се може закључити из поузданих историјских извора и лингвистичких чињеница – уз бројне пратеће етнокултурне и друге показатеље.) Наведени редослед донекле варира од области до области, али поседује прецизно установљиве *хомогеност* и *особеност*, у сваком случају – *препознатљивост.*[192]

Са становишта овог текста и одговарајућег приступа, посебно важна је управо поменута околност да – уколико оставимо по страни покушаје мистификација – можемо говорити о постојању јединственог *генетичког обрасца,* који издваја српски етногенетски контекст у сагласности с општепознатим историјским и етнолошким чињеницама. Њега карактерише недвосмислена превласт изразито „словенске" хаплогрупе I2a Dinaric, након које, с мањим учешћем, следи такође првенствено „словенска" хаплогрупа R1a (са варијантама типичним за Словене), а затим и друге предачке групације (почев од такође израженог присуства E1b1b, независно од њеног дубљег прапорекла системски одавно распрострањене широм словенског света итд.). Од изузетног значаја је већ помињана околност да се наведени образац – осим широм основног српског етничко-етногенетског простора – уочава у оквиру још једне просторне и етнокултурне целине. Реч је управо о подручју данашње Румуније, док се на простору Молдавије додирују, преплићу и граниче „генетичко-етногенетске целине" које се, у општем смислу, могу везати за „српски" / „балканско-карпатски" макро-комплекс, с једне стране, и „руско-источнословенски", с друге стране.[193]

Према томе, на основу релевантних истраживања становништва Румуније (спроведених професионално и објективно у тренутку када се још ништа одређено није знало о генетици овог живља), јасно је да Румуни поседују готово истоветне – у сваком случају најближе и тешко разлучиве – опште генетичке показатеље у односу на идентитетске Србе и групације за које се зна да воде порекло од Срба.[194] Наиме, као што је

[192] Детаљно изношење распореда присуства хаплогрупа у различитим деловима српског етничког простора биће представљено у претходно најављеној обимној студији, која се наслања на прелиминарна истраживања предочена у књизи „Етнологија и генетика" (Тодоровић и други, 2015).

[193] Varzari, 2006: в. пре свега стр. 51.

[194] С друге стране, као што је већ наговештено, ово не значи да не постоје специфичности

већ наглашавано, и на просторима данашње Румуније такође (свуда!) доминира хаплогрупа I2a Dinaric,[195] и то негде веома изражено (са око 40% присуства), на начин који је типичан једино за популације српског порекла.[196] Исто тако, и распоред других хаплогрупа у општим цртама подудара се са одговарајућим редоследом, уоченим међу популацијама са српском етногенезом (полазећи од присуства такође првенствено „словенске" R1a, на другом месту по бројности, са око 20%).[197] Затим, на наведене чињенице наслањају се и бројне друге повезујуће околности, почев од тога да се и одређене, специфичније варијанте основних хаплогрупа – такође карактеристичне за Србе – непосредно уочавају управо на простору савремене Румуније. Посебно важан показатељ, треба поновити, представља и јасно уочљива доминација хаплогрупе I2a Dinaric, чак и на југоистоку Румуније, уз системско присуство њене „јужне" варијанте (I2–PH908).[198] Осим тога, могли би се навести и примери присуства других хаплогрупа или специфичних варијанти, који исто тако потврђују уочену повезаност и блискост (чак и до „генетичке синонимије" у разним аспектима).[199]

Подсетићемо, резултати до којих је дошао А. Варзари додатно су потврђени подацима других истраживања, спровођених практично у

које упућују на извесне разлике, на основу којих је у склопу подробније анализе ипак могуће разликовати општи контекст становништва Румуније и српских земаља. Међутим, треба рећи и да се различите области унутар српских земаља (схваћених у ужем смислу) исто тако, на нивоу специфичних показатеља, међусобно у секундарном смислу разликују. Овај принцип се односи и на унутрашње делове Румуније, такође препознатљиве по одређеним генетичким показатељима у односу на друге румунске крајеве.

[195] На основу података изнесених у више истраживања примећује се – у различитој мери наглашена – превласт хаплогрупе I2a Dinaric широм данашње Румуније. До овог закључка долазимо након увида у резултате (хаплогрупе и хаплотипове) предочене у радовима Varzari, 2006 и Bosch et al, 2006; уп. и Stanciu et al, 2010; Bembea et al, 2011. Наравно, дотична проблематика могла би бити разматрана и на знатно већем простору, као и уз сагледавање већег броја истраживања. Међутим, за потребе ове студије је довољно сажето предочавање основних чињеница, подржаних околношћу да све мапе које се баве представљањем превласти различитих хаплогрупа на европском и околним просторима – на подручју данашње Румуније недвосмислено истичу доминацију хаплогрупе I2a Dinaric, тако да управо овакво стање нипошто није спорно.

[196] В. у Varzari, 2006: 51. Уп. податке за Србе у Тодоровић и други, 2015: 176, 182-183.

[197] Varzari, 2006: 51.

[198] В. резултате за Констанцу и Плоешти у Bosch et al, 2006. Уп. и резултате који су изнесени у раду Stanciu et al, 2010.

[199] Детаљнија разматрања ових питања, која би нас одвела у правцу низа нових тематских искорака, захтевају и засебан простор.

исто време, које је обавила Е. Бош[200] са сарадницима, при чему су исте закључке и општи контекст поткрепиле и друге доступне информације. И у овим, другим истраживањима на подручју Румуније – где су, као истраживачки пунктови, издвојени Констанца и Плоешти – примећена је апсолутна превласт опште хаплогрупе I, уз проценте са око 40% и у једном и другом подручју,[201] што се сасвим уклапа у резултатске оквире које установљава Варзари. И једно и друго истраживање спроведено је у тренутку када се, практично, готово ништа није знало о генетици која се преноси по мушкој линији, односно о Y-хаплогрупама становништва што живи на подручјима данашње Румуније и Молдавије. У том смислу – са становишта оног дела јавности (а реч је о великој већини) које није било упућено у стручна истраживања српско-румунских релација и повезане историјске и етнокултурне контексте – наведени резултати су представљали велико изненађење; иако су – као што ћемо још видети и у наредним поглављима – из угла дубљих увида у разматрану проблематику они у суштинском смислу били сасвим очекивани. Нешто донекле слично десило се и поводом изношења резултата генетичких истраживања савремених Мађара и становништва Мађарске, уз потпуну доминацију „словенске" хаплогрупе R1a и системско присуство друге „словенске" предачке групације I2a Dinaric.[202]

Након што је, изненада, врло прецизно указано на то какво је великовећинско генетичко, односно етногенетско, порекло данашњих Румуна и Мађара – добијена је јасна основа за даље научне синтезе, које сада располажу додатним доказима и непосредним чињеницама о словенском пореклу становништва ових простора. (Уследила су чак и поједина истраживања која су, утисак је, покушала да преиначе ову, почетком XXI века установљену, општу слику.[203] Међутим, ни тада није било могуће сакрити превласт „словенских хаплогрупа" у Румунији и Мађарској.[204] Тако све иоле релевантне генетичке мапе данас подручје Румуније представљају као простор доминације хаплогрупе

[200] Varzari, 2006; Varzari et al, 2013; Bosch et al, 2006.

[201] В. Bosch et al, 2006. Уп. једно популарно, слободније изложено тумачење ових резултата и у Марјановић, 2018: 308; дотичну интерпретацију наводимо превасходно као пример логичног закључивања (од стране других заинтересованих посматрача, независно од њиховог примарног академског усмерења) које неминовно проистиче из предочених података.

[202] В. рецимо резултате изнесене у Battaglia et al, 2009; Semino et al, 2000; Csányi et al, 2008.

[203] Тако су поједина истраживања на подручју Мађарске на тешко објашњив начин „одступила" од уобичајених величина (уп. пример таквих резултата, изнесених у Purps et al, 2014), за које је пре свега типична јасна превласт хаплогрупе R1a.

[204] Уп. Stanciu et al, 2010; Bembea et al, 2011.

I2a Dinaric, а подручје Мађарске као област недвосмислене превласти хаплогрупе R1a.[205]). У сваком случају, дакле, у знатним деловима Румуније хаплогрупа I2a Dinaric преовладава са око 40%, а негде са више од 20% или 30%. (Управо ово, као и општи редослед хаплогрупа, блиско је упоредиво једино са ситуацијом коју срећемо на главном делу српског етничког простора, одређеном простирањем тзв. „штокавског говора", рачунајући ту како савремене идентитетске Србе тако и групације које у етногенетском смислу потичу од Срба.) У Мађарској, подсетићемо, на највећем делу територије, слично као и у Молдавији, то важи за другу „словенску" хаплогрупу R1a, с тим што се управо на подручју Молдавије уочава „граница" између подручја превласти ове две хаплогрупе.

Поводом претходног, и по питању порекла Аромуна[206] (односно других, нерумунских романофоних групација у југоисточној Европи) добијени су резултати који се прилично добро уклапају у слику одређену закључцима о различитом пореклу другачијих романофоних групација. Наиме, уочена је значајна међусобна различитост, тј. разноврсност, другачијих групација Аромуна. Ово је, уосталом, и сасвим логично, у складу са особеностима својевремене римске окупације подручја југоисточне Европе. За разлику од поменутих групација Аромуна, с друге стране, ситуација међу Румунима у Румунији (уколико посматрамо веће предеоне целине као мерне јединице) веома је јасна, уз готово идентичне генетичке одлике, као и њихове варијације, које запажамо унутар српског етничког простора у ужем смислу. Проценти од 40,74% присуства хаплогрупе I2a Dinaric и 20,37% R1a, вреди поновити још једном, могу бити карактеристични управо за становништво српског порекла, исто као што постотци утврђени у Молдавији могу бити типични само за етногенетске Словене.[207] Нешто слично се, штавише, може рећи и за системско присуство хаплогрупе E1b1b–V13, на сличан начин уочено и у српском контексту (исто као и код Словена блиских карпатским подручјима, уз већ помињану распрострањеност ове хаплогрупе широм словенског света) и на подручјима Румуније и Молдавије. Такође, поновићемо, и општи редослед присуства основних хаплогрупа углавном се подудара, на начин који није типичан за друге народе и територије.

Наравно, након изнесених чињеница, поставља се питање – откуда оволика, генетички непосредно потврђена блискост, изражена

[205] Подразумева се, и ове – у својој основи врло јасне – чињенице могуће је мистификовати на разне начине, што не умањује њихову тачност и научни значај.

[206] B. Bosch et al, 2006; уп. Марјановић, 2018: 308.

[207] B. Varzari, 2006; Varzari et al, 2013.

у тој мери да се о простору савремене Румуније у наведеном смислу може говорити и као о непосредном продужетку српског етничког простора? Који су узроци дотичне, несумњиво установљене велике сличности?

Одговор на ово питање, међутим, суштински посматрано није тешко дати. У ствари, вреди поновити, управо поменуте чињенице само на први поглед делују необично и сензационално, јер – за упућеније познаваоце разматране проблематике – све што је претходно изнесено (а тиче се резултата најновијих истраживања, спроведених захваљујући новој технологији и методологији) логично се надовезује на бројне податке који су у науци општепознати. (Међутим, због специфичних, изваннаучних разлога, ови подаци су још увек недовољно експонирани и присутни у јавности, пре свега у румунској али и европској, па чак и у српским уџбеничким, енциклопедијским и другим синтезама.) Реч је, у ствари, о врло конкретним и бројним чињеницама које упућују на закључак да је присуство Срба и Словена на територији данашње Румуније и Молдавије системско, веома старо и обнављано бројним новим миграцијама. Другим речима, наведено присуство је изузетно раширено, о чему сведоче многи докази. С тим у вези, читаоца овде упућујемо на низ компетентних аутора – који су у својим текстовима и студијама више или мање непосредно скретали пажњу на „несвакидашњу блискост" српског и румунског етничког контекста.[208]

Додатна сведочанства о блиским везама и српскословенској етногенетској основи. *Откуда сви ти српски топоними и хидроними, презимена и имена, небројене речи и културне одлике, историјски трагови, код становништва (и на просторима) данашње Румуније?* Као што је више пута назначено, нова мултидисциплинарна истраживања указала су на велику сличност и очигледну етногенетску сродност простора српских земаља и подручја данашње Румуније. Ово је, треба поновити, било познато и раније али се најчешће – по свему судећи из већ наговештених разлога[209] – није посебно наглашавало у научној и општој јавности. Из сличних разлога су, не може се избећи утисак, у претходном периоду неретко игнорисани суштински закључци и

[208] В. у различитим деловима, напоменама и литератури ове студије.

[209] У ствари, ради се првенствено о политичким, идеолошким или геополитичким побудама, повезаним са одговарајућим притисцима, или пак страховима од злоупотребе чињеница. Уп. текстове који су објављени у зборнику Румунија и румунизација Срба, 2018.

избегавана дубља истраживања.[210]

Услед свега тога, простор данашње Румуније (али и Молдавије) – као и читавог, с њим испреплетеног, *српског истока* – пред заинтересованим посматрачима и истраживачима појављује се као прави „рудник злата", који (иако, у општим контурама, и у овом тренутку сагледив) итекако нуди многа нова открића и изненађења.[211] Већ на први поглед, дакле, уочава се системска свеприсутност српских (и „словенских") речи,[212] обичаја, веровања и традиције уопште,[213] али и сверашираност – јасно препознатљиве, претходно наглашене – српске генетике код становништва које обитава на територији данашње Румуније.[214]

[210] Донекле другачије стоје ствари са текстовима и књигама (превасходно новијег датума) који имају не само научни, већ и научно-популарни предзнак. Такође, ту су и – у феноменолошком смислу веома занимљиви – текстови, књиге и истраживања неуједначеног квалитета, реализовани од стране самосталних проучавалаца ове проблематике који су се њом бавили независно од званичних научних институција и одговарајућих пројеката. Наиме, српска свеприсутност, древност и изворност на територији данашње Румуније – насупрот претходном периоду игнорисања и заташкавања бројних важних чињеница – у последње време ипак све више избија на површину и, као важна чињеница, све постојаније бива доступна широј јавности. Ово је праћено и појавом низа различитих, слободније формулисаних књига, текстова и краћих осврта који се баве истом темом, чак прерастајући и у извесну врсту засебног феномена што захтева издвојену анализу. У наведеном смислу уп. рецимо Наранчић, 2009 и Новаковић, 2019, али бисмо поводом овога могли навести и разне друге сродне садржаје, почев од више популарно написаних књига и текстова Слободана Јарчевића итд. Другим речима, од већег броја садржаја сличне врсте, као феноменолошки посебно илустративне овде смо навели само два примера, у којима се може пронаћи велики број популарно интерпретираних указивања на разне димензије српског трајања и старости на разматраном подручју. Подразумева се, наведени текстови – и поред указивања на значајан број реалних и нових информација и закључивања – првенствено имају феноменолошки а не научни значај (и карактер), а овде их наводимо као упућујуће примере све раширеније појаве, односно једног од израза пораста општег интересовања за проблематику којом се бавимо. У ствари, наведена појава је и настала, као извесна врста „попуњавања вакуума", услед очигледности присуства бројних етнокултурних и етничко-етногенетских показатеља о којима није довољно писано, а у директној вези са претходно поменутом, реалном чињеницом српске свеприсутности и изворности на територији данашње Румуније.

[211] Тодоровић, 2017б; Тодоровић, 2017а. У сродном контексту су, подсетићемо, изузетно илустративне и значајне бројне студије Михаја Радана. В. пре свега Радан, 2015а; Радан, 2004а; такође в. примера ради и Радан, 2015б; Радан, 1998.

[212] В. рецимо Војводић, 2002.

[213] Општепознато је, наиме, „да балканско-карпатске односно карпатско-балканске подударности или истоветности у традиционалној култури потичу из дубоке прошлости" (Дрљача, 1997: 20).

[214] В. још једном Varzari, 2006; Bosch et al, 2006; уп. и касније настале радове Stanciu et

Недвосмислено је, са становишта меродавних аутора и приступа, указано и на системско, давно и примарно присуство словенских групација на територији савремене Румуније, као и на њихово првостепено, суштинско учешће у етногенези становништва како ове државе тако и Молдавије.[215] Удео самих Срба, тј. етногенетског контекста карактеристичног првенствено за Србе (међу овим „Словенима“) је, по свему судећи, изузетних размера – јер су, независно од старије етничке подлоге, и релативно новија српска досељавања била многољудна – као што, такође, показују и резултати поменутих генетичких истраживања.[216]

У складу с намером наше студије овде ћемо, поврх претходно изнесених садржаја, скренути пажњу на још неколико илустративних примера. Поводом тога треба знати да је од посебног значаја постојање представа о бројним чињеницама – а о чему је у српској јавности нагло подигнут ниво свести тек током последњих година – које упућују на околност да је већина старијих „румунских докумената“ писана на словенском језику, при чему „Румуни данас ову чињеницу прикривају именујући словенски језик фразом 'стари румунски језик' “, иако је било и врхунских стручњака, тј. објективних румунских научника, „који овај период историје Румуније називају 'словенски период Румуније' “.[217] Осим претходног, рецимо, у јавности је у последње време

al, 2010 и Bembea et al, 2011, који и поред поприлично необичних резултата (можда насталих и услед извесних недоследности у методолошким приступима) нису могли прикрити чињеницу превласти хаплогрупе I2a Dinaric у свим деловима данашње Румуније. Када је реч о Србима, в. опет Тодоровић и други, 2015; Тодоровић, 2017б: 96-98.

[215] В. поново Sedov, 2013: 131-149, пре свега стр. 145-147; Трубачов, 2006: 179; Тодоровић, 2017б: 96-104. Уп. и Трубачов, 2005.

[216] Поред осталог, подсетићемо, пред крај XV века наводи се више стотина хиљада Срба досељених на територију данашње Румуније и околних простора (в. Церовић, 1997а: 24; такође в. и Павловић, 2012: 45, 75; Поповић, 1955а: 29; Радан, 2004а: 13; Тодоровић, 2017а: 466-468). Када је реч о непрекидном просторном континуитету српског присуства у давној прошлости (од Бојкије до Балкана, пре доласка Мађара и померања / формирања Румуна) в. опет Церовић, 1997б: 7.

[217] Милошевић, 2018а: 41. Поводом овога в. најпре Barbulescu, 1899: 1-12; Барбулеску, 1908. Поменути Барбулеску, на основу низа примера, доказује да је на просторима данашње Румуније „почев од XIII или XIV па до XVII века закључно, *преовлађивао србизам* а не бугаризам“, односно – „да се језик румунско-словенски називао српски“ (Барбулеску, 1908: 80). Непосредније речено, он је показао „да су они Срби, које су хроничари као такве називали и о којима, као таквим, говоре стари документи, – заиста и били прави Срби, или да су бар тако сами себе називали“ (Барбулеску, 1908: 80; в. и Ердељановић, 1925б: 56-57).

посебно наглашавана и недовољно позната чињеница да је управо Српска православна црква – када је реч о територији данашње Румуније и њеном православном становништву – „одговорна за бројне написане књиге које су служиле у литургији и за учење".[218]

Када говоримо о Трансилванији (Ердељу), али и читавом Банату – по информацијама и представама које износе различити научници, а међу њима и румунски – указују нам се управо Срби „као најмногобројнији живаљ који преовлађује, а српски језик као прави словенски књижевни и црквени језик не само њихов, него и самих Румуна".[219] Притом, истиче се и да Срби преовлађују и у Влашкој и у Молдавији од XIV века, али да су већину имали и раније, уз напомену да се током XIII века „влашко племство сродило са племством из Србије".[220] У односу на ранији период наглашеног избегавања оваквих и њима сродних тема, сличних садржаја се – у новијим текстовима који су се током претходних година појавили у српској јавности – ипак може пронаћи и навести знатно више,[221] тако да би њихово подробније набрајање и разматрање знатно премашило простор који нам стоји на располагању.

Огромне размере асимилације. У непосредној вези са изнесеним чињеницама, као велики истраживачки и општи проблем јавља се, поновићемо, управо прећуткивање несвакидашњих размера *асимилације,* односно – замашног и општег *етноцида* (по некима

[218] Милошевић, 2018а: 42; сродним темама баве се различити текстови у зборнику Румунија и румунизација Срба, 2018. Уп. рецимо и Maluckov, 1985: 13-15; Дрљача, 1997: 25-26. Овде треба скренути пажњу и на околност да је на основама привилегија из 1690. године патријарх српски Арсеније III Чарнојевић „приступио реорганизацији Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији под чијом су се ингеренцијом налазили сем Срба и Румуни, Грци и Цинцари" (Церовић, 1997а: 34), а „другом половином XVIII века Карловачка митрополија је захватала подручја од Јадрана до Буковине, од Саве и Дунава до Горње Угарске", при чему су се у њеним оквирима налазиле и Арадска, Темишварска, Вршачка, Ердељска и Буковинска епархија (Церовић, 1997а: 34-35). После свега, услед стицаја различитих историјских околности, „раздвајање српске и румунске православне цркве, извршено 1864. године, изазвало је низ трзавица између Срба и Румуна" (Maluckov, 1985: 14).

[219] Барбулеску, 1908: 87; уп. Милошевић, 2018в: 23; Милошевић, 2018б: 54-55.

[220] Милошевић, 2018в: 23; Милошевић, 2018б: 54-55. В. пре свега Барбулеску, 1908: 95 и даље; Старецу, 2021.

[221] В. низ сличних примера, рецимо, у текстовима који су заступљени у поменутом, феноменолошки посматрано врло упућујућем, полемички конципираном зборнику Румунија и румунизација Срба, 2018; уп. од истог уредника и Анатомија румунске политике, 2017.

и очигледног *геноцида*) који је спроведен над Србима на територији данашње Румуније. Треба знати да о огромним размерама асимилације, тј. „нестајања" и „прикривања" Срба (и Словена) на територији данашње Румуније,[222] сведочи велики број података, о чему смо већ прелиминарно писали. Другачије казано, ни ово више није никаква тајна, иако се о томе још увек веома мало и нерадо говори у широј јавности.[223] Било како било, на основу историјских, генетичких, етнокултурних, лингвистичких и других показатеља, Срба би на територији данашње Румуније свакако требало да буде *веома много,* а – према званичним статистикама (које, ипак, из различитих разлога ни у ком случају не можемо узимати у обзир као релевантне) – испада да их има *веома мало*.[224]

Уосталом, асимилација Словена и Срба – која се, сасвим очигледно, одвијала у време XX столећа, али врло интензивно и током претходних векова[225] – истовремено представља и глобални процес значајних димензија, о чему се такође недовољно говори.[226] Случај Румуније је у овом смислу неоспорно парадигматичан, али је познато да су се Словени масовно претапали и у Немце, Аустријанце, Мађаре, Турке, Грке, Албанце и друге, уз додатну напомену да је посебно уочљива асимилација – са пратећим етноцидом и етничким инжењерингом –

---

[222] В. још једном Стојковић, 1990: 241-242; Пејин, 2012: 15-16; Павловић, 2012: 96; Милин, Степанов, 2002; Милин, Степанов, 1996; Тодоровић, 2017б: 104-106. Уп. и Лукач, 1985 / 1986; Живојиновић, 2010.

[223] В. Милошевић, 2018г и друге текстове у већ помињаним зборницима Румунија и Румунизација Срба, 2018; Анатомија румунске политике, 2017. Када је реч о Банату – у контексту ранијих, меродавних сагледавања сродних питања – уп. рецимо Поповић, 1955а: 17; Ердељановић, 1925а. Такође в. и Пејин, 2012: 11, 15-16 итд.

[224] В. и Тодоровић, 2017б: 90-96, 106, 104-105 итд; Пејин, 1992: 268; Румунија и румунизација Срба, 2018. Уп. Стојковић, 1990: 241-242; Павловић, 2012: 95-96; Анатомија румунске политике, 2017. Такође, ту су и бројни конкретни проблеми везани за општу ситуацију Срба у Румунији, који су били свеприсутни током претходног века и од којих су неки још увек итекако присутни и данас, почев од наслеђеног страха и других разлога што још увек ометају повратак / слободно испољавање српског идентитета и етнокултурног наслеђа.

[225] В. рецимо Поповић, 1955б: 51-52.

[226] Примера ради, подсетићемо, у планинском делу Баната српски елемент раније је био изузетно заступљен и свеприсутан (Поповић, 1955а: 7; такође в. и стр. 19-21). У прошлости су, наиме, Банат и Ердељ поседовали словенско становништво у знатној већини (Поповић, 1955а: 23), а слично је било и у Поморишју (Поповић, 1955а: 37). О овоме и о сродној проблематици уп. и Тодоровић, 2017б: пре свега стр. 93; Стојковић, 1990: 246-248; Радан, 2004а: 18 и даље; Радан, 2015б: в. рецимо стр. 370; Миштоју, 2005: 47.

православних Словена, пре свега Срба и Руса.[227]

У ствари, територије савремене Румуније и Молдавије у поменутом контексту су додатно индикативне, јер су овде претопљени управо Срби, али и источни Словени, чији се проширени етничко-етногенетски простори – као што нам показују најновија генетичка истраживања – додирују и прожимају управо у овој географској зони.[228]

[227] В. посебно илустративне текстове Милошевић, 2018а; Милошевић, 2018г. Уп. примера ради и текстове у зборнику Где ти је држава, Каине?, 2015.

[228] На територији данашње државе Молдавије почиње да преовладава присуство хаплогрупе R1a у односу на проценат заступљености хаплогрупе I2a Dinaric (в. сажете резултате генетичких истраживања у одговарајућим табелама у Varzari, 2006: 51; в. и Varzari et al, 2013). Када је реч о Србима у Румунији в. још једном и Стојанчевић, 1994: 23. Исто тако, поводом ове и сродне проблематике в. још и Пејин, 2012; Поповић, 1955а: 7, 17-23, 37 итд; Ердељановић, 1925а. Осим тога, познато је да су Срби били свеприсутни и широм Молдавије (Церовић, 1997в: в. рецимо стр. 15-16), али и даље од тога. Зна се, наиме, да су они још одавно боравили на подручјима између Сирета и Прута, као и између Прута и Дњестра (Церовић, 2002: 17-18). Такође, српски народ који се „населио у Украјину утопио се у словенско и православно становништво", а „да су некада они овде живели, подсећају предања, историјски извори, када су помињани у вези са устанцима и бунама, као и етноними, који у корену имају српско име" (Церовић, 2002: 18). Све у свему, бројни аутори се слажу у томе „да је постојао велики број насеља у којима су живели Срби" (Церовић, 2002: 19; в. и разне примере на истој страни).

III.2. ОДСЈАЈИ СТАРОГ БАНАТА

– ОДАБРАНИ ПРИМЕРИ ИСТРАЖИВАЧКИХ МОГУЋНОСТИ ВЕЗАНИХ ЗА ПРИМЕНУ УПОРЕДНОГ ПРИСТУПА (У СВЕТЛУ НЕПОСРЕДНОГ НАВОЂЕЊА ЗАКЉУЧАКА НАЈМЕРОДАВНИЈИХ АУТОРА И ОДГОВАРАЈУЋЕГ САГЛЕДАВАЊА СРПСКОСЛОВЕНСКЕ СТАРОСЕДЕЛАЧКЕ ЕТНИЧКЕ ОСНОВЕ У БАНАТУ)

Пример Алмашке области и Карашевака у склопу шире целине Баната. Настављајући се на проширене рекапитулације, изнесене у претходном поглављу, и у наредном делу текста[229] покушаћемо да читаоцима што директније предочимо најважније закључке и неке посебно илустративне примере (уз непосредно указивање на сазнања и констатације најупућенијих научника).[230] Ови примери, поред осталог, неретко сведоче и о изузетним могућностима примене компаративног приступа у склопу теме којом се бавимо, уз произилажење чврсте доказе.

У ствари, у дотичном смислу, покушаћемо да пре сажетог по-

[229] Ту се мисли на ово и следеће поглавље (III.2. и III.3), која су подједнако широко и илустративно конципирана, непосредно међусобно повезана и свеукупно подељена на седам мањих подцелина.

[230] Ово и наредно поглавље су, као саставни делови сложене, треће целине студије, базирани на истом приступу и раздвојени су искључиво због прегледности. Сва потпоглавља заснивају се на *кључним појмовима (тематским целинама)* од посебног значаја са становишта нашег рада, који су – као међусобно повезани и свестрано прожети заједничким контекстом – у његовим претходним деловима већ иницијално разматрани. Овде се, пак, представљају неки додатни, шири, употпуњујући и посебно упућујући примери и докази. Један од основних кључних појмова *(генетика, тј. резултати нових етнолошко-генетичких истраживања)* већ је додатно размотрен у претходном поглављу, које је уједно и први део ове, треће целине. Поменутих седам потпоглавља, издвојених у овом и наредном поглављу, базирају се на следећим кључним одредницама: *специфичне групације* (Пример Алмашке области и Карашевака у склопу шире целине Баната); *асимилација и геноцид* (Још једном о феномену претапања Срба); *српски корени Баната* (Подсећање на јединствену српску етничку матицу у Банату); *архаичност* (Архаични елементи); *аутохтоност и свеприсутност* (Још нешто о аутохтоности и свеприсутности); *језички и мултидисциплинарни показатељи* (Додатно о језичким и њима сродним доказима – непосредни илустративни примери); *порекло и етногенеза Срба / Словена и Румуна* (Непрегледна словенска територија и долазак језгра Проторумуна са југа). Као што је већ наговештено, поменуте, посебно издвојене кључне тематске целине – и поред стављања сваке од њих у први план у одговарајућим деловима текста – нису везане само за по једно потпоглавље, већ су најчешће семантички испреплетене једна са другом у разним деловима студије.

следњег поглавља спроведемо нешто опширнији и илустративнији пресек претходног дела студије, али уз предочавање више конкретних примера, закључака и увида других аутора. Подразумева се, све ове аргументе и закључке могли смо представити и на другачији начин, путем стављања нагласка на додатним анализама и учесталијем коментарисању њихових тврдњи. Међутим, услед више разлога, овде нам је један од циљева био и да директније представимо доказе и реченице различитих аутора, у што недвосмисленијој и непосреднијој форми, како се читаоци не би суочили само са интерпретацијама већ и са дословно пренесеним увидима и размишљањима, који се најчешће складно подударају како са нашим закључцима тако и међусобно.

У вези с одабраним освртима на мишљења и констатације поменутих меродавних стручњака, треба нагласити недвосмислени утисак да би оно што упућеним посматрачима већ током прелиминарних увида изгледа очигледно – а о чему непосредно говоре и бројни историјски подаци, од којих смо овде указали само на поједине илустративне показатеље – поуздано могла да потврде и додатно конкретизују систематска и дубља упоредна истраживања.

Примера ради, чим се мало темељније истраживачки „загребало испод површине", уз иоле дубља и опширнија проучавања, дошло се до врло прецизних резултата и показало да становништво данашњег Баната и околних области (а по свему судећи и разних других делова данашње Румуније, као што је већ наглашавано) има српске / српскословенске корене.[231] Одличан пример за ово представља становништво Алмашке долине,[232] за које се јасно испоставило да поседује српскословенско порекло и да је у том смислу (било) блиско повезано са другим околним областима. Ово је очигледно изражено кроз народне обичаје, веровања, бројне речи, топонимију, материјалну културу итд. Према томе, непосредна истраживања која су примењивана током неколико претходних деценија указала су и да је становништво српскословенског

[231] Као један од репрезентативних, најновијих истраживачких резултата в. и студију Радан, 2018. До посебно значајних закључака долази се – већ током прелиминарних истраживања и сагледавања – уколико се приступа са становишта увида у румунски језик и његове варијанте, као што нам показују примери не тако бројних румунских аутора усмерених у овом правцу (осим текстова М. Радана, в. рецимо Барбулеску, 1908; Barbulescu, 1899; Старецу, 2021). Ипак, када је реч о сагледавању румунскословенских релација сличне врсте од стране румунских аутора, овде би у склопу систематичнијег излагања могли бити наведени и други научници, али смо претходне примере издвојили као илустративне.

[232] О положају и основним карактеристикама становништва Алмашке долине в. рецимо у Радан, 2015б: 356-360.

порекла у Банату и околним областима староседелачко, а да су се на њега наслојавали и други српски миграциони таласи, махом са југа. У овом смислу су и закључци најупућенијих аутора сасвим одређени.[233]

Прецизније речено, испоставило се да је и, данас романофоно, становништво истог подручја махом српскословенског порекла, односно – да је у релативно новије време изложено романизацији. Ово се, дакле, односи на различите делове Баната и околних крајева, што је простор који је посебно индикативан у смислу доказивања српскословенских корена. Додатно подвлачимо да један од репрезентативних упућујућих примера у наведеном смислу представља управо поменуто подручје Алмашке долине – услед чега смо га и издвојили пре него друге – при чему је очевидна (већ наглашавана) непосредна етничка и језичка повезаност алмашких Словена староседелаца са карашким Словенима, уз заједничке особине „српског типа".[234] Уз то су се, поврх дотичне заједничке српскословенске староседелачке основе, и једни и други после нових српских сеоба у Банат по свему судећи помешали са одређеним бројем нових српских досељеника.[235]

Непосредна истраживања водећих стручњака која су спроведена у најновије време поред осталог пружају и јасне назнаке за доношење закључка да управо данашњи Карашевци воде порекло од најстаријег западнојужнословенског, односно *српског* слоја, при чему се ово становништво, вероватно у XV веку, помешало са другим Србима који су пристигли из крајева јужно од Дунава.[236] На управо овакав сценарио сасвим директно упућују особине карашевских говора, исто као и карашевска топонимија, обичаји и фолклор.[237]

Све у свему, саобразно ономе што знамо о становништву данашње Румуније, већ иницијална дубља истраживања на одређеном подручју ове простране територије – као што посебно јасно показује пример Баната и околних области – у потпуности и са великом јасноћом потврђују ранија сазнања и претпоставке, уз много нових доказа. Уосталом, поновићемо још једном, исти или слични закључци највероватније би се добили и након дубљег и темељнијег

[233] По једном од њих, „Срби су на овим просторима, у којима су као најстарији народ готово нестали, оставили трајне споменике о свом присуству" (Церовић, 2000: 32).

[234] Радан, 2015б: 370.

[235] Радан, 2015б: 370.

[236] Радан, 2015б: 370.

[237] Радан, 2015б: 370.

истраживањаразличитих / других делова данашње Румуније,[238] али и Молдавије.[239]

Дакле, осим староседелачке, супстратне основе која је српскословенска, током преходних векова стизале су и друге миграције нових Срба. Отуда потиче и тако изразит српскословенски карактер топонимије и хидронимије, презимена и имена, изузетно бројних речи (у румунском језику),[240] а поврх свега и базична генетика становништва савремене Румуније.

Сценарио је углавном сличан у значајном броју области овог великог подручја – уз различите геополитичке и историјске узроке, повезане са старим и новим акцијама, намерама и плановима великих

[238] Примера ради, поред осталог, „у XVII веку у Влашкој, помињу се бројна насеља, која су носила називе: Срби, Србеаска, Србешти, Срби, Србун", а „налазили су се у већини влашких дистрикта: Дамбовица, Арђеш, Илфов, Влчеа, Олт, Горж" (Церовић, 2000: 42).

[239] В. рецимо у Церовић, 1997в: на пример на стр. 15-16 итд; Старецу, 2021. Старим путописцима је, у сваком случају, било познато да Срби у Молдавији живе „од старина" (Церовић, 1997в: 15). Такође в. и Церовић, 2000: 43-44. У складу с увидом у различите податке, на које су сасвим непосредно указивали и помињани објективни румунски научници (од И. Барбулескуа до М. Радана, који у својим радовима упућује и на богату литературу на румунском језику), српски и словенски корени становништва данашње Румуније и Молдавије јасни су и неоспорни. Тако и Штефан Старецу, уз низ конкретних примера, јасно наглашава веродостојност легенди да молдавске војводе потичу од српског племства, а „употреба српског хералдичког династичког амблема то показује" (Старецу, 2021: 18). Међутим, и поред бројних очигледних доказа, „симболично усвајање свете монархије Србије од стране Молдавије, посредством црквених веза, до данас је релативно непознато" (Старецу, 2021: 18). Између осталог, и сама власт војвода почивала је „на подршци коју пружа Света Династија Србије, представљајући снажну православну силу, која природу моћи своје монархије веже за идеју божанског права" (Старецу, 2021: 18). С тим у вези, ово може бити смисао хералдичке подударности: симболичко усвајање божанског права српске монархије, чиме нова држава и владарска породица стичу легитимитет (Старецу, 2021: 18). Исто тако, и „појава имена Стефан у породици молдавских војвода чини ову везу очигледнијом, зато што је име Стефан било владарско име српских Немањића и Лазаревића" (Старецу, 2021: 19). Тако, рецимо, „фреска Симеона Немање, монаха-краља на Радауцију, гробљу династије Богдан из Молдавије, приказује ово симболично усвајање у свету династију Немањића" (Старецу, 2021: 19). Портрет исте врсте још се „може видети у Студеници, симболичном Сиону нове српске државе", а вероватно је и „на улазу у манастир Неамц приказана света династија Немањића, али су натписи нестали, те се види само приказ породичног стабла Светих краљева" (Старецу, 2021: 19). Дакле, поврх свих других елемената и сличности, и идеологија светородне српске династије – праћена особеним представама о Новом Израиљу, изабраном народу (в. Благојевић, 1994; Благојевић, 2011: 169-171; Поповић, 2006: 19, 21, 71-73; Тодоровић, 2010) – пренесена је на подручја данашње Румуније и Молдавије.

[240] Уп. на пример Церовић, 2000: 32-33.

сила, који су погодовали његовом остварењу. Наиме, по свему судећи слично ситуацији и у разним другим деловима Румуније, „почев од XV века, у Алмашку долину стижу, у више наврата, румунски досељеници у великом броју и након извесног времена суживота алмашки су Словени били асимилирани".[241] (Наравно, друго питање представља етничко порекло раније романизованог становништва које је пристигло у ову област, а о чему је у претходном делу студије већ писано.) У складу са свим доступним чињеницама, као што закључује М. Радан, „иако су данашњи Алмажани Румуни, суживот са словенским живљем оставио је у њиховим говорима, топонимији и обичајима видљиве, неизбрисиве трагове".[242]

Још једном о феномену претапања Срба. Као што је претходно наглашавано, Алмашка долина (у контексту ширег подручја Баната) представља тек један илустративни, солидно обрађени пример, који нам не оставља повода за сумњу. Међутим, пре се може говорити о томе да асимилација – као што показује и базична генетика[243] – по свему судећи није наступала само услед доласка великих маса раније романизованог становништва (које се генетички, бар када је реч о распореду најприсутнијих Y-хаплогрупа, врло мало разликује од Срба). Другачије казано, можда би прецизније било приметити да је реч о једном процесу који није изазван искључиво доласком неке бројније популације која је са становишта примарне етногенезе другачија од словенске, јер су (на основу података којима располажемо, а о чему је претходно било речи) и ти „Румуни", по свој прилици, такође махом били словенског порекла.[244]

Романизација је, у ствари – почев од периода римске окупације југоисточне Европе,[245] али исто тако и касније, као део ширег дина-

[241] Радан, 2015б: 370.

[242] Радан, 2015б: 370.

[243] Овде се пре свега мисли на истраживања по мушкој линији наслеђивања (ниво Y хромозома) која се доследно може пратити у генеалошком смислу, дајући прилично јасну слику, бад када је реч о прошлости која није превише удаљена. Резултати нових ДНК истраживања већ су примећени у научној и широј јавности, па се тако, рецимо, у неким текстовима констатује како „'балканска теорија' о пореклу Молдављана добија на значају", јер су меродавни истраживачи доказали „да су са аспекта генетике Румуни ближи становницима Балканског полуострва (Србима), него Италијанима" (Милошевић, 2018г: 22).

[244] Уп. рецимо Поповић, 1955б: 42-46.

[245] О овом периоду и сродној проблематици в. рецимо у разним деловима обимних текстова Ђ. Јанковића (Јанковић 2016; Јанковић 2015).

мичког контекста – наступала услед одговарајућих сложених геополитичко-цивилизацијских притисака и историјских околности.[246] Сличне околности су и битисање српског етноса у југоисточној Европи претвориле у једну врсту постојаног асимилаторског, али и геноцидног процеса, односно – релативно трајног стања које је одређено различитим облицима антисрбизма (и данас, као и некада, често сведеног на извесну врсту табу-теме, о којој није пожељно писати и расправљати).[247] Притом су и савремене, неизмерно бројне и вишедимензионалне манифестације антисрбизма у глобалним размерама резултат не само новијих збивања, већ итекако и историјских и цивилизацијских процеса који потичу из дубље прошлости.[248] На њих су, уосталом, већ упућивали релевантни аутори, указујући на „непожељност" српског етничког имена и културно-идентитетског наслеђа (превасходно услед његове историјске утемељености, древности, изворности и интегративне функције) у ширим просторним и временским оквирима.[249]

Превасходно услед ових, „системских" разлога је и очување српског / српскословенског идентитета практично (али и „теоријски") бивало онемогућавано утицајима и процесима који су потицали из више извора, односно цивилизацијских центара моћи.[250] (У склопу дубљег сагледавања српско-румунских релација, и ово је свакако питање од изузетног значаја. Оно је, штавише, и један од методолошких предуслова за правилно разумевање замашних процеса романизације, као и других облика расрбљавања, чије систематско проучавање није било пожељно из више разлога.) О свему овоме нам говоре и бројни примери и објашњења на које су указивали различити научници.[251]

[246] В. на пример зборнике Румунија и румунизација Срба, 2018; Анатомија румунске политике, 2017.

[247] В. Тодоровић, 2021.

[248] В. рецимо Екмечић, 2002; Митровић, 1991.

[249] А када је реч о неким елементима антисрбизма и у румунском фолклору, в. рецимо Бугарски, 1998: 163-164; Ракић, 2006: 54-55.

[250] Када говоримо о процесима везаним за шири словенски контекст, в. на пример Кнежевић, 2015: 92-93. Такође в. и Јанковић, 2015: 8. Од текстова из зборника Румунија и румунизација Срба в. најпре Милошевић, 2018в; Шорников, 2018; Шевченко, 2018; Ковачев, 2018.

[251] У наведеном смислу су посебно илустративни закључци Зорана Милошевића, који поред осталог тврди и следеће: „Етноцидом над Србима, који се одвијао више векова на подручју данашње Румуније (од XVII до XX века), омогућено је стварање, уз помоћ социјалног инжењеринга, Румуна и њихове државе Румуније", превасходно као геополитичког пројекта земаља западне, романско-германске цивилизације (Милошевић, 2018г: 15). По овом аутору, „политички центри моћи су унутар Србије

Било како било, управо пример разматрања Алмашке области – са довољно непосредно обрађеног материјала и пратећих назнака суштинске природе – показује нам у ком правцу би требало да се развија модел за стварање једне врсте *српскословенског етнолингвокултурног атласа* (пре свега када је реч о Банату, али и читавој Румунији и Молдавији). Додатно подсећамо и на закључак да би се – као што је показано у случају становништва Алмашке долине – на сличан начин могло приступити детаљнијим реконструкцијама српскословенског присуства и асимилације у другим деловима Румуније и Молдавије.[252] Истовремено, то је и путоказ ка подробнијем трагању за семантичким кључем „тајне српског (северо)истока" (од потпуног разумевања привремено одвојене и услед недовољног увида у материјал који је везан за румунски језик), односно – занемарене, велелепне етничке присутности овог народа изван садашње матице.[253] Без ближег сагледавања размера и нијанси наведене присутности немогуће је постићи суштинско поимање српског етничног феномена, као ни раширености и унутрашње

онемогућили научнике и медије да истражују друштвене процесе на подручју Влашке, Ердеља (Трансилваније) и Молдавије, тако да се створио скоро потпуни вакуум, односно потпуна необавештеност о стварном стању на овом простору" (Милошевић, 2018г: 15; в. више о томе у истом тексту на стр. 15-16).

[252] Поред већ назначених упућујућих примера, в. још и оне који су наведени у Церовић, 2000: 31-44 итд. Дотични примери представљају само мали делић у односу на огроман број оних који нису наведени, а на основу многих од поменутих случајева могла би се, уз пропратна истраживања, уобличити и засебна студија.

[253] И Јован Цвијић је, заједно са бројним другим ауторима, указивао на исту проблематику. Поред осталог, и он истиче да су бројни Срби из планинског Баната, Ердеља и других делова садашње Румуније порумуњени (Цвијић, 1966: 544). Цвијић посебно скреће пажњу на директне констатације И. Барбулескуа да су Срби „у цркви и у држави заузимали прва места и водили политику Румуније", а „српски је језик био тада не само дипломатски него и језик свих образовних редова друштвених" (Цвијић, 1966: 544). Поред тога, „чак је још и у почетку XIX века прота Матеја Ненадовић, пролазећи кроз Румунију на путу за Русију, налазио Србе пореклом од Ужица и Краљева у Фочанима, у Молдавији", а – поред осталих примера – „у овој се области одржало српско насеље с именом Серби, чије је становништво готово већ порумуњено", уз додатну Цвијићеву напомену да „има и других српских насеља у Малој Влашкој, близу Крајове" (Цвијић, 1966: 544). Он, између осталог, упућује и на то да је ердељским православним владичанством „управљао српски епископ, чије је седиште било у Будиму", исто као што је и Арад био седиште српског епископа (Цвијић, 1966: 544; в. још једном и Церовић, 1997а: 34-35). О Србима у Араду в. Церовић, 2007. Церовић, поред изношења низа других података, истиче и да су манастири Партош, Шемљуг и Ходош-Бодрог „били под јурисдикцијом Карловачке митрополије све до раздвајања цркава на српски и румунски део (после 1864. године) када су припали Сибињској митрополији, а српски службени језик замењен је румунским" (Церовић, 2000: 53).

динамике изворног српског етничко-етногенетског простора.[254]

Подсећање на јединствену српску етничку матицу у Банату. И даље ћемо се превасходно држати примера на који је претходно скренута пажња. Када је, дакле, реч о становништву Алмашке долине – које овде узимамо као пример посебно илустративног обрасца – већ је указано и на потребу даљих упоредних истраживања не само алмашких говора, већ исто тако и топонимије, обичаја, фолклора, веровања, ношње,[255] у смислу детаљнијег разматрања очигледних сличности системског карактера са српским етнолингвокултурним моделима. Све су ово поља на којима је могуће, и то на прилично јасан начин, сагледати назначену свеприсутност српскословенског елемента, од духовне до материјалне и социјалне културе.

У наведеном контексту, рецимо, са становишта нашег приступа посебно је упечатљив „обичај прослављања кућне славе или крсног имена (*prázńic* /празњик/ у Алмажана – *сла́вење, сла́вије* у Карашевака)", а „будући да је реч о специфично српском обичају који празнују алмашки Румуни и католици Карашевци, празновање крсног имена има посебан значај за одређивање српског порекла данашњих Алмажана и Карашевака".[256] Ово је, уосталом, доказано на основу различитих, такође врло упућујућих показатеља. У ствари, и Алмажани и Карашевци воде порекло од – у својој основи јединственог – српског становништва чији архаични говори потичу од истих корена, укључујући ту и „банатско-црногорске" и свиничке говоре.[257]

Без икакве сумње, „упадљиве су на први поглед велике сличности у обичајима Алмажана и Карашевака, и то не само у њиховој структури, већ и у ритуалима и терминологији, што такође представља значајну индицију о некадашњем суживоту карашевских Срба са данашњим Румунима из Алмажа".[258] Притом је установљено „да се те многобројне сличности јављају како у годишњим празницима и обичајима (зимским, пролећним, летњим и јесењим), тако и у обичајима и ритуалима из

[254] Слично се односи и на простор Панонije у целини, јер – сведочанства о Словенима у Панонији су и стара и бројна, док се прави Власи помињу знатно касније и „само узгред и то углавном у планинским венцима Карпата", а „према мађарским историчарима ови Словени су били Срби" (Пејин, 2003: 8).

[255] Радан, 2015б: 370.

[256] Радан, 2015б: 369.

[257] В. изнесене анализе, примере и закључке у раду Милин, Радан, 2002; в. пре свега закључак на стр. 65.

[258] Радан, 2015б: 368-369.

животног циклуса, као и у веровањима и сујеверјима".[259] На све то се наслања и сличан општи образац у другим крајевима Баната и околних области. Ово је, као што је претходно поменуто, посебно јасно у случају банатско-црногорских и свиничких говора, чији данашњи остаци сведоче о некадашњој великој и компактној српској целини. Таквих примера могло би се – како на општем плану Баната и Румуније, тако и у разним микро-контекстима – навести више, а неке српске средине су престале да буду јасно видљиве и у релативно блиској прошлости. Поред осталог, рецимо, једна „српска енклава", Липова – Радна, „нестала је почетком XX века".[260] Уосталом, као што је општепознато, и сам Банат – у смислу простране целине – је „у средњовековним изворима од XVI до средине XVIII века спомињан под именом Raczorszag, Raczszag, Racvilag, Rascia (Србија)",[261] тако да његов изворни српски етнички предзнак ни у ком случају не може бити споран. У складу с тим, и мишљење о доминантном српском карактеру банатске топонимије аргументовано је доказивано од стране најреномиранијих научника, укључујући ту и објективне румунске слависте.[262]

Све у свему, и нова истраживања, спровођена на трагу ранијих сазнања, врло су јасно осветлила српско порекло становништва једне велике области, која је у прошлости сагледавана као саставни део основног српског етничког простора[263] и која у садашњем тренутку припада Румунији. Притом се ови људи данас изјашњавају не само као Срби, већ знатно чешће као Румуни, а неки се чак изјашњавају и као „Хрвати"[264] итд. Слично је, подсетићемо, и са становништвом других области у данашњој Румунији.[265]

[259] Радан, 2015б: 369.

[260] Радан, 2015б: 355.

[261] Радан, 2015б: 354. В. Поповић, 1955а: 35-36; Ердељановић, 1925а: 289.

[262] В. у Радан, 2015б: 354. Заправо, „у стручној румунској и иностраној литератури одавно је утврђена и прихваћена чињеница да румунска топонимија има изразито словенски карактер, који је још наглашенији у румунском делу Баната", а „та чињеница последица је словенско-румунског вишевековног суживота на данашњој територији Румуније, чији је крајњи резултат асимилација словенског средњевековног живља од стране романског / румунског / живља" (Радан, 2018: 79).

[263] В. једно од типичних просторних поимања српских земаља на размеђу XIX и XX в. на карти (Милојка В. Веселиновића) у Степић, 2001: између стр. 250 и 251.

[264] Поводом усмерених покушаја / процеса хрваћења в. рецимо Радан, 2004б: 187-188; Радан, Радан Ускату, 2018: 269. У вези разматрања сродних идентитетских питања в. и врло упућујуће примере и анализе етнолога Миље Радана у Radan, 2002: 13-46.

[265] По З. Милошевићу, рецимо, „у новоформираној држави Румунији није било могуће сачувати свој идентитет" (Милошевић, 2018г: 31; в. стр. 30-38).

Поводом свега овога, од изузетне важности је додатно, путем непосредних примера, указати на старост и вишеструку *слојевитост* српскословенских етнолингвокултурних елемената. У ствари, поменута слојевитост је изазвана бројним сеобама, услед боравка српског етноса на географском, културном и цивилизацијском раскршћу.[266] Тако се, рецимо, могу уочити два основна, препознатљива српскословенска слоја у топонимији Баната – један пре XV века и други почев од XV века.[267]

Иако Срби неоспорно представљају староседелачко становништво Баната – „почев од XV, а нарочито од XVIII века наовамо, одвијао се континуирано и убрзано процес асимилације српског живља, нарочито у брдско-планинском (Алмашка долина, липовска и лугошко-карансебешка и друге области) али и у равничарском делу Баната".[268] Поред осталог, „према досадашњим лингвистичким, етнолошким и историјским истраживањима и Карашевци су српског порекла", при чему су они „највероватније, потомци најстаријег словенског слоја у Банату (VI век), чији су се житељи помешали у XV веку са српским избеглицама придошлим у Банат из Старе Србије".[269] Уз то постоје и различите, врло очигледне назнаке да су у прошлости Карашевци били православне вере.[270]

Тако, рецимо, „иста или веома слична ускршња терминологија Карашевака и Срба из јужних и југоисточних области (...) доказ су, такође, о српском пореклу и некадашњој припадности православној вери карашевске енклаве".[271] Осим тога, примера ради, „бројне индиције о српском етничком пореклу и некадашњој припадности Карашевака Православној цркви налазимо у Бадњиданском обреду", па „изузев бадњака (дрва), карашевска Трпиданска вечера садржи све елементе Бадњиданске вечере код православних Срба".[272] Наравно, поврх свега, већ „сама чињеница да Карашевци, иако католичке

[266] В. опет већ помињане, карактеристичне примере доласка изузетно великог броја Срба у другој половини XV века – уз касније помињање града Темишвара који се налази „усред Рашке" – у Церовић, 2000: 31.

[267] В. у Радан, 2015б: 355.

[268] Радан, 2015б: 355.

[269] Радан, 2005: 56.

[270] Поред необоривих доказа угледног филолога М. Радана, које је износио у различитим текстовима, в. рецимо и закључак у Филка, 2005: 150.

[271] Радан, Радан Ускату, 2018: 286.

[272] Радан, Радан Ускату, 2018: 285-286.

вероисповести, имају и до данашњих дана чувају крсну славу, снажан је доказ да су они у прошлости првобитно били православне вере".[273] Већ само овој чињеници би се, свакако, могла посветити обимна студија.[274] Без икакве сумње, дакле, „објективна и стручна научна истраживања, утемељена на солидним и непобитним лингвистичким и етнолошким чињеницама, установила су да су Карашевци Срби".[275]

Према томе, бројни елементи – исто као и недвосмислена околност да Карашевци и данас неке кућне славе прослављају по старом календару[276] – „представљају неоспоран аргумент који потврђује исправност нашег закључка да су Карашевци у прошлости припадали Православној цркви".[277] У складу с доступним чињеницама, можемо констатовати и да је српско порекло како данас романофоног становништва Алмашке области тако и словенског Баната вишеструко доказано. [Без сумње, што треба поновити у складу са закључцима М. Радана и других истраживача, показало се да су фонетско-морфолошке особености словенске, тј. примарно српске, лексике ове области непосредно посведочиле у прилог тврдње да су данашњи алмашки Румуни у ствари „потомци средњовековних Словена (Карашевака) који су живели у овој долини, а који су се временом помешали са аутохтоним румунским живљем, те постепено изгубили свој језик и етнички идентитет и на крају били асимилирани од Румуна". [278]]

Заправо, ово је само један пример (указивања на резултате нешто подробнијих истраживања) који би требало следити приликом проучавања како Баната тако и целокупног становништва данашње Румуније и Молдавије. Осим тога, на дотичне територије се етнокултурно и етногенетски наслањају и делови становништва у данашњој Украјини[279]

[273] Радан, Радан Ускату, 2018: 285.

[274] В. такође Радан, Ускату, 2011

[275] Радан, Радан Ускату, 2018: 268-269. Уп. Birta, 1993.

[276] Радан, 2004а: 50; Радан, Ускату, 2011: 93.

[277] Радан, Радан Ускату, 2018: 285.

[278] Миштоју, 2005: 47.

[279] Уп. овде и Церовић, 2002; Церовић, 1997б. За Србе је, у старијем временском контексту, од посебног значаја област Бојковина, која се данас скоро у целини налази у Украјини, док мали део прелази тромеђу са Словачком и Пољском (Церовић, 2012: 12-13). Притом, „да се Бојковина у раном средњем веку звала и Бела Србија, односно Србија, сведочи и назив њеног западног дела, према Тиси, који се вековима називао Српска земља, а потом Срибна земља" (Церовић, 2002: 13). Церовић сматра да је ово, укључујући ту и још неке блиске релације, у вези с подручјем прапорекла јужнословенских Срба. Међутим, на основу других чињеница и показатеља, долази се до закључка да је ово тек једно од бројних (територијалних) појављивања српског

и Мађарској,[280] а свакако и области које сада припадају (западној) Бугарској.[281]

етноса и етнонима, који се јавља на многим просторима и који је био заједнички стари словенски самоназив; на исто се, уз упућивање на неке истакнуте ауторе и њихове документоване текстове, више пута указује и у овој студији (в. рецимо Кобычев, 1973: 14-26, 127-128).

[280] В. сажето у Поповић, 1955б: 40-42. Када је реч о данашњој Мађарској, општепознато је да су се Мађари крајем IX века „сукобили са Словенима и разорили њихову државу Велику Моравску", која се простирала на изузетно великој територији (Пејин, 2007: 12), али је у Панонији, ипак, у највећој мери „остао састав становништва из предмађарског освајања" (Пејин, 2007: 13). Поводом овога, указује се и на изузетно значајну улогу Срба у историји ране Мађарске (в. у Пејин, 2007: 16-17), а као што у потпуности потврђују и генетичка истраживања, оригинални Мађари су били малобројни „у односу на седелачко словенско становништво" (Пејин, 2007: 17). У оквиру некадашње мађарске државе Словени су имали самоуправу, а „у ово време Срби на угарском двору имају значајну улогу", при чему су српски феудалци „савезници и саветници угарских краљева, учествују у политичком животу и држе простране области и ван територија на којима су Срби живели у масама" (Пејин, 2007: 17-18). Истиче се и да је велики број племића са војницима давао „српски карактер читавим областима Угарске, чак и самом Будиму" (Пејин, 2007: 18). В. директне доказе у прилог овога и у Старецу, 2021. Притом, да је област северно од Саве и Дунава била насељена српским становништвом још од давних времена „доказују чињенице далеко старије и поузданије од било каквих писаних споменика", а „то су чињенице које пружа топономастика ових крајева, која овим материјалом приказује њихову етничку историју" (Поповић, 1990: 40). Српскословенски елемент је највише заступљен управо када је реч о мањим објектима, који посебно јасно сведоче о његовом присуству, уз запажање да многа имена „насеља, поља, потеса, потока, бара, шума, и др.", па и нека егзотична, „истоветна су са именима у данашњим матичним крајевима у Старој Србији и Шумадији", односно – „те чињенице, више него ишта, утврђују старину нашег народа, као и његов социјални и културни значај у овим крајевима", а то се „јасно види из материјала који је објавила, не наша, него мађарска национална наука" (Поповић, 1990: 40).

[281] Знаменити Јован Цвијић на многим местима својих студија непосредно указује на српске карактеристике становништва тзв. „шопске области" (Цвијић, 1966: в. рецимо стр. 472-474, 562, 522; в. и Белић, 1913). Илустрације ради, треба указати и на то да Цвијић истиче како су становници „шопског варијетета" (данашња западна Бугарска) доскора „држали свој стари обичај, славу", али је „утицајем бугарског свештенства и власти – који, с разлогом, сматрају овај обичај као специфично српски – у крајевима који припадају Бугарској овога обичаја већином нестало" (Цвијић, 1966: 474). Притом, на истоку централнобалканског шопског варијетета границу чини „широк појас између Искра и Осме, који се продужава јужно од Балкана развођем Искра и Марице, и завршава се између места Вакарела и Ихтимана", а иза „ове границе је област источнобалканског типа" (Цвијић, 1966: 472-473). С тим у вези, треба знати да су српски аутори „одавно сматрали Шопове за Србе" и „за њих је то била чистија словенска маса од оне која је источно од Искра" (Цвијић, 1966: 473). О схватањима изворног говора становништва данашње западне Бугарске као српског (тј. „четвртог српског дијалекта") в. и у Барбулеску, 1908: 39. Цвијић наглашава и да је детаљним

III.3. УВЕК И СВУДА

– АУТОХТОНОСТ, АРХАИЧНОСТ И СВЕПРИСУТНОСТ СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ЕЛЕМЕНТА ШИРОМ ДАНАШЊЕ РУМУНИЈЕ

Архаични елементи. Није неуобичајено да се народни обичаји и предања који су забележени у Румунији, односно њихови различити елементи, одређују као „исконски" и „древни", уз везивање одговарајућих ритуала за „далеку прошлост, за миленијумско порекло", али и уз називање ових обреда „очаравајућим" и „прастарим обичајима пуним чаролија, тајанствености, чудесности".[282]

И у овом поглављу, тематски и методолошки непосредно повезаним с претходним, наставићемо са додатним изношењем чињеница из оквира разматрања суштинских и посебно упућујућих аспеката, када је реч о основним тематским целинама и запитаностима наше студије. Наслањајући се на раније предочене доказе, као и у знатно ширем смислу посматрано, треба истаћи да су блиске паралеле између румунских и српских / српскословенских културних елемената и обичаја јасно уочљиве већ на први поглед (независно од различитих тумачења када је реч о правцима прихватања и ширења ових и других елемената културе).[283] У ствари, општи утисак је да је управо становништво Румуније сачувало посебно архаичне етнолингвокултурне обрасце српскословенског етноса.[284] Ово је могуће посматрати и доказивати на

истраживањима тзв. шопског дијалекта доказано како „он има све битне особине српског језика" (Цвијић, 1966: 473). О различитим схватањима распрострањености Срба у данашњој Бугарској в. и у Сотировић, 2007: 93. По М. Лутовцу, рецимо, Загорци „припадају српској етничкој групи као и многа насеља која су сада у саставу Бугарске" (Лутовац, 1960: 14-15), што је у релацији с чињеницом да се Видинска кнежевина у средњем веку „политички наслањала на српску државу" (Лутовац, 1960: 13). У наведеном контексту в. рецимо називе бројних насеља у данашњој Бугарској, чије је становништво желело да се прикључи Србији, у Стојанчевић, 1995: 236. И В. Стојанчевић у својој студији на многим местима указује на српско порекло становништва данашње западне Бугарске, исто као и бројни други аутори.

[282] Антонијевић, 1990: 190, 191, 211.

[283] И овоме би, свакако, требало да буде посвећена засебна студија, која би у себе укључила и најновија сазнања. Уп. рецимо један пример у Филка, 2005: 150.

[284] Уп. Дрљача, 1997: 20; Плотникова, 2013: 259 итд. Када је, примера ради, реч о слави, још одавно је констатовано како пада у очи да „Власи" у Србији славе готово исто онако као што то чини и остало српско становништво, па „чак и у Малој Влашкој, до Краљева, има Влаха који држе Крсно име" (Милићевић, 1985: 82). Такође, када говоримо о слави, треба знати и да „термин празник, већ сам по себи, указује да се обичај славе у становништва влашког говорног језика није развијао паралелно са развојем у другим крајевима, већ је чак и у називу остао на ранијим степеницама

неколико нивоа, од ритуала и народних веровања (укључујући ту и различите митолошке представе) до различитих аспеката самог језика итд.[285]

Другим речима, о сличностима и архаичностима наведене врсте, када је реч о бројним етнолингвокултурним елементима на територији данашње Румуније, сведоче многе чињенице које је тешко не приметити. На пример, када је реч о Карашевцима (а они су, као што смо малочас видели, свакако изданак потекао из српског корена) – „упркос томе што се анализирани карашевски обичаји сврставају у највеће хришћанске празнике, они садрже импресивно велик број обреда, реквизита, ритуала, магијских радњи и веровања паганског, предхришћанског порекла", при чему је ова чињеница „доказ да су ти обичаји врло стари, односно да су их Карашевци, као вековима затворена и конзервативна словенска енклава, очували у њиховом архаичном облику све до данашњих дана".[286] Уз то, архаичност обичаја групација (са територије данашње Румуније) које имају српско порекло – а на које се, уосталом, наслања и архаичност румунске народне традиције у општем смислу[287]

развоја" (Зечевић, 1985: 127). Уопште узев, како код данашњих Румуна, тако и код становништва из српско-румунске билингвалне зоне проналазе се посебно древни, архаични елементи старе српске обредне и митолошко-религијске праксе, што су потврдила и најновија истраживања (в. рецимо закључак у Трубарац Матић, 2018: 382, 373). У повезаном лингвистичком контексту уп. као један илустративни пример и рад Перинац, 2007. Посебно јасни и непосредни показатељи ове врсте могу се наћи у већ помињаном речнику славизама, присутних у румунском језику (Војводић, 2002), као и у другим књигама / текстовима истог аутора.

[285] О овоме би се, уз разне илустративне случајеве, могло писати и веома опширно (уп. Плотникова, 2013: 257-322). Рецимо, поред бројних других примера и назнака, „паганско словенско пре него ли старобалканско порекло треба упркос основној тези иначе веома вредне студије Миленка Филиповића (1950), узети за банатска веровања и обичаје везане за 'Тодорове коње, Тодорце', будући да им најближу паралелу налазимо у казивању о 'Чуду у Полоцку' староруског летописа под годином 1092" (Лома, 2010: 539; о свему томе непосредније и опширније в. у наведеном тексту А. Ломе). Наиме, „с обзиром на суштинску подударност банатских представа о Тодорцима и ове, ране, староруске летописне белешке", Лома логично закључује да у тим садржајима, и код Срба и код Румуна, треба видети паганско наслеђе Словена, који су се населили у данашњи Банат (Лома, 2010: 540). Уп. и Ђорђевић Белић, 2018.

[286] Радан, Радан Ускату, 2018: 285. В. бројне показатеље који су представљени у наведеној студији.

[287] Уп. један илустративни пример, уз посебно наглашавање одговарајуће архаичности, у Ђорђевић Белић, 2018: в. рецимо стр. 85, 78. Уопште узев, испоставило се – на моделу митолошких представа о *тодоровцима / тодоронцима / тудоронцима* – „да традицијска култура Срба у Дунавској клисури, као култура контактне српско-румунске зоне, показује заједничке црте са румунском, културом Срба у јужном Банату, те културом Срба и Влаха у североисточној Србији" (Ђорђевић Белић, 2018: 85).

– посебно је уочљива на примеру очуваности древног *култа предака*.[288] Тако, поред осталог, анализирајући славу код Карашевака, Михај Радан и Миљана Радмила Радан Ускату посебно истичу да је *славење,* као прастари народни празник, пре свега посвећено „упокојеним прецима, дакле празник који припада култу предака".[289]

И поред значајних наговештаја и постигнућа учињених у последње време, српско-румунске етнолингвокултурне и друге паралеле – а превасходно оне које се тичу *архаичних елемената* са територије савремене Румуније – још увек су недовољно проучене[290] и изискују систематско спровођење свеобухватних, нових истраживања (на што већем простору и уз учешће различитих научних дисциплина).

У сваком случају, када је реч о целокупној народној традицији, од разних обичаја до народне митологије, како општи утисци и запажања тако и непосредна истраживања паралелно указују на истоветне или сличне обрасце код становништва које обитава на територији данашње Румуније (почев од самих Румуна) и међу словенским народима, с посебним нагласком на подударностима са „јужнословенским" обрасцима.[291]

Још нешто о аутохтоности и свеприсутности. Поврх убедљивих показатеља, изнесених у ранијим деловима наше студије, погледајмо сада како још неки аутори, више или мање наглашено, указују на аутохтоност и свеприсутност српскословенског елемента у данашњој Румунији.[292] Саобразно томе, пре свега подсећамо на мишљење – које је важно имати у виду – како „малобројни средњовековни извори и историјске студије који се односе на подужи средњовековни период

[288] В. рецимо у Радан, Радан Ускату, 2018: 271-282 итд.

[289] Радан, Радан Ускату, 2018: 279. О архаичности обичаја Срба у Румунији в. опет и Трубарац Матић, 2018: 382.

[290] На ову околност је, итекако, утицало и то што је много научних радова било „посвећено циљу да се 'по сваку цену' докаже романско порекло", када говоримо о обичајима Румуна и становништва Румуније (Антонијевић, 1990: 267).

[291] В. поглавље „Карпато-балканские параллели" у Плотникова, 2013: 257-322. Међу резултатима истраживања и општим увидима Ане Плотникове налази се и значајан број непосредних паралела које се тичу сличних израза народне традиције код данашњих Румуна и словенских народа, пре свега оних који обитавају на територијама српских земаља и Бугарске; в. рецимо поједине случајеве који су набројани на стр. 263. Осим ових, ауторка увиђа и бројне друге примере, од којих сваки заслужује даље продубљивање и засебну анализу.

[292] В. још једном и закључке бројних аутора на које указујемо у овој студији, на пример – Церовић, 2000: 31; Ердељановић, 1925а.

од VII до XI века указују на чињеницу да је становништво Баната сачињавао *словенски и романски* / румунски / живаљ".[293] Овде, међутим, треба подвући очевидну превагу „словенског живља", која је у Банату наглашено била присутна веома давно, при чему се, по најмеродавнијим ауторима, румунски елемент овде ипак појављује знатно касније.[294]

По М. Радану, „веома снажан аргумент и потврду да су становници Баната у раном средњем веку били аутохтони Словени" – уз напомену да овај аутор њима придодаје и присуство старих Романа – пружа „банатска *топонимија* која има претежно словенски карактер".[295] Сходно томе, различите чињенице „представљају доказ да су банатски Срби, укључујући ту и Карашеваке, пре свега, потомци 'најстаријег словенског слоја' на овом подручју (...), а тек потом, једним својим делом, јесу потомци досељеника који су у ове крајеве стигли сеобама након инвазије Турака на Балканско полуострво, што значи да је словенски живаљ континуирано живео у Банату од раног средњег века до данас".[296]

У вези с овим, треба знати и да се „антички назив области *Pannonia*, и то у складу са правилима ране словенске гласовне супституције" изводи управо од предсловенске основе **pann-* са значењем „мочвара".[297] О старости словенског / српског елемента на подручју Панонији и Баната не сведоче само језички докази, већ исто тако и различити докази и смернице из етнолошког контекста.[298] Све то се уклапа и у шири оквир сведочанстава која говоре у прилог наведеног древног присуства у Подунављу и на ширем подручју југоисточне Европе.[299]

[293] Радан, 2015б: 353; в. Ивић, 1929: 5; Поповић, 1990: 38-40 и даље.

[294] В. рецимо Лома, 2010: 536.

[295] Радан, 2015б: 354.

[296] Радан, 2015б: 354.

[297] Лома, 2010: 539.

[298] Примера ради, „за одговор на питање: да ли и у којој мери у Банату живе словенске традиције из времена пре хунгаризације Панонији, поред топонимије важан је и фолклор", а с тим у вези треба подсетити „на то да се једино ту на словенском југу, у селу Загајици у југоисточном Банату, сачувао назив светковине *Јарило* који одговара називу јужноруске обредне лутке (*Ярило*)" и очито је да представља древно паганско наслеђе (Лома, 2010: 539; в. и Филиповић, 1954).

[299] У ствари, (пра/прото)словенске везе како са балтичким тако и са „старобалканским" етнолингвокултурним – а по свему судећи и цивилизацијским – комплексом су такве врсте да, што дубље залазимо у прошлост, све чешће наилазимо на синонимне или, без икакве сумње, врло блиске културне, језичке, семантичке и друге обрасце. Наведена околност – уз свест о постојању другачијих етничких, идентитетских, историјских и цивилизацијских контекста прошлих времена – најбоље се сагледава

у склопу модела који подразумева коришћење јединственог термина што обједињује претходно наведене, очевидно међусобно повезане целине. Отуда је, осим одреднице као што је *балтословенско-старобалкански макроетнос,* могуће (па и целисходније, у светлу покушаја разумевања процеса у дубљој прошлости) користити називе – макрословенски континуум или *макрословенски етнос.* У сваком случају, осим веома уочљивих словенско-старобалканских синонимија и сличности, такође и „бројне потврде балто-балканских језичких веза на разним нивоима језичке структуре убедљиво сведоче о постојању дијалекатских веза између Балтика и Балкана" (Станишић, 2006: 78). Поводом исте проблематике в. рецимо и закључке Мариа Алинеија (в. пре свега Алинеи, 2021: 203), чија су теоријска полазишта и синтезе у појединим случајевима наглашено експериментални, али по питању сагледавања порекла Словена и њима сродних групација често делују врло убедљиво, уз нуђење логичних одговора. Наиме, „као што је Трубачов истакао (...), трачка топономастика показује запањујућу сличност са балтичком", али „у извесним случајевима, међутим, чини се да је сродност трачког јача са словенским језицима" (Алинеи, 2021: 203). Исто тако, примера ради, и вокализам трачких хидронима неретко се пре може везати за словенске него за балтичке облике (в. неке конкретне примере у Алинеи, 2021: 203-204). [Такође, на основу својих анализа и одговарајућих чињеничних увида, поред осталих у најновије време и лингвиста Борис Хлебец долази до закључка „да су стари јужни Словени били у тесној вези са Римљанима у архајска времена" (Хлебец, 2005: 69), при чему – аналогно Милану Будимиру – он указује и на непосредне примере „утицаја прајужнословенског на старогрчки" (Хлебец, 2005: 75; о потенцијалним непосредним старобалканско-старословенским језичким паралелама в. још на стр. 86-87 наведеног дела). Хлебец је, притом, своје становиште доказивао на неколико врло упечатљивих примера (в. студију Хлебец, 2005).] По Алинеију, саобразно свему претходном, „са геолингвистичког становишта, у сваком случају, трачко подручје на југу и балтичко на северу могли су формирати периферију словенске области, где би се сачувао архаични стадијум, док би у средишту подручја деловало иновативно словенско језгро, хибридизовано разним адстратима и суперстратима" (Алинеи, 2021: 176). Другим речима, и балтички и трачки језички контекст у ствари представљају архаичне периферије *макрословенског* језичког, али и етнолингвокултурног континуума. Ово би, уосталом, било сасвим у складу и с такозваним законом периферних области, „који каже да се језички и културни архаизми понајбоље чувају управо на периферијама језика и етноса" (Лома, 2010: 540-541). На све то се у потпуности наслањају и закључци археолошких истраживања Ђ. Јанковића, С. Трифуновића и других, на основу којих произилази и да су Лимиганти у ствари били Словени (в. Јанковић, 2016: в. рецимо стр. 27-30). Управо наведени Лимиганти у дотичном смислу могу бити од посебног значаја, јер се преко њих посебно непосредно (потенцијално) стиже до сагледавања словенских старина у Подунављу и ширем контексту југоисточне Европе и околних простора. По Јанковићу, Лимиганти су потомци аутохтоног становништва – углавном у константним сукобима са Римљанима – а „у Банату и Бачкој су живели и почетком Велике сеобе народа, у сарадњи са становништвом на десној обали Дунава" (Јанковић, 2016: 149). Они, након почетка хунске најезде, „бивају покорени", а „по слому Хуна успостављају опет своју државу и покушавају да се учврсте на десној обали Дунава и Саве", при чему „тада те Словене још називају Сарматима, последњи пут" (Јанковић, 2016: 149). Са наведеног становишта, Лимиганти и њима сродно становништво се археолошки прате још из времена краја старе ере, све до периода V века, када се уклапају

И поред драматичних историјских дешавања, превирања и бројних сеоба – из ове, древне матице проистичу и одговарајући облици континуитета, препознатљиви на различитим нивоима.[300]

И поводом претходног треба приметити да, иако асимилација Срба на територији данашње Румуније има универзални карактер – уз крајње поразну слику коју уочавамо данас – њу је такође најподесније и најлакше сагледати управо на простору Баната и околних области. Овде се, штавише, посебно јасно уочава и већ помињана вишеструкост српскословенских етнолингвокултурних слојева, старијих и млађих, који су се смењивали и надовезивали једни на друге током векова.[301]

„у словенску раносредњовековну културу" (Јанковић, 2016: 149). У непосредној вези с тим, у дотичном смислу се наглашава и да су, по Апијану, Панони „насељавали простор од Јапода (Уна) до Дарданаца (Јужна Морава) и Посавину", а „то су они предели одакле је насељена лева обала Дунава, како је установљено археолошким путем" (Јанковић, 2016: 150). Уз то, „Панони су живели у селима и нису знали за јединствену власт, што подсећа на Лимиганте и касније описе словенског друштва" (Јанковић, 2016: 150). Све у свему, као што по Јанковићу произилази из ових увида, долази се до констатације да су становници Бачке и Баната у првом столећу били „'Илири', то јест Венеди" (Јанковић, 2016: 150). Било како било, на основу археолошких и мултидисциплинарних истраживања меродавни научници стижу до закључка о непосредној повезаности овог становништва са, очигледно сродним, житељима севернијих европских територија, што упућује на постојање јединственог и изузетно великог (макро)етничког простора. Исто се у потпуности подудара и са тврдњом Јордана, око средине VI века, да „између Новиодунума и Мурсијанског блата (Копачки рит у Барањи, наспрам Мурсе – Осијека) до ушћа Дњестра, живе Склавени, даље до ушћа Дњепра Анти, а иза њих безбројна племена Венеда" (Јанковић, 2016: 152). Шири доказни оквир за древно присуство Словена у Подунављу и околним просторима, са становишта водећих научника новијег времена, в. и у Пипер, 2008: 128-135; Трубачов, 2005; Трубачов, 2006; Авенариус, 1993.

[300] На плану језика, о *средњовековном дијалекту угарских Срба* в. у Лома, 2010: 535. Поводом тога треба знати и да је постојао дијалекатски континуум „говора са неизмењеним јатом или са екавско-икавском заменом јата, који се протезао од источне Славоније обухватајући Војводину и северну Србију", односно – „са његовог југоисточног руба, из Поморавља, исељени су Галипољски Срби у XVI-XVII веку у околину Цариграда, а на његовој подлози развили су се, уз екавске славонске говоре, данашњи шумадијско-војвођански и смедеревско-вршачки дијалекат" (Лома, 2010: 535). Притом, „како су од настанка Угарске до битке на Мохачу неке од тих области трајно биле а друге бар повремено бивале у њеном саставу, етнолингвистичка дефиниција претпостављеног дијалекатског континуума на северу српског језичког простора у средњем веку могла би бити средњовековни дијалекат угарских Срба", уз пропратне примере на основу којих Александар Лома илуструје своје закључке (Лома, 2010: 535).

[301] Врло важно је запажање А. Ломе да „површно гледано, Банат, оставља утисак позно славизиране земље", али „кад се дубље закопа, види се и да је у једним деловима то била реславизација, а у другима и континуитет од најранијег времена присуства Словена

Такође је, у виду општих синтеза, посебно наглашавано и да је српски народ не само у румунском Банату, већ исто тако и у Ердељу и Кришани, као и у другим крајевима данашње Румуније, живео са Румунима „и борио се, раме уз раме са њима, против Турака, за слободу и за национално ослобођење".[302] У том смислу су се бројне значајне српске личности не само бориле „заједно са Румунима", већ су и сасвим непосредно обележиле историју и народна предања ових простора.[303] Притом, није на одмет још једном поновити, српскословенски елемент је на подручју читавог Баната свакако старији од румунског, као што сведоче многе чињенице и закључују бројни угледни аутори.[304]

Овај древни континуитет настављен је све до новијег времена.[305] Сходно томе – укажимо на само један пример који се у сродном смислу помиње, независно од ауторове интерпретације – и многи подаци говоре

у овом делу Европе" (Лома, 2010: 540). Поврх тога, такође, „ако елиминишемо оно у топонимији, језику и фолклору што је свакако донето онамо са југа у турско доба, преостаје један низ налаза којим се потврђује такозвани закон периферних области", уз подсећање да се по њему како језички тако и културни архаизми најбоље чувају баш на периферијским просторима (Лома, 2010: 540-541). Поводом овога, „када је реч о паганским старинама, могуће објашњење лежи и у већ више пута изнесеним претпоставкама о присуству православног словенског живља (назвали смо га 'угарским Србима') током средњег века у том делу Угарске", над којим „ни католичка црква у Угарској нити пак српска православна црква нису могле имати пуну контролу" (Лома, 2010: 541). О томе да је словенски живаљ у Подунављу и Банату аутохтон „још од краја античког доба" в. поједине упућујуће доказне примере у Лома, 2010: 534. По овом научнику, неоспорно је да „са извесношћу можемо говорити о присуству Словена и њиховом мешању са иранским Сарматима на горњем току Тисе од трећег века, када ту тзв. Појтингерова карта бележи заједно етниме *Venadi* (што је код римских писаца назив за Словене) и *Sarmat(a)e*" (Лома, 2010: 532). Исто тако, „постоји један могућ ономастички траг још ранијег словенског присуства у Потисју, у првом веку хришћанске ере", а „то је име реке *Pathissus* код Плинија Старијег, које се несумњиво односи на Тису", при чему је изнесена претпоставка „да је то заправо словенски назив за област око реке изведен предлогом *по-: По-тис(је)*" (Лома, 2010: 532). Овај аргумент, заједно са више других, као важан показатељ древног словенског присуства износе О. Н. Трубачов и други аутори. Када се свему овоме придодају, за разне научнике поприлично очигледне, везе Панонаца и Паноније са словенским етничким и језичким контекстом – уз низ других доказа повезаних са раним присуством предака Словена у Подунављу и околним областима – добија се јасна слика континуитета коју је веома тешко побијати на научном нивоу.

[302] Бирта, 2018: 30.

[303] В. рецимо Церовић, 1997в: 12-13; Бугарски, 1998: 160-162 итд. Тако је, примера ради, Baba Novac (Баба Новак или Старина Новак) био Србин, који је у својој војсци имао доста Срба (Војводић, 2005: 15).

[304] В. на пример Лома, 2010: 536.

[305] В. рецимо Бугарски, 1998: 158-164.

„да је још у давнини код Срба постојао општеевропски хришћански концепт, наравно, подржан и од влашких, односно европских власти тога времена", а „овоме у прилог иде и једна веома важна чињеница, наиме, да је српски деспот Максим Бранковић основао Влашку митрополију и почетком XVI века понео прво митрополитско звање у Влашкој".[306] И то је, међутим, тек један од небројених сличних показатеља који говоре о значају српског елемента на дотичном подручју, неизбежно свуда присутног и јасно уочљивог, на шта се указује и у свим објективним радовима посвећеним сагледавању шире слике простора данашње Румуније.[307] Примера ради, тако се наводи и да средњовековни румунски владари и високи државни чиновници имају имена као што су Богдан, Влад, Владислав (Влајку), Дан, Добре, Добромир, Драгомир, Драгош, Милош, Мирча, Прву, Раду, Тихомир итд.[308] Поврх тога, наглашава се и да су средњовековни румунски владари носили титулу *војвода,* а да су високи државни чиновници и дворски достојанственици имали звања као што су *дворник / ворник, столник, пахарник, постелник, чашник, исправник, клучер* и томе слично.[309] У вези с овим, веома важно је знати да су „словенски језик и писмо били коришћени још у првим друштвено-политичким формацијама које су претходиле настанку румунских феудалних држава у XIV веку", јер „само тако се може објаснити како је било могуће да се већ у том XIV веку појави у потпуности формиран језик државне администрације", при чему су словенским језиком и на словенском писму писани „летописи, биографије појединих владара, повеље, даровнице, записи разног садржаја" итд, уз подсећање да је словенски био и богослужбени језик све до XIX века, као што је и, током векова, исто тако био „језик дворских канцеларија и државне администрације уопште".[310] Притом, увек је потребно имати на уму и српски карактер наведеног „словенског" свеприсуства, оличен кроз небројене јасне показатеље.[311] Исто тако, поврх претходно изнесених чињеница, од XV до XVIII века Срби – представљајући нове таласе миграција, поред ранијег свеприсутног српскословенског утицаја и печата – осим досељавања у данашњи румунски Банат настањују и разне друге области, почев од Ердеља (подручје Алба Јулија, Сибињ, Тевиш

[306] Бирта, 2018: 30. В. и Бугарски, 1998: 163.

[307] В. опет као илустративни пример Бугарски, 1998: 163.

[308] Војводић, 2005: 6.

[309] Војводић, 2005: 6.

[310] Војводић, 2005: 6.

[311] В. још једном и студију Барбулеску, 1908.

и друга места), „па није ни чудо да је њихов утицај видљив и опипљив и данас“.[312]

Подразумева се, и овде је још једном неопходно нагласити *претходно постојање и раширеност* српскословенског елемента на подручју данашње Румуније, али су „стицај историјских околности“ и општи контекст интерпретација били такви да се Срби данас неретко у разним синтезама своде само на наведени „видљив утицај“. Подразумева се, другим речима, да се и након подробнијих истраживања исти *утицај* препознаје као *свеприсутан*. Ово је и сасвим очекивано јер је немогуће да за само два века или мање од тога – што је посебно јасно на примеру подручја Баната – једна претежно српска средина буде избрисана као да није ни постојала.

Додатно о језичким и њима сродним доказима – непосредни илустративни примери. У науци одавно није спорно да су Словени још од давних времена насељавали просторе данашње Мађарске и Аустрије, односно Штајерске, Корушке и околних подручја.[313] Исто се односи и на Подунавље у ширем смислу, као и на простор данашње Румуније. Некадашње огромно, непрекидно словенско море, на овим просторима је као компактна целина постојало пре доласка Мађара и Румуна. Наиме, Мађари су дошли у Панонију тек у IX веку, а „тада ни у Дакији, данашњој Румунији, вероватно није било Румуна“.[314] То би, дакле, значило „да су се пре IX века, и раније, Јужни Словени морали додиривати на широком фронту са осталим Словенима баш на територији Аустрије, Мађарске и Румуније, која је касније деславизирана“.[315] И ово су, свакако, општепознате чињенице којима се, ни приближно, не указује довољна пажња.

Тако се зна и да су Срби, на територији Панонije, „били у ја-

[312] Бирта, 2018: 30. О изузетно великом утицају Срба у кнежевинама Влашкој и Молдавији између XIV и XVIII века в. у истом тексту. Такође в. и сажето предочени, шири оквир у тексту Бугарски, 1998.

[313] Ивић, 1929: 5. С тим у вези, примера ради, словенски су „називи за градове Пешта, Арад, Чонград, Сириг као и за места у Војводини Бач, Моротва, Оскола, Падеј, Тережд, Кањижа (Кенезна, Кнезаха)“, док „назив Бодрог долази од словенског племена Бодрика (Абодрити)“, а „по мађарском историчару Анонимусу Мађари, који су се отприлике 897. доселили у Угарску, затекли су у данашњој Војводини Словене, чији је краљ Залан становао у Тителу“ (Ивић, 1929: 5). В. такође и Лома, 2010: 538-539.

[314] Поповић, 1955б: 15.

[315] Поповић, 1955б: 15.

ком додиру са Словацима".[316] Осим тога, и на простору Дакије се у прерумунској прошлости наилази на доказе о постојању словенских групација са различитим одликама, међу којима се уочавају и „јужнословенске" и „источнословенске".[317] У потпуном складу са овим и другим, повезаним чињеницама у науци је најаргументованије образложена хипотеза о формирању Румуна на подручју јужно од Дунава,[318] подразумева се – као резултат вишевековне окупације Балкана од стране Римљана.[319] У ствари, може се закључити да су Румуни, као типични пастири,[320] „лутали кроз средњи век по разним планинским деловима Балкана", при чему је њихова главна група током средњег века прешла на леву обалу и временом романизовала словенску Дакију.[321]

О свему овоме на прилично недвосмислен начин сведоче бројне језичке чињенице, које су вишеструко наглашавали најугледнији лингвисти, од Ивана Поповића до Александра Ломе, али и многи други аутори. Неке од ових закључака – како би читалац што јасније стекао увид у њихове децидиране тврдње и додатно се уверио у одговарајућу недвосмисленост – навешћемо и сасвим директно, у изворном облику.

Тако, по Поповићу, „на територији данашње румунске државе – Румуна, како се данас мисли (...) у доба доласка Јужних Словена није било: они су се тек доцније доселили у Дакију са Балкана", након чега је уследила романизација словенске Дакије, тада од стране византијских писаца називане *Склавинија*.[322] Међутим, „на географској карти Румуније остао је од 'дачких' Словена огроман број топонима, који се у највећем броју случајева одликују дубоком старином, што је и сасвим

[316] Поповић, 1955б: 15. О овоме сведочи и словачки језик, „који садржи у себи приличну количину 'јужнословенских особина', иако је иначе најближи чешкоме" (Поповић, 1955б: 15).

[317] Уп. рецимо Поповић, 1955б: 16.

[318] В. на пример Поповић, 1955б: 19.

[319] Притом, међутим, по Ивану Поповићу, треба констатовати – упркос другачијим хипотезама – „да неког заједничког 'балканскороманског' језика – није никада било: далматски и румунски језик, а такође ни романски елементи у арбанаском и новогрчком језику – не показују никакве заједничке иновације" (Поповић, 1955б: 20).

[320] Када је реч о називу *Власи* уп. рецимо Ердељановић, 1930: 348-352. По Ердељановићу, назив Влах се „преносио и на људе словенске народности" који су се бавили првенствено сточарством, а „како су они били само Срби, проширио се назив Власи и на све Србе уопште" (Ердељановић, 1930: 348-349). Заправо, „код Јужних Словена почиње доста рано назив Влах добивати и значење: номадски сточар, сточар уопште и пастир" (Ердељановић, 1930: 348).

[321] Поповић, 1955б: 20-21. В. и Лома, 2010: 535-536.

[322] Поповић, 1955б: 42.

природно, јер они потичу још из дубље прошлости но што је то VI век н. е.“[323] Као доказ може се навести изузетно велики број типичних словенских топонима са разних тачака данашње Румуније.[324] Поводом овога, од изузетног значаја је и запажање да је, у ствари, румунски језик „толико преплављен словенским елементима колико ниједан други језик“, тако да је – обратимо посебну пажњу на овај закључак – „стара филологија била склона да Румунима уопште оспори право на то да себе сматрају Романима“.[325] У светлу различитих, бројних података и назнака који се износе у нашој студији, потпуно јасно је и због чега је то тако.

Као илустрација свега претходног, наводе се појмови најразличитије врсте који код Румуна имају словенске називе, почев од речи као што су *izvor, ostrov, vreme, ceas, poiană, plug, lopată, sădi* („садити“), *răsad, teslă* („секира“), *zid, streahă, tesac* („нож“), *postav, bălvan, drag, gol, iubi* („волети“ = љубити), *ciudă* (= чудо) итд.[326] Словенског порекла су, као што непосредно показују многобројни примери, румунске речи из свих области живота и културе, системски присутне у огромној мери,[327] сасвим у складу и са показатељима савремених генетичких истраживања.

Заправо, може се рећи да не постоји семантичка област која не сведочи о прожетости са словенским елементом (који, у складу са раније изнетим доказима и бројним другим чињеницама, најпре препознајемо управо као *српски*). Другим речима, „сва је румунска пољопривредна терминологија преплављена словенским називима“, као што и „велики део остале материјалне културе код Румуна носи словенски печат“, а и „државно и друштвено уређење код предака данашњих Румуна развило се под силним утицајем Јужних Словена“, при чему „религиозни живот Румуна – још много јаче него код католика Мађара – носи печат снажног словенског утицаја“.[328] Штавише, Румуни су „примили од Јужних Словена и поједине 'граматичке' изразе

[323] Поповић, 1955б: 42.

[324] В. неке карактеристичне примере у Поповић, 1955б: 42; Војводић, 2005: в. пре свега 5-9. У сваком случају, „на територији данашње Румуније има много имена насеља, река, језера, планина и других топонима словенског порекла“, уз „доста истоимених топонима“, као и уз бројна „некадашња насеља која данас не постоје или су променила име“ и уз „доста словенских имена и презимена“ и данас код Румуна (Војводић, 2005: 6, 7).

[325] Поповић, 1955б: 43.

[326] В. више ових, типичних примера у Поповић, 1955б: 43-44. Такође в. и Sedov, 2013: 146.

[327] В. значајан број репрезентативних речи у Поповић, 1955б: 42-45.

[328] Поповић, 1955б: 43-44.

– за појмове који им иначе нису били непознати ни пре доласка Словена", што додатно показује „да је словенски утицај био нарочито снажан", па чак „и читаве фразе румунског језика узете су готове или полупреведене из словенског", а „Румуни су узајмили од Словена и читав низ наставака за грађење речи (суфикса)", затим негацију *пе-* итд.[329] Поврх свега, словенски утицај је очигледан и у румунској флексији (деклинацији), уз појављивање у румунском и низа калкова, тј. „случајева превођења смисла речи са словенских оригинала".[330] Овде би се могао навести и знатно већи број аутора и текстова који су, поводом ових и бројних других чињеница сличног значења, врло одређени приликом изјашњавања о пореклу становништва савремене Румуније.[331]

Услед свега овога, И. Поповић закључује да би детаљно проучавање словенског утицаја на румунски језик представљало „врло обиман посао", уз додатну констатацију да је за нас „главно да су Јужни Словени оставили на територији Дакије велики број својих топонима", при чему „велики речнички утицај на Румуне има много значаја за културно-историјска питања".[332] По овом научнику, сходно свим доступним чињеницама, покушај лингвистичког проналажења доказа који би „сведочио о староседелаштву Румуна у Дакији – досад није никако успео".[333] У ствари, можемо додати, јасно је да је ту реч о конструкту политичке природе. Из свега овога, уосталом, као највероватнији логично проистиче закључак да су тзв. Дачани, као део некадашњег заједничког макроетничко-цивилизацијског комплекса, постали саставни део етноса који се касније јавља под општим именом – *Словени*.[334]

[329] Поповић, 1955б: 44.

[330] Поповић, 1955б: 43-44. В. више типичних примера на назначеним странама.

[331] По Ђ. Јанковићу, који је посебно илустративан у овом смислу, „у данашњој Румунији је са западних страна Европе још раније започето затирање словенских корена и ћириличног писма, тако да данас Румуни не умеју да читају своје средњовековне текстове и натписе у црквама" (Јанковић, 2015: 8).

[332] Поповић, 1955б: 45.

[333] Поповић, 1955б: 45.

[334] Уп. на пример Sedov, 2013: 144-145. По Јанковићу, пак, „када су Римљани успоставили своју власт до обала Дунава, за непокорне је било најлакше да се преселе у области северно од Дунава", а „да се нешто тако десило показује и чешко предање забележено у 13. столећу, како су Словени и Римљани поделили власт над Панонијом" (Јанковић, 2015: 13). Уз то, „касније су Римљани освојили Дакију (сада део данашње Румуније унутар Карпата и Мала Влашка), због њених рудних богатстава, али нису успели да освоје цео панонски базен ни цело доње Подунавље" (Јанковић, 2015: 13). По наведеном

Непрегледна словенска територија и долазак језгра Проторумуна са југа. Поводом претходно изнесених тврдњи – везаних за огромне словенске територије, које су они заузимали у прошлости, као и за закључак о доласку језгра Проторумуна са југа – и В. В. Седов, у смислу једног од основних резултата својих археолошких и мултидисциплинарних проучавања, закључује да је очигледно како су „почетком средњег века на просторима између Карпата и Дунава живели Анти", односно – Словени.[335] При свему овоме посебно се наглашава и „велики значај Јужних Словена за пољопривреду свих несловенских народа у њиховом суседству, у првом реду Румуна, Арбанаса и Мађара, а у мањој мери Грка и аустријских Немаца, па и истарских и тршћанских Романа", што је у непосредној вези и с чињеницом да су „Јужни Словени сачували готово нетакнуту стару словенску пољопривредну терминологију".[336] О изузетном значају пољопривреде код Словена, као и о одговарајућој прастарој повезаности с њом, поред осталог сведочи и утицај исте врсте на Грке, „често и у најдубљој старини".[337] Исто тако, рецимо, „у молдавским дијалектима само пет одсто термина везаних за пољопривреду има латинско порекло, док је удео лексема словенског порекла чак 30 одсто", а „слична слика добијена је и приликом анализе молдавске лексике везане за предење и ткање".[338] На основу ових, али

аутору, „током доба дуготрајног римског покоравања Илира, почев од рата са Теутом до освајања Дачке краљевине, археолошки се запажа померање становништва, пред јачим освајачима, далеко на север", што „јасно показује да неки Илири нису желели да живе у ропству" (Јанковић, 2015: 39). Ове и разне друге чињенице навеле су „неке руске научнике да пишу о јужним утицајима на образовање Зарубињецке културе", односно – „у образовању те неоспорено словенске културе учествовали су Илири", тј. „Словени из Подунавља и предела до Јадранског мора" (Јанковић, 2015: 39). Исто тако, „неки су могли да се доселе у Подњепровље већ приликом првих римских освајања, из Далмације, други после Панонског устанка, а неки можда тек у време римског освајања Дакије (исто се дешавало под турским насиљем)" (Јанковић, 2015: 39). Јанковић даље наводи и да исељенике треба тражити и на ближим подручјима, између Карпата и Подњестровља, али и севернije, при чему се – са овог становишта – наглашава да је читав простор између Панонијe и Подњестровља био прожет Словенима, које он доводи у непосредну везу или изједначава са „Илирима" (Јанковић, 2015: 39). У изнесеном смислу, поводом сагледавања илирско-словенских веза и континуитета, од посебног значаја су већ помињани Лимиганти (в. Јанковић, 2015: 105-110; Јанковић, 2016), нарочито везани управо за Банат и околна подручја.

[335] Sedov, 2013: 147.

[336] Поповић, 1955б: 51.

[337] Поповић, 1955б: 48; в. неколико посебно карактеристичних примера у наведеном делу, на стр. 48.

[338] Sedov, 2013: 146.

и бројних других чињеница, јасно видимо да Словени представљају носиоце изузетних културних утицаја, почев од оних који су везани за основне привредне гране.

Огромна словенска територија временом је значајно умањена, тако да су на западу романизоване фурланске области, а „Баварци су са севера сузили словеначку језичку територију", иако она и данас у правцу севера прелази аустријску границу, док „у IX веку Мађари у Панонији (можда и у делу данашње Војводине) уништавају словенску језичку територију и прекидају везу јужнословенских језика са словачким (и чешким)", а такође и „рано у средњем веку Румуни прелазе са Балкана на леву обалу Дунава и убрзо врше потпуну романизацију ове некада вероватно чисто словенске земље", при чему и на југу Грци до X века заузимају значајне словенске територије, „тако да на највећем делу тзв. праве Грчке о Словенима остаје само успомена".[339] Поврх тога, и „Арбанаси су велики број топонима у Албанији преузели од Словена", а „велики број позајмица из словенског ушао је у албански језик као остатак, успомена на оне Јужне Словене који су у средњем веку заузимали готово целу Албанију, а затим били албанизирани".[340] Уз то је веома важно знати и да је државно и друштвено уређење код Албанаца, исто као и код Румуна и Мађара, било „под јаким словенским утицајем".[341]

На основу разних показатеља, од којих смо на неке већ указали, проистиче да се румунски етнос првобитно уобличио јужно од Дунава, на шта су скретали пажњу водећи научници и објективни стручњаци.[342]

[339] Поповић, 1955б: 52. Овде треба додати и да су Словени и Баварци током више векова живели на истој територији, односно – „на основу топонимских података може се закључити да су Словени живели на истој територији с Баварцима", али је баварско становништво постепено успело да претопи Словене, а „један од показатеља асимилационог процеса представљају словенски топоними с немачким суфиксима" (Sedov, 2013: 425).

[340] Поповић, 1955б: 51.

[341] Поповић, 1955б: 50.

[342] В. рецимо Лома, 2010. Овај академик констатује како постоји „приличан број нерумунских стручњака који не верују у могућност да се за сразмерно кратко време римске владавине Дакијом, од 105. до 270. године по Хр., тамошњи домородачки живаљ могао темељно романизовати а затим тако романизован претрајати кроз бурна времена сеобе народа", већ „они верују да се румунски језик образовао јужно од Дунава и да су се његови носиоци тек у дубоком средњем веку иселили у данашњу Румунију" (Лома, 2010: 535-536). Наиме, „аутохтонистичка хипотеза може се мало на шта позвати осим просте чињенице да је тле некадашње Дакије данас претежно насељено Румунима", док с друге стране у прилог прекодунавској теорији „говори збир озбиљних запажања" која носиоце проторумунског језика свакако смештају јужно од Дунава и то „у делу Балкана северозападно од 'Јиречекове линије', где

Уз базичну српскословенску топонимију и хидронимију,[343] а такође и обичаје и веровања, као и уз огроман број речи српскословенског порекла у изворном румунском језику, претходно наглашену чињеницу – и с њом повезану истину о дубљим српскословенским коренима становништва данашње Румуније и Молдавије – рецимо то још једном, додатно потврђује генетика. Она свакако, на нивоу истраживања житеља поменутих земаља, показује изразиту подударност са основним структурним моделом опште српске генетике. Очигледно је да је подручје дотичних држава било непосредно повезано са савременим језгром српског етничког простора још од давних времена, што делом објашњава и правце кретања српских миграција у периоду турских освајања и окупације. Поводом овога, уосталом, већ је било јасно закључено да „етничке разлике између Срба настањених северно од Дунава и Саве и Срба настањених јужно од Дунава и Саве нису по-

се говорио латински језик" (Лома, 2010: 536). Притом се, што су изузетно важни подаци, Румуни „пре помињу на тлу Византије него у Дакији, под именом Армани још од шестог века, под словенским називом Власи од десетог; почетком једанаестог века 'бугарски Власи' издвајају се као политички субјекат унутар византијског царства", а такође постоје и „трагови 'проторумунског' језика у позноантичкој и раносредњовековној топонимији средњег Балкана" (Лома, 2010: 536). Поврх свега, „тамо где се у данашњој Румунији на основу развоја сачуваних античких хидронима и топонима може утврдити релативна хронологија, налаз је увек исти", тј. на позноантичко становништво непосредно су се „наслојили Словени, а румунски облици тих имена показују, као и мађарски, трагове словенског посредства", при чему су у Трансилванији „коју су Мађари запосели у XI веку, а где први помени румунског живља у изворима падају тек два столећа доцније", Румуни „масу топонима преузели од Мађара", а „то важи и за Банат" (Лома, 2010: 536). У наведеном смислу, понекад се говори и о најстаријем „дакословенском" слоју на тлу Румуније, у вези с постојањем мноштва старих топонима словенског порекла (уп. у Лома, 2010: 536). У складу с претходним, постоје и основане претпоставке да је до влашко-словенске симбиозе „дошло на Балкану у раном средњем веку", уз неизвесније хипотезе да је средиште тог подручја „било у планинској средњобалканској области куда данас пролази српско-бугарска граница" (Лома, 2010: 537). Када је реч о преласку главног дела носилаца језика од којег је настао румунски на подручја северно од Дунава, „временски оквир је широк, од Првог бугарског царства, које је у себе укључивало и добар део данашње Румуније, до тринаестог века, откада датирају први помени Румуна у Банату" (Лома, 2010: 537). У ствари, „може се рачунати и са више сукцесивних сеоба, које нису укључивале само Румуне већ и Словене, мада су и они први сами могли пренети словенске топониме са југа у нову постојбину" (Лома, 2010: 537). Оваква сагледавања усложњавају слику не само о древном боравку, већ и о вишеструком, постојаном пристизању словенског становништва на територију данашње Румуније.

[343] С тим у вези, подсећамо, „општеприхваћена је чињеница да су топоними најотпорнији на стране утицаје, тј. да се у топонимији чувају архаични облици, често у скамењеној форми" (Радан, 2015б: 369).

стојале или су биле минималне“. [344]

И разни други аутори и текстови јасно су, па и на знатно одређенији начин, стављали до знања у којој мери је наведено српско и словенско просуство било запажено, али и доминантно, у различитим деловима не само Баната (којем смо се најпре посветили) већ и читаве територије данашње Румуније и околних земаља.[345] О томе је, уосталом, већ довољно писано у претходним деловима нашег текста, тако да за крај остаје још само да се у виду завршних осврта окренемо појединим допунским запажањима и коначним рекапитулацијама.

[344] Поповић, 1990: 39.

[345] Поред других научника, на српскословенске корене становништва савремене Румуније сасвим директно је, примера ради, скретао пажњу већ помињани археолог Ђорђе Јанковић, а по њему се слично може рећи и за становништво данашње Мађарске (Јанковић, 2015: 8; уп. Милошевић, 2018г: 18-19). С тим у вези, примера ради, З. Милошевић – на трагу Јанковића, али и других аутора и чињеница – констатује да су Срби у Ердељу, Влашкој и Молдавији „били од рођења, то им је била матична територија као што је то била и Босна и Србија“ (Милошевић, 2018г: 19). А када је реч о дубљој прошлости, треба додатно подсетити да је, по закључцима водећих археолога, веома неизвестан посао разлучити тзв. „гето-дачко“ и словенско становништво, односно – тешко је „раздвојити њихове етнокултурне елементе, који се међусобно врло мало разликују“ (Sedov, 2013: 144-145).

IV УМЕСТО ЗАВРШНИХ ЗАПАЖАЊА

„Ти си нас окушао, Боже претопио си нас,
као сребро што се претапа.
Увео си нас у мрежу, метнуо си бреме на леђа наша.
Дао си нас у јарам човјеку, ућосмо у огањ и у воду;
али си нас извео на одмор“
(*Свето писмо Старога завјета*, Псалми Давидови 66, 10-12)

„Петру позва своју браћу и оца, одведе их у собу одређену само за њих и рече им: – Ја сам Пепељуш Петру, ваш брат, и твој син, оче. Била је моја срећа што сам отишао да у нашој башти будем на стражи
– коњи који су нам газили детелину донели су срећу мени, а и вама.
На то његова браћа падоше пред њим на колена молећи га да им опрости, а он их изљуби све редом и одведе у свој двор.“
(из румунске бајке *Пепељуш Петру*; Румунске народне бајке, 1974: 65)

Још нешто о српском истоку: кратак допунски осврт на поједине етнокултурне, лингвистичке и генетичке смернице. У претходном делу студије указали смо на вишеструке етнокултурне и историјски потврђене везе, али и на непосредне генетичке релације Срба са просторима и становништвом данашње Румуније, као и на изузетне размере присуства и асимилације српског етничког елемента на овом подручју. Донекле слична ситуација као у савременој Румунији је и у данашњој Бугарској, где се српско име (посебно интензивно већ дуже од века и по) систематски искорењује и пренебрегава – уз наглашено испољавање антисрбизма на општем / државном нивоу[346] – независно од етногенетске припадности и етнокултурних одлика становништва и језика. Ово је посебно видљиво у областима западно од прелазног географског појаса који обухвата подручја око река Искар (прецизније Вит) и Места, у чијој близини се налази и тзв. „јатова граница“, односно – изворна народна граница између тзв. „екавских“

[346] Притом, поједине бугарске манифестације „носе непревазиђени антисрпски печат“ (Ђукић, 2013: 307).

и „јакавских“ говора, коју прате и друге значајне етнокултурне разлике.[347] И резултати генетичких истраживања такође јасно раздвајају становништво што се налази западно од поменуте линије, код којег преовлађује хаплогрупа I2a Dinaric, у односу на данашњу централну и источну Бугарску (где махом постоји првенство других хаплогрупа, или бар нејасна ситуација око одговарајуће превласти, уз различито процентуално присуство и редослед предачких групација спрам поменутог „запада“).[348] Већ је назначено да је ово праћено и низом етнокултурних маркера који такође раздвајају два наведена, са становишта примарних културних одлика и етногенезе различита, подручја.

Такође, важно је подсетити и да само име *Бугари*, као што је општепознато, упућује на народ туркијско-татарског порекла, који је имао невелики удео у етногенези становништва данашње Бугарске и који је прихватио словенски језик од већинског становништва. Уз то, компетентни језикословци констатују и да је реч о језику који има исту (етно)генетску основу као српски језик, односно – да обе језичке форме (које су касније доживеле своје, различите „стандардизације“) потичу из исте етничко-лингвистичке подлоге.[349] Паралелно с овим, вреди подвући и чињеницу да је много пута указивано не само на раширеност

[347] В. још једном разматрања изнесена у Цвијић, 1966: 562; 472-474, 522; Белић, 1913: примера ради, о слави у наведеном смислу в. на стр. 41. Општи контекст в. и у Тодоровић, 2015: 445-448. У сваком случају, и говори овог подручја су „ближи српском него бугарском језику“, при чему, по А. Ломи, „границе српских држава нису довољно дуго, нити икада у целини, обухватале то подручје да би се могло говорити о његовом наметнутом посрбљавању“ (Лома, 2010: 538).

[348] В. Тодоровић, 2017б: 97-98; Karachanak et al, 2013. Прецизније казано, у оквиру наведеног генетичког истраживања становништва савремене Бугарске (Karachanak et al, 2013) изнесене су информације (о хаплотиповима, који сведоче о присуству одговарајућих Y-хаплогрупа) за различите области дотичне територије; о томе је већ било речи у претходном делу текста, у првом делу поглавља II.2., уз нешто детаљније информације у одговарајућим напоменама. У овом смислу, подсетићемо, уколико се издвоје подаци за западне крајеве, укључујући ту и главни град Софију (такође у западном делу), види се да на тим просторима данашње Бугарске преовлађују хаплотипови са хаплогрупом I2a Dinaric, док то није случај са њеним централним и источним деловима. Све ово је, другим речима, јасно уколико се, у контексту накнадне општије класификације и анализе, источна подручја посматрају засебно у односу на запад (односно – уколико се, након одговарајуће додатне поделе на веће просторне целине, уз помоћ најсавршенијег предиктора хаплогрупа Nevgen одреде основне предачке групације у различитим деловима источног Балкана, тј. у његовој западној, централној и источној зони, о чему је такође већ писано у претходном делу наше студије).

[349] В. Маројевић, 2000: 18-19 и даље, 7, 12-14, 39; уп. Белић, 1913: 41-43, 61-64 и даље.

и старост српског имена на подручју данашње Румуније[350], Бугарске, Грчке,[351] већ – као древног (пра)словенског етнонима из индоевропске старине – и широм евроазијског простора.[352]

Завршни осврт-рекапитулација поводом синонимија и преплитања на просторима „српског истока". Већ је више пута наведено да су од раније познате бројне етнокултурне везе између српских земаља и становништва Румуније и Молдавије (као и Бугарске, али и Мађарске), уз податак да на исту, велику блискост сасвим непосредно указују најновија генетичка истраживања.[353] Узроке поменуте појаве – осим на нивоу етнологије и генетике – могуће је пратити и сагледати на основу бројних историјских података, а такође и на нивоу резултата истраживања која су спровели угледни лингвисти, археолози и други научници.[354]

[350] В. Томић, Шољмошан, 1996: 348; Церовић, 1997в: 15-16; Стојанчевић, 1994: в. посебно стр. 23-26; Ердељановић, 1925б: 56-57; Пејин, 2012; Тодоровић, 2017б: 90-96, 102-104, 88. Веома важно је сагледати и већ помињане чињенице (независно од погрешне и сасвим пристрасне интерпретације, која све оне које називају Србима проглашава за Бугаре) изнесене у Младенов, 1985. О дотичним чињеницама в. и у Тодоровић, 2017б: 90-91, а када је реч о „Србима" и „Бугарима" у Румунији, односно о свеприсутности реалних и идентитетских Срба, а не Бугара, на територији данашње Румуније, обавезно в. и Барбулеску, 1908: 79-95 и даље. У наведеном контексту в. рецимо и Војводић, 2002: стр. IV-V; Ivetić, 2007; Новаковић, 1997.

[351] В. већи број примера помена српског етнонима на овим (грчким) подручјима у Поповић, 1955б: 71. Када је реч о раширености Словена на просторима данашње Грчке в. рецимо, такође, у Поповић, 1955б: 46-48.

[352] В. Тодоровић и други, 2015: 60-61 (в. пре свега напомене 11 и 13 на странама 60 и 61 у наведеној књизи). В. рецимо и Будимир, 1959: 36 и даље, 42-43; Кобычев, 1973: 14-26, 127-128; Шафарик, 1998: 123-134, 48 и даље итд; Караџић, 1972: 36 и даље; Vukčević, 2007: 76-79, 58 и даље; Рудељев, 1992; уп. Фасмер, 1971: 603-604. Овде, између осталог, још једном треба подсетити и на Трубачовљево наглашавање продирања српског имена дубоко у грчке крајеве (Трубачов, 2006: 102; в. обавезно и Поповић 1955б: 71), на шта се суштински надовезује и несумњиво, веома давно присуство српског етнонима на подручју Јужних Карпата, као и древно помињање истог етничког назива, код Птоломеја, на северном Кавказу (Трубачов, 2006: 101-102, 116). Такође в. и Županić, 1924: 24-25; Тодоровић, 2017б: 102-104.

[353] Као што је већ истицано, у прилог постојаног и изузетно распрострањеног присуства Срба на подручјима данашње Румуније и Молдавије изношен је, од стране разних аутора и у различитим текстовима, велики број чињеница – уз напомену да је и то, по свему судећи, тек делић информација које би могла да пруже у овом правцу продубљена истраживања.

[354] В. различите чињенице на које је, непосредно или посредно, вишеструко указано у претходним деловима студије.

Међутим, читава ова проблематика осим чисто научне поседује и одговарајућу „(гео)политичко-националну" димензију, захваљујући којој се одређене, у својој суштини врло очигледне чињенице, прећуткују и мистификују. Притом, лишавајући се различитих, често врло доступних сазнања о српској и словенској компоненти сопствене етногенезе, Румунија остаје без истинских (а не измаштаних!) богатстава своје природне (етнокултурне и етногенетске) народне основе и корена, захваљујући којима је њено становништво опстало током векова.[355] Свега овога би требало да буду свесни и истраживачи културно-традицијског, генеалошког и идентитетско-цивилизацијског наслеђа народа дотичне територије. Без увида у одговарајуће чињенице, ни приближно се не могу сагледати суштина етничког бића становништва Румуније и његова етногенетска основа. Раскидајући укорењене и природне културне, родовске и етничке (па у крајњем и геополитичке) споне са себи најближим народима, односно са народима православно-словенске цивилизације, Румунија – на шта су већ упућивали различити аутори – остаје без трајног цивилизацијског упоришта које јој, на дуже стазе посматрано, несумњиво пружа сигурност и идентитетску постојаност.[356] Аналогно томе, нешто слично се може рећи и за становништво / територију данашње Бугарске.[357]

Позивајући се на низ важних и потврђених чињеница, нећемо погрешити уколико констатујемо да се простор савремене Румуније у генетичком, етно(лингво)културном, цивилизацијском, антрополошком и етногенетском контексту, заједно са географским, непосредно наслања на српски етничко-етногенетски простор, представљајући извесну врсту његовог природног наставка. Другим речима, на основу различитих показатеља – од историјских и етнолошких до лингвистичких (топонимија итд.) и недвосмислених генетичких доказа – простор данашње Румуније може се посматрати и као једна врста „продуженог српског етничко-етногенетског простора", а ближих међусобних релација и „рођачких

[355] По Ђ. Јанковићу, „таквим искривљавањем слике прошлости народи Југоисточне Европе загубили су своје стварне корене, заборављајући претке и тражећи их тамо где их нема", а „зна се судбина оних без корена, да се са њима лако може споља управљати" (Јанковић, 2015: 8).

[356] В. Барбулеску, 1908: 169-176. Уп. с друге стране још једном: Анатомија румунске политике, 2017; Пророковић, 2015: 208-210; Раковић, 2014а; Раковић, 2015: 289-318; Чворовић, 2017; Степић, 2016: 600; Павловић, 2012: 215-222; Лукач, 1985 / 1986.

[357] Када је реч о говорима тзв. „шопског подручја" које обухвата данашњу западну Бугарску, сагласно закључцима А. Белића и других, не постоје „никакве сумње у српски карактер ових говора" (Поповић, 1955б: 63; в. више о томе у наведеном делу на стр. 62-63).

веза“ од оних између становништва српског простора у ужем смислу[358] и становништва данашње Румуније нема. Отуда су, поред српских и других, и поједини меродавни румунски аутори у различитим периодима указивали на очигледност наведених веза, притом понекад стајући и на становиште о изузетно великој блискости, па чак и о двојезичном, у суштинском смислу етногенетски јединственом, српско-румунском народу.[359]

Из тих разлога – услед вишевековног билингвизма и опште, системске испреплетености, тј. прожетости „српскословенског“ и „романског“ елемента (која често, до сада, није разматрана на довољно објективан, свестран и прецизан начин)[360] – приликом проучавања Срба у Румунији неопходно је увек имати у виду шири истраживачки оквир, односно целокупну територију и становништво у одговарајућем историјско-дијахронијском контексту.[361] Само тако, уз овако схваћени, шире конципирани холистички приступ, може се

[358] Овде подразумевамо и групације које, независно од конфесионалне припадности, у етногенетском смислу непосредно проистичу из српског језгра.

[359] Независно од ранијих, сродних закључака И. Барбулескуа и још неких аутора, и на основу најновијих истраживања и увида – по Штефану Старецуу, примера ради – „Срби и Власи су вероватно једна етничка супстанца“ (Старецу, 2021: 4), међусобно дубински повезана када је реч о пореклу и формирана као *јединствена иако двојезична* (в. рад Stareţu, 2015, у српском преводу Старецу, 2021: в. пре свега стр. 4 и даље). [У свом раду, Старецу поред осталог показује и „да је у средњовековном периоду у североисточној Мађарској постојала јака аристократија са елементима везаним за српски идентитет“ (Старецу, 2021: 1). У наведеном смислу, „велике племићке породице Марамуреша имају заједнички православни идентитет, повезан са српском црквом и српском аристократијом“, при чему се Српска православна црква у региону појављује као „црква елита“ (Старецу, 2021: 1). На српско порекло племства које је живело на подручју данашње Румуније, Молдавије, Мађарске овај аутор, позивајући се на релевантну литературу и изворе, у свом тексту указује у више наврата. Поводом сродних тема в. и Бугарски, 1998: 159-164 и даље.]

[360] Читаоца још једном подсећамо на постојање бројних лингвистичких и других доказа који говоре управо у прилог тезе о подунавско-панонско-балканско-карпатској прадомовини Словена: Пипер, 2008: 128-135; Трубачов, 2005; Трубачов, 2006. В. неизоставно и Sedov, 2013: пре свега стр. 146 и 147, у ширем смислу 131-149.

[361] Као што је већ истицано, дотичну проблематику имао је на уму и академик Владимир Стојанчевић када је указао да би било веома интересантно (свакако и потребно) „пратити процесе етносимбиозе Срба и Румуна“, уз упућивање на бројне показатеље српске свеприсутности у склопу различитих делова румунског етноса и његове културе (Стојанчевић, 1994: 25). Подсећамо и да Стојанчевић наглашава како се о Србима у Банату, Поморишју, Ердељу (Трансилванији), Малој Влашкој, зна веома мало, иако су управо ова подручја током значајног периода представљала српска национална и културна језгра (Стојанчевић, 1994: 23). О сличним темама в. и Пејин, 2012: 15-16, 11; Тодоровић, 2017б: 90-96; Лутовац, 1960: 13-14.

стећи права слика о „етногенетским“ и „идентитетским“ Србима у Румунији[362] (и с њом, географски и миграционо, повезаним земљама, почев од Молдавије). У сложенијем смислу, на исто се непосредно надовезује и потреба осврта на, такође повезане, процесе и групације на територији савремене Бугарске (као и Мађарске и делова данашње Украјине). У супротном, уколико се – приликом истраживања Срба у савременој Румунији – усмеримо само на тзв. „званичне Србе“, уочене чињенице, као својеврсни „детаљи“ истргнути из ширег системског оквира, изгубиће свој смисао. Овако (контекстуално и територијално) ограничене информације ће, и поред своје аутентичности, бити не само недовољно значајне већ и суштински неодгонетљиве, јер ће им недостајати кључни квалитативни увиди у одговарајућу целину. А она нам пружа велелепну, мада у многоме прећутану и скрајнуту, неправедно заборављену и запостављену слику *српског истока.*[363]

Неколико речи на крају. Услед потребе изношења што већег броја упућујућих и конкретних података и садржаја, наша студија је осмишљена тако да буде представљена на два нивоа – односно не само кроз основни слој текста већ и преко, често сложених, пратећих напомена. Притом, овај други ток излагања није мање важан, јер се у њему предочавају многе чињенице од кључног значаја за разумевање питања којима се бавимо. Наведене напомене су понекад морале да буду опширне, пре свега услед неопходности што подробнијих чињеничних поткрепљења и спровођења одређених тематских искорака, као и због изношења основног научног апарата.

Осим тога, важан разлог је била и потреба – повезана са извесном осетљивошћу теме којом се бавимо – да се читаоци што директније (путем навођења недвосмислених информација и закључака меродавних стручњака) упознају са одговарајућим подацима и гледиштима. Међу њима су и, јасно изнесене, тврдње водећих научника из различитих периода. Управо овакав приступ се најпре наметнуо јер, у складу са особеношћу разматране проблематике, оставља мало простора за могућности искривљених тумачења. Тиме се, дакле, тежило ка додатном истицању утемељености и сагласности у сагледавању извесних, неретко

[362] Ту, наравно, треба узети у обзир и румунојезичне Србе.

[363] Поред осталог, и „званична висока признања исказана Србима и антисрпско расположење појединих слојева румунског друштва, изражено у управним прописима али и у фолклору, доказ су српског продора, престижа, распрострањености, бројности и значаја на територији данашње Румуније још знатно пре Велике сеобе 1690. године“ (Бугарски, 1998: 164).

и сасвим очигледних чињеница, којима свакако није била посвећена довољна пажња. Такође, у вези с претходним, у појединим деловима основног текста и неким напоменама прибегавано је и поновним истицањима важних чињеница и закључака, односно повременим сажетим рекапитулацијама.

На самом крају, потребно је у виду финалних подсећања издвојити још неколико реченица везаних за наш приступ и кључна размишљања. Као што се види на основу података и закључака изнесених и разматраних у студији, али и многих других чињеница, на више различитих нивоа показује се непосредна испреплетеност српских / српскословенских и румунских етнокултурних и других особина, што је најпре изражено управо на просторима савремене Румуније. На овом месту смо превасходно скренули пажњу на неке одабране, посебно упућујуће и занимљиве, али и прећутане, заборављене, претходно непознате и осетљиве проблеме и питања који, праћени јасним чињеницама, улазе у домен наведене проблематике.

Према томе, у тексту је, у виду разнослојних осврта општег и илустративног карактера, скренут поглед на више аспеката проблематике проучавања српског истока, за који се испоставило да представља изузетно важан део српског етничко-етногенетског и духовног простора, посматраног кроз различите временске пресеке. Пажња је најпре била усмерена на просторе данашње Румуније, почев од источног Баната, уз нагласак на крајње мултидисциплинарно уобличеном етнолошком приступу.

И на сасвим непосредан начин, преко неких упућујућих примера, показано је постојање бројних, разгранатих сличности и паралела између народа савремених српских земаља и становништва североисточно од њих. Захваљујући важним и веродостојним подацима из оквира различитих научних дисциплина могуће је – паралелним упућивањем на одговарајуће етнолингвокултурне, историјске и друге (меродавне и прецизне) показатеље, о којима се до сада у синтезама недовољно писало и размишљало – одгонетнути разлоге велике блискости на више нивоа, уз уочавање центара и трагова многобројних српских боравишта и кретања у дубљој и ближој прошлости, али и садашњости.

Надовезујући се на бројна сазнања других наука и савремена генетичка истраживања различитих популација током последње две деценије понудила су мноштво нових резултата, смерница и закључака, од изузетног значаја на пољу расветљавања различитих научних проблема из домена етногенезе, генеалогије и прошлости у целини.

Тако је и када је реч о становништву српског етничког простора и Румуније. У нашем тексту смо, најчешће у сажетим цртама, указали и на јасно упућујуће резултате не само нових генетичких, већ и етнолошких и других, пре свега мултидисциплинарних проучавања, остварених од стране различитих истраживача. Заједно посматрани, наведени подаци доводе до недвосмислених закључака.

Једино на овај начин – односно уз помоћ широко осмишљеног етнолошког и вишедисциплинарног приступа, почев од укључивања нових истраживачких средстава, придодатих општим историјским и другим чињеницама – долазимо до могућности да додатно потврдимо полазне претпоставке. Управо напредујући тим путем, уколико смо се кретали правилно, у стању смо да уочимо и предочимо још једну, општој јавности махом непознату димензију када је реч о Србима у Румунији и српско-румунским релацијама (односно – о проучавању културе, општег наслеђа, порекла, етногенезе, идентитета и других одлика становништва разматраних простора).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Авенариус, 1993: А. Авенариус, *Ранние славяне в Среднем Подунавье: автохтонная теория в свете современных исследований,* Славяноведение 2 / 1993, Российская академия наук – Институт славяноведения и балканистики, 1993, 27-41.

Аксић, 2018: Н. Аксић, *Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској Клисури,* Исходишта 4, Темишвар – Ниш, 2018, 9-28.

Аксић, 2022: Н. Аксић, *Истраживања културе Срба у Румунији – Библиографија с приказима референци на тему Божића, славе и свадбе*, у: И. Тодоровић, Н. Аксић, Срби у Румунији – етнолошка истраживања и синтезе: наслеђе, култура, порекло, Темишвар – Београд, 2022.

Алинеи, 2021: М. Алинеи, *Настанак европских језика – Теорија континуитета, књ. 2,* Прометеј, Библиотека града Београда, Нови Сад, 2021.

Анатомија румунске политике, 2017: *Анатомија румунске политике,* приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2017.

Антонијевић, 1990: Д. Антонијевић, *Ритуални транс,* Балканолошки институт САНУ – Посебна издања књ. 42, Београд, 1990.

Банат кроз векове, 2010: *Банат кроз векове – слојеви култура Баната,* зборник радова, уредници Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Вукова задужбина, Београд, 2010.

Барбулеску, 1908: И. Барбулеску, *Румуни према Србима и Бугарима,* Задужбина Илије М. Коларца, Београд, 1908.

Белић, 1913: А. Белић, *Срби и Бугари – у балканском савезу и у међусобном рату,* Београд, 1913.

Бирта, 2018: И. Бирта, *Срби и румунске кнежевине у светлу два црквенословенска рукописа из XVII века*, Исходишта 4, Темишвар – Ниш, 2018, 29-47.

Благојевић, 1994: М. Благојевић, *О националним и државним интересима у делима Доментијана – Срби изабрани народ,* Историјски гласник 1-2, 1994, 15-28.

Благојевић, 2011: М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку,* Српска књижевна задруга, Београд, 2011.

Богдановић, 2019: Б. Богдановић, *Идентитетски елементи Срба у Румунији: свадба у банатским селима,* Исходишта 5, Темишвар – Ниш, 2019, 43-56.

Богдановић, 2020: Б. Богдановић, *Обичаји животног циклуса код Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије*, Исходишта 6, Темишвар – Ниш, 2020, 27-38.

Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији: преглед Православне српске епархије темишварске,* Православна српска епархија темишварска, САНУ, Прометеј, Темишвар – Београд – Нови Сад, 1995.

Бугарски, 1998: С. Бугарски, *Уметност живљења уз ине – Искуства са територије данашње Румуније,* у: Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, уредник Никола Пантелић, Етнографски институт САНУ – Посебна издања књ. 44, Београд, 1998, 157-174.

Бугарски, 2005: С. Бугарски, *Националне мањине у Румунији*, у: Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, уредник Војислав Становчић, САНУ, Београд, 2005.

Бугарски, 2007: С. Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947. – Преглед и библиографија,* Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2007.

Бугарски, 2020: С. Бугарски, *Издавачки подухват Савеза Срба у Румунији 1994-2018*, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2020.

Будимир, 1959: М. Будимир, *О старијим поменима српског имена,* Глас САН, Одељење литературе и језика CCXXXVI, Нова серија књ. 4, Београд, 1959, 35-55.

Буровић, 2013: К. Буровић, К*о су Албанци? – Студије о пореклу Албанаца*, Гамбит, Јагодина, 2013.

Власи, 2012: *Власи*, Хришћанска мисао и други, Београд, 2012.

Војводић, 2002: С. Војводић, *Речник славизама у румунском језику,* Народна библиотека „Јован Поповић“, Кикинда, 2002.

Војводић, 2005: С. Војводић, *Топоними словенског порекла у Румунији,* Историјски архив, Кикинда, 2005.

Вукићевић и други, 2021: И. Вукићевић и други, *Генетичко порекло Срба Старе Херцеговине,* Порекло, Београд, 2021.

Гавриловић, 1994: С. Гавриловић, *Срби у Хабсбуршкој монархији (1792-1849)*, Матица српска, Нови Сад, 1994.

Гавриловић, 1997: Н. Гавриловић, *Срби и Румуни, Српско-румунске везе кроз векове,* Завод за уџбенике и наставна средства, Прометеј, Београд – Нови Сад, 1997.

Где ти је држава, Каине? 2015: *Где ти је држава, Каине? – будућност словенских држава,* приредио Зоран Милошевић, Центар академске

речи, Шабац, 2015.

Големовић, 2016: Д. Големовић, *Влашка народна музика,* у: Музичка и играчка традиција мултиетничке и мултикултуралне Србије, уредници Сања Радиновић и Димитрије Големовић, Катедра за етномузикологију Факултета музичке уметности у Београду, Београд, 2016, 221-331.

Драговић, 2017: Р. Драговић, *Црква ће покренути борбу против секти,* Вечерње новости, 28. мај 2017; https://www.novosti.rs/вести/насловна/друштво.395.html:667489-Црква-ће-покренути-борбу-против-секти

Дрљача, 1971: Д. Дрљача, *Темишварски „Нови живот" о југословенским народностима у Румунији*, Зборник радова САНУ, Нова серија књ. 1, Београд, 1971, 133-137.

Дрљача 1994: Д. Дрљача, *Монографије села као извор за проучавање Срба у Румунији,* Темишварски зборник 1, Матица српска, Нови Сад, 1994, 131-136.

Дрљача, 1997: Д. Дрљача, *Српско / румунско коло у Карпатима и његово даље ширење,* у: Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору, уредник Никола Пантелић, Етнографски институт САНУ, Посебна издања књ. 42, Београд, 1997, 19-27.

Дрљача, Прелић, 2005: Д. Дрљача, М. Прелић, *Искуства Етнографског института у проучавању Срба у окружењу,* у: Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, САНУ, уредник Војислав Становчић, Београд, 2005, 281-290.

Дурлић, 1998: П. Дурлић, *Слава („празњик") код Влаха Поречке реке,* Етно-културолошки зборник IV, Сврљиг, 1998, 253-258.

Ђокић, Думић, 2012: Н. Ђокић, О. Думић, *Насељавање Влаха у Браничеву у XVIII веку,* Митолошки зборник 26, Рача, 2012, 285-339.

Ђорђевић Белић, 2018: С. Ђорђевић Белић, *Тодоровци / Тодоронци / Тудоронци: Прилог проучавању демонологије Срба у Дунавској клисури*, Исходишта 4, Темишвар – Ниш, 2018, 75-88.

Ђукић, 2013: С. Ђукић, *Балканизација Балкана: бугарски кадрил,* Службени гласник, Београд, 2013.

Ђурђевић, 1992: Р. Ђурђевић, *Земунице Барагана,* у: Catena mundi – српска хроника на светским веригама, књ. II, Ибарске новости, Краљево, Матица Срба и исељеника Србије, Београд, 1992, 154-157.

Ђурковић, 2013: М. Ђурковић, *Тамни коридори моћи – путеви савремене политичке теорије,* Укронија, Београд, 2013.

Екмечић, 1998: М. Екмечић, *Сукоб цивилизација или стварање*

светског система великих сила?, у: Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану, уредник Славенко Терзић, Историјски институт САНУ, Православна реч, Београд – Нови Сад, 1998, 23-58.

Екмечић, 2002: М. Екмечић, *Србофобија и антисемитизам*, у: М. Е., Дијалог прошлости и садашњости, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.

Ердељановић, 1925а: Ј. Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату,* у: Niederlûv sbornik, Praha, 1925, 275-308.

Ердељановић, 1925б: Ј. Ердељановић, *Македонски Срби*, Београд, 1925.

Ердељановић, 1930: Ј. Ердељановић, *О пореклу Буњеваца,* Српска краљевска академија, Посебна издања, књ. LXXIX, Философски и филолошки списи, књ. 19, Београд, 1930.

Ердељановић, 1986: Ј. Ердељановић, *Срби у Банату,* Матица српска, Нови Сад, 1986.

Живојиновић, 2010: Д. Живојиновић, *Банат у преговорима Савезника и Румуније 1914-1916*, у: Банат кроз векове – слојеви култура Баната, уредници Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Вукова задужбина, Београд, 2010, 247-268.

Живот посвећен трагању за етничким идентитетом, 2019: *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом*, Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана, уредници Маца Царан Андрејић и Миљана Радмила Ускату, Западни Универзитет у Темишвару и други / Editura Universităţii de Vest din Timişoara, Темишвар / Timişoara, 2019.

Жутић, 2007: Н. Жутић, *Вјерско-национална и политичка злоупотреба илирског имена,* у: Албанци лажни Илири, уредник Весна Пешић, Пешић и синови, Београд, 2007, 155-180.

Жутић, 2015: Н. Жутић, *Лички Буњевци од Херцеговине до Бачке (од XVII до XX вијека*), у: Срби у Хрватској од конститутивног народа до националне мањине, приредио Милојко Будимир, Удружење Срба из Хрватске, Београд, 2015, 261-287.

Зечевић, 1971: С. Зечевић, *Народна вероваља у Свиници,* Зборник радова САНУ, Етнографски институт књ. 5, Београд, 1971, 89-99.

Зечевић, 1985: С. Зечевић, *„Празник" (слава) у североисточној Србији,* у: О крсном имену, приредио Иван Ковачевић, Просвета, Београд, 1985, 122-135.

Зечевић, 2022: Б. Зечевић, *Божји виноград под опсадом,* Печат 706, 18. март 2022, Београд, 2022, 50-52.

Ивановић Баришић, 2015: М. Ивановић Баришић, *Календарски празници код Срба у Румунији,* Исходишта 1, Темишвар – Ниш, 2015, 129-138.

Ивановић Баришић, 2017: М. Ивановић Баришић, *Породична слава код Срба у Румунији: Дињаш и Ченеј*, Исходишта 3, Темишвар – Ниш, 2017, 141-148.

Ивановић Баришић, 2018: М. Ивановић Баришић, Б*ожић код Срба у Банатској Клисури,* Исходишта 4, Темишвар – Ниш, 2018, 89-98.

Ивановић Баришић, Трубарац Матић, 2020: М. Ивановић Баришић, Ђ. Трубарац Матић, *Традиционална култура Срба у Румунији данас,* Етно-културолошки зборник XXIII, уредници Војислав Филиповић и Ивица Тодоровић, Сврљиг, 2020, 41-59.

Ивић, 1929: А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Издање Матице српске, Нови Сад, 1929.

Јанковић, 2007: Ђ. Јанковић, *Археолошка сведочанства о пореклу Албанаца и потомцима Илира*, у: Албанци лажни Илири, уредник Весна Пешић, Пешић и синови, Београд, 2007, 79-88.

Јанковић, 2010: Ђ. Јанковић, *Нова археолошка сведочанства о Илирима у доба далматско-панонског устанка*, Митолошки зборник 23, Рача, 2010, 213-227.

Јанковић, 2015: Ђ. Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије,* Хришћанска мисао, Београд, 2015.

Јанковић, 2016: Ђ. Јанковић, *Словени у Српском Подунављу Римског доба*, у: Зборник изабраних објављених текстова о Словенима 1998-2015, приредио Ђорђе Јанковић; http://www.rastko.rs/arheologija/delo/15381

Јерковић, 2012: С. Јерковић, *Y-ДНК хаплогрупа I – најчешћа код Срба*; http://www.poreklo.rs/2012/12/17/y-dnk-haplogrupa-i-najčešća-kod-srba/

Јовановић, 2015: Ј. Јовановић, *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: сведочанства на истеку XX века*, Музиколошки институт САНУ, Савез Срба у Румунији, Београд – Темишвар, 2015.

Караџић, 1972: В. Ст. Караџић, *Етнографски списи,* Сабрана дела Вука Караџића књ. 17, Просвета, Београд, 1972.

Кљосов, 2013: А. Кљосов, *Порекло Словена. Осврти на ДНК-генеалогију,* Мирослав, Београд, 2013. (А. Клесов, Происхождение славян, Алгоритм, Москва, 2013.)

Кнежевић, 2015: М. Кнежевић, *Словени између Москве и Брисела,*

у: Где ти је држава, Каине – будућност словенских држава, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2015, 82-109.

Кобычев, 1973: В. П. Кобычев, *В поисках прародины славян,* Издательство „Наука", Москва, 1973.

Ковачев, 2018: Д. Ковачев, *Преглед романизације простора Румуније*, у: Румунија и румунизација Срба, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018, 42-69.

Ковић, 2016: М. Ковић, *Једини пут – Силе Антанте и одбрана Србије 1915. године,* Филип Вишњић, Београд, 2016.

Костић, 1971: П. Костић, *Годишњи обичаји у српским селима Румунског Ђердапа,* Зборник радова САНУ, Нова серија књ. 1, Етнографски институт књ. 5, Београд, 1971, 73-85.

Костић, 2001: М. Костић, *Нова Србија и Славеносрбија,* Српско-украјинско друштво, Нови Сад, 2001.

Крестић, 2013: В. Крестић, *Срби у Угарској 1790-1918*, Матица српска, Нови Сад, 2013.

Крстић, 2002: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца*, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2002.

Лома, 1993: А. Лома, *Неки славистички аспекти српске етногенезе,* Зборник Матице српске за славистику 43, Нови Сад, 1993, 105-126.

Лома, 2010: А. Лома, *Словенски именски слојеви у Банату: преглед досадашњих налаза и преостала питања,* у: Банат кроз векове – слојеви култура Баната, зборник радова, уредници Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Вукова задужбина, Београд, 2010, 531-544.

Лукач, 1985-1986: Д. Лукач, *Румунија и комадање Југославије 1941-1942. године*, Балканика XVI-XVII, Београд, 1985-1986, 135-145.

Лутовац, 1960: М. Лутовац, *Етнички састав и етнички процеси у Тимочкој Крајини,* у: Рад Конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958, Београд, 1960, 13-19.

Малуцков, 1998: М. Малуцков, *Етнички односи Срба и Румуна у Банату*, у: Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, уредник Никола Пантелић, Етнографски институт САНУ – Посебна издања књ. 44, Београд, 1998, 145-156.

Малуцков, 2005: М. Малуцков, *О етнолошким истраживањима Срба у румунском Банату,* у: Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, уредник Војислав Становчић, САНУ, Београд, 2005, 353-364.

Марјановић, 1981: М. Марјановић, *Друштвене и културне промене у селима влашке етничке заједнице Неготинске Крајине*, Етнографски

институт САНУ, Београд, 1981.

Марјановић, 2018: Ј. Марјановић, Г*енетика старе и нове Европе – порекло народа југоисточне Европе,* Vemirc, Нови Сад, 2018.

Маројевић, 2000: Р. Маројевић, *Српски језик данас*, Зипс, Београд, 2000.

Миленковић Вуковић, 2005: Б. Миленковић Вуковић, *Библиографија изабраних радова о Србима у Мађарској, Румунији, Хрватској, Словенији, Македонији и Албанији,* у: Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, уредник Војислав Становчић, САНУ, Београд, 2005, 443-496.

Милин, Радан, 2002: Ж. Милин, М. Радан, *О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната („банатско-црногорски", карашевски и свинички говори),* Romanoslavica XXXVIII, 2002, 41-67.

Милин, Степанов, 1996: М. Милин, Љ. Степанов, *Бараганска голгота Срба у Румунији,* Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар, 1996.

Милин, Степанов, 2002: М. Милин, Љ. Степанов, *Срби из Румуније у бараганској голготи,* Виша школа за образовање васпитача, Universitatea Banatului, Вршац – Темишвар, 2002.

Милићевић, 1985: М. Ђ. Милићевић, *Кућанска слава,* у: О крсном имену, приредио Иван Ковачевић, Просвета, Београд, 1985, 75-121.

Милорадовић, 2005: С. Милорадовић, *Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине*, у: Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи, уредник Војислав Становчић, САНУ, Београд, 2005, 299-314.

Милосављевић, 2002: П. Милосављевић, *Увод у србистику,* Филозофски факултет у Косовској Митровици, Требник, Косовска Митровица – Београд, 2002.

Милосављевић, 2007: П. Милосављевић, *Српско питање и србистика,* Логос, Бачка Паланка – Ваљево, 2007.

Милошевић, 2018а: З. Милошевић, *Како нестају словенски народи,* Печат 504, 26. јануар, Београд, 2018, 40-43.

Милошевић, 2018б: З. Милошевић, *Молотов-Рибентроп алиби за територијалне апетите,* Печат 510, 9. март, Београд, 2018, 52-55.

Милошевић, 2018в: З. Милошевић, *Српско питање и Румунија,* у: Румунија и румунизација Срба*,* приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018, 15-41.

Милошевић, 2018г: З. Милошевић, *Како нестају словенски народи,*

у: Румунија и румунизација Срба, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018, 265-274.

Митровић, 1991: Ј. Митровић, *Србофобија и њени извори*, Научна књига, Београд, 1991.

Миштоју, 2005: А. Миштоју, *Словенски утицај у говору Алмашке долине,* у: Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану, приредио Миља Н. Радан, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2005, 43-48.

Младенов, 1985: М. Сл. Младенов, *За етнонима сърби (sirbi) „българи" в румънския език и румънската топонимия,* Българска етнография 1985/3, София, 1985, 3-11.

Младеновић, 2019: Р. Младеновић, *Михај Н. Радан или потрага за идентитетском истином о Карашевцима,* у: Живот посвећен трагању за етничким идентитетом, Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана, уредници Маца Царан Андрејић и Миљана Радмила Ускату, Западни Универзитет у Темишвару и други, Editura Universităţii de Vest din Timişoara, Темишвар / Timişoara, 2019, 21-23.

Наранчић, 2009: Н. Наранчић, *Карпатски Срби*, Мирослав, Београд, 2009.

Недељковић, 2001: М. Недељковић, *Лексикон народа света,* Српска књижевна задруга, Службени лист, Београд, 2001.

Николић, 1912: Р. Николић, *Крајиште и Власина,* Српски етнографски зборник књ. 18, Насеља српских земаља књ. VIII, Београд, 1912.

Новаковић, 1997: Р. Новаковић, *Карпатски и ликијски Срби,* Мирослав, Београд, 1997.

Новаковић, 2019: С. Новаковић, *Црквено-народна историја Срба, Руса и Влаха,* Историјски архив Крушевац, Крушевац, 2019.

Павковић, 2009: Н. Павковић, *Банатско село. Друштвене и културне промене. Гај и Дубовац,* Матица српска, Нови Сад, 2009.

Павковић, 2010: Н. Павковић, *Слојеви народне религије у Банату,* у: Банат кроз векове – слојеви култура Баната, зборник радова, уредници Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Вукова задужбина, Београд, 2010, 545-584.

Павловић, 2012: М. Павловић, *Срби у Темишвару*, Етнографски институт САНУ – Посебна издања књ. 78, Београд, 2012.

Пејин, 1990: Ј. Пејин, *Поглед на прошлост Срба у румунском Банату 1918-1941.,* у: Сеобе Срба некад и сад, уредник Владимир

Гречић, Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије, Београд, 1990, 261-268.

Пејин, 1992: Ј. Пејин, *Једна заборављена српска група – Крашовани,* у: Catena mundi – српска хроника на светским веригама, књ. I, приредио Предраг Драгић Кијук, Ибарске новости, Краљево, Матица Срба и исељеника Србије, Београд, 1992, 292-294.

Пејин, 2003: Ј. Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату,* Ведес и други издавачи, Београд – Зрењанин – Кикинда – Панчево, 2013.

Пејин, 2007: Ј. Пејин, *Великомађарски каприц,* Екопрес, Зрењанин, 2007.

Пејин, 2012: Ј. Пејин, *Предговор приређивача*, у: Власи, Хришћанска мисао и други, Београд, 2012, 5-18.

Перинац, 2007: С. Перинац, *Прилог о пореклу назива копиле,* у: Probleme de filologie slavă (Проблеми словенске филологије) XV, Universitatea de Vest din Timişoara, Timişoara, 2007, 559-563.

Петровић, 2005: С. Петровић, *Културологија,* Чигоја штампа, Лела, Београд, 2005.

Печикан, 2015: О. Печикан, *Историја Румуна*, Бесједа, Clio, Београд, 2015.

Пипер, 2004: П. Пипер, *Српски између великих и малих језика,* Београдска књига, Београд, 2004.

Пипер, 2008: П. Пипер, *Увод у славистику 1*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

Плотникова, 2013: А. А. Плотникова, *Южные славяне в балканском и общеславянском контексте: Этнолингвистические очерки,* Российская академия наук – Институт славяноведения, Москва, 2013.

Поповић, 1955а: Д. Поповић, *Срби у Банату до краја 18. века – историја насеља и становништва,* САНУ – Посебна издања CCXXXII, Етнографски институт САНУ, књ. 6, Београд, 1955.

Поповић, 1955б: И. Поповић, *Историја српскохрватског језика,* Матица српска, Нови Сад, 1955.

Поповић, 1990: Д. Поповић, *Срби у Војводини, књ. 1, Од најстаријих времена до Карловачког мира 1699,* друго издање, Матица српска, Нови Сад, 1990.

Поповић, 2006: Д. Поповић, *Под окриљем светости – култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији,* Балканолошки институт САНУ – посебна издања 92, Београд, 2006.

Пророковић, 2015: Д. Пророковић, *Геополитика Србије*, Службени гласник, Београд, 2015.

Протић, 1928: С. Протић, *О Македонији и Македонцима,* Београд, 1928.

Радан, 1998: М. Радан, *Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака,* Етнокултуролошки зборник IV, Сврљиг, 1998, 105-110.

Радан, 2001/2002: М. Радан, *Митска бића код Карашеваца,* Етнокултуролошки зборник VII, Сврљиг, 2001/2002, 171-174.

Радан, 2004а: М. Радан, *У походе тајновитом Карашу,* Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2004.

Радан, 2004б: М. Радан, У*зроци етничког колебања Карашевака при етничком опредељивању,* у: Скривене мањине на Балкану, уредник Биљана Сикимић, Балканолошки институт САНУ – Посебна издања књ. 82, Београд, 2004, 177-190.

Радан, 2005: МР. Радан, *Родбинска терминологија Карашевака,* у: Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану, приредио Миља Н. Радан, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2005, 55-61.

Радан, 2015а: М. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас – прилог проучавању српских говора у Румунији,* Филозофски факултет, Нови Сад, 2015.

Радан, 2015б: М. Радан, *Последице контаката и / или српско(карашевско)-румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат)*, Исходишта 1, Темишвар – Ниш, 2015, 353-374.

Радан, 2015в: М. Радан, *Предговор,* Исходишта 1, Темишвар – Ниш, 2015, 9-10.

Радан, 2016: М. Радан, *О карашевским и алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија*, Исходишта 2, Темишвар – Ниш, 2016, 179-199.

Радан, 2018: М. Радан, *Етничка структура становништва југозападног румунског Баната у средњем веку у светлу топонимије,* Romanoslavica, vol. LIV / 1, Editura Universităţii din Bucureşti, 2018, 79-98.

Радан, Ускату, 2011: М. Радан, МР. Ускату, *Нови прилог карашевској крсној слави*, Темишварски зборник 6, Матица српска, Нови Сад, 2011, 91-141.

Радан Ускату, 2015: МР. Радан Ускату, *Погребна церемонија код Карашевака и Срба. Неколико сличности и разлике*, Исходишта 1, Темишвар – Ниш, 2015, 343-351.

Радан Ускату, 2016: МР. Радан Ускату, *Сличности у свадбеном обичају Карашевака и румунских Алмажана – доказ о карашевско-алмашком суживоту у прошлости*, Исходишта 2, Темишвар – Ниш,

2016, 199-214.

Радан, Радан Ускату, 2018: М. Радан, МР. Радан Ускату, *Реликти паганског порекла у карашевским верским обредима,* Исходишта 4, Темишвар – Ниш, 2018, 267-292.

Ракић, 2006: Р. Ракић, *Тихомир Р. Ђорђевић и Власи,* у: Т. Ђорђевић, Истина у погледу Румуна у Србији, Народна библиотека, Бор, 2006, 45-78.

Раковић, 2014а: А. Раковић, *Неканонско деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији (2001-2014) као изричити вид румунских геополитичких претензија,* Култура полиса 24, Нови Сад, 2014, 35-58.

Раковић, 2014б: А. Раковић, *Амерички извештаји о верским слободама у Републици Србији и контрааргументи из српске перспективе,* Теолошки погледи 1/2014, Београд, 2014, 129-138.

Раковић, 2015: А. Раковић, *Срби и религијски интервенционизам 1991-2015: Политички аспекти верских изазова српској држави и цркви после распада Југославије,* Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд, 2015.

Ракочевић, 2017: С. Ракочевић, *Етнографија намењивања плеса покојнику у селу Свиници,* Исходишта 3, Темишвар – Ниш, 2017, 357-368.

Ракочевић, 2018: С. Ракочевић, *Игранке у српским селима Дунавске клисуре у Румунији*, Исходишта 4, Темишвар – Ниш, 2018, 293-308.

Рудељев, 1992: В. Г. Рудељев, *О историји етничког имена Словена,* у: Catena mundi – српска хроника на светским веригама, књ. I, приредио Предраг Драгић Кијук, Ибарске новости, Краљево, Матица Срба и исељеника Србије, Београд, 1992, 66-69.

Румунија и румунизација Срба, 2018: *Румунија и румунизација Срба*, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018.

Румуни кажу – Бугари су Срби, 2014: *Самоил Ратевски: Румуни кажу – Бугари су Срби*; http://srbin.info/2014/05/13/bugari-rumuni-kazu/

Румунске народне бајке, 1974: *Румунске народне бајке*, уредник Цвета Котевска, изабрао и превео Мирко Цветков, Народна књига, Београд, 1974.

Сикимић, 1994: Б. Сикимић, *Проучавања језика Срба у Румунији,* Темишварски зборник 1, Нови Сад, 1994, 229-232.

Сикимић, Бјелетић, 1994: Б. Сикимић, М. Бјелетић, Б*иблиографија радова о језику Срба у Румунији,* Темишварски зборник 1, Нови Сад, 1994, 233-237.

Сотировић, 2007: В. Сотировић, *Социолингвистички аспект распада Југославије и српско национално питање*, Добрица књига, Нови Сад – Србиње, 2007.

Спариосу, 2010: Л. Спариосу, *Румуни у Банату*, у: Банат кроз векове – слојеви култура Баната, уредници Миодраг Матицки и Видојко Јовић, Вукова задужбина, Београд, 2010, 599-620.

Српско-румунске везе и прожимања 2005: *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану,* приредио Миља Н. Радан, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2005.

Станишић, 1995: В. Станишић, *Српско-албански језички односи,* Балканолошки институт САНУ – Посебна издања 59, Београд, 1995.

Станишић, 2006: В. Станишић, *Увод у индоевропску филологију,* Чигоја штампа, Београд, 2006.

Станишић, 2007: М. Станишић, *Последице митоманије о илирству Албанаца,* у: Албанци лажни Илири, уредник Весна Пешић, Пешић и синови, Београд, 2007, 15-33.

Старецу, 2021: Ш. Старецу, *Средњовековно име и етничка припадност: Срби и Власи;* https://snc.rs/текстови/превод-текста-средњовековно-име-и-етн/

Степић, 1999: М. Степић, *Косово и Метохија – политичко-географске и геополитичке перспективе,* Знамен, Београд, 1999.

Степић, 2001: М. Степић, *У вртлогу балканизације – политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, Службени лист СРЈ, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.

Степић, 2004: М. Степић, *Српско питање – геополитичко питање,* Јантар група, Београд, 2004.

Степић, 2016: М. Степић, *Геополитика: идеје, теорије, концепције,* Институт за политичке студије, Београд, 2016.

Стојанчевић, 1994: В. Стојанчевић, *О типологији и хронолошким периодима проучавања прошлости Срба на територији данашње Румуније,* Темишварски зборник 1, Нови Сад, 1994, 23-32.

Стојанчевић, 1995: В. Стојанчевић, *Срби и Бугари 1804-1878,* Прометеј, Нови Сад, 1995.

Стојковић, 1990: М. Стојковић, *Српска национална мањина у Румунији,* у: Сеобе Срба некад и сад, уредник Владимир Гречић, Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије, Београд, 1990, 233-250.

Суботић и други, 2015: Г. Суботић и други, *Натписи историјске садржине у зидном сликарству, том први, XII–XIII век,* Византолошки

институт САНУ, Београд, 2015.

Терзић, 1993: С. Терзић, *Срби и македонско питање*, у: Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији, Универзитет у Београду Географски факултет, Београд, 1993, 235-250.

Тодоровић, 2010: И. Тодоровић, *Матерњи језик сакралне географије Срба – митска симболика Косова у контексту одређења српског идентитета и пројекције историјске судбине*, у: Језик и народна традиција, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима књ. 1, уредник Софија Милорадовић, Универзитет у Приштини – Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2010, 363-379.

Тодоровић, 2015: И. Тодоровић, *Српске етнокултурне границе и савремена преиспитивања народних представа о пореклу – старе истине и изазови,* Исходишта 1, Темишвар – Ниш, 2015, 443-454.

Тодоровић и други, 2015: И. Тодоровић и други, *Етнологија и генетика,* Етнографски институт САНУ, Друштво српских родословаца „Порекло", Београд, 2015.

Тодоровић, Рајковић, 2016: И. Тодоровић, С. Рајковић, *Нове поруке предака – илустративне конотације најновијих етнолошко-генетичких истраживања Срба и становништва српског етничког простора,* Лесковачки зборник LVI, Лесковац, 2016, 7-30.

Тодоровић, 2017а: И. Тодоровић, *О новим етнолошким истраживањима Срба у Румунији – уводни приступ и перспективе,* Исходишта 3, Темишвар – Ниш, 2017, 463-474.

Тодоровић, 2017б: И. Тодоровић, *Етнолошки осврт на српско-румунска прожимања и релације,* у: Нова мултидисциплинарна истраживања источне Србије, околних области и српског етничког простора, Етно-културолошки зборник XXI, уреници Војислав Филиповић и Ивица Тодоровић, Сврљиг, 2017, 85-113.

Тодоровић, 2018: И. Тодоровић, *Још о српском истоку,* у: Јухорски запис, тематски зборник, уредници Ивица Тодоровић и други, Историјски архив Крушевац, Удружење за културу и уметност Логос Својново, Својново – Крушевац, 2018, 51-56.

Тодоровић, 2019: И. Тодоровић, *Трагом (не)заборављених простора и стаза српског (северо)истока – подсећања и нови етнолошки увиди и закључци,* у: Живот посвећен трагању за етничким идентитетом, Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана, уредници Маца Царан Андрејић и Миљана Радмила Ускату, Западни Универзитет у Темишвару и други / Editura Universităţii de Vest din Timişoara, Темишвар / Timişoara, 2019, 403-415.

Тодоровић, 2021: И. Тодоровић, *Осврт на феномен антисрбизма и неке његове последице – важност, глобална раширеност и опасност, контролисање прошлости,* у: Јухорска чтенија – Звезде над Јухором, едиција Јухорски запис, уредници Дмитар Атанасов и други, Историјски архив Крушевац, Удружење за културу и уметност Логос, Својново – Крушевац, 2021, 141-170.

Толева, 2016: Т. Толева, *Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације*, Филип Вишњић, Београд, 2016.

Толстов, 1948: С. П. Толстов, *„Нарцы" и „Волхи" на Дунае,* Советская этнография 1948/2, Москва – Ленинград, 1948, 8-38.

Томић, Шољмошан, 1996: М. Томић, Ј. Шољмошан, *Облици Србин и српски у румунским презименима,* Српски језик бр. 1-2, Београд – Никшић, 1996, 343-349.

Трифуновић, 1996: С. Трифуновић, *Словени у Панонији*, Књижевна реч 474-476, Београд, 1996, 32-33.

Трифуноски, 1995: Ј. Трифуноски, *Македонизирање Јужне Србије,* Београд, 1995.

Трубарац Матић, 2018: Ђ. Трубарац Матић, *Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава),* Исходишта 4, Темишвар – Ниш, 2018, 373-383.

Трубарац Матић, 2019: Ђ. Трубарац Матић, *Славски обичаји у румунском Поморишју (Чанад, Фенлак) и Банатској Црној Гори (Краљевац): резултати теренског рада обављеног у јулу 2018. године,* Исходишта 5, Темишвар – Ниш, 2019, 465-474.

Трубачов, 2005: О. Трубачов, *Етногенеза и култура древних Словена,* Пешић и синови, Београд, 2005.

Трубачов, 2006: О. Трубачов, *Етногенеза и култура древних Словена, други део*, Пешић и синови, Београд, 2006.

Ускату, Јашин, 2019: МР. Ускату, С. Јашин, *Библиографија / Bibliografie,* у: Живот посвећен трагању за етничким идентитетом, Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана, уредници Маца Царан Андрејић и Миљана Радмила Ускату, Западни Универзитет у Темишвару и други, Editura Universităţii de Vest din Timişoara, Темишвар / Timişoara, 2019, 31-52.

Условљавања Србије, 2016: *Србију после Хрватске условљавају и Румунија и Бугарска*; http://srb.news-front.info/2016/05/06/srbiju-posle-hrvatske-uslovljavaju-i-rumunija-i-bugarska/

Фасмер, 1971: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка,* том III, Прогресс, Москва, 1971.

Фечору, 2018: Г. Фечору, *Нихилизам журбе и пут ка сопственој души,* у: Има ли наде и за мене – греси, генетика и спасење, приредили Књигољубац, Јован Србуљ, Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2018, 229-253.

Филиповић, 1954: М. Филиповић, *Јарило код Срба у Банату,* Зборник Матице српске, серија друштвених наука бр. 8, Нови Сад, 1954.

Филка, 2005: Ј. Филка, *Пастирски обичаји Карашевака: „смерљање и откукање“,* у: Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану, приредио Миља Н. Радан, Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2005, 147-150.

Хлебец, 2005: Б. Хлебец, *О старини јужних Словена,* Пешић и синови, Београд, 2005.

Цвијић, 1966: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље,* Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966.

Цвијић, 1987: Ј. Цвијић, *Антропогеографски списи*, Сабрана дела Јована Цвијића књ. 4, САНУ, Књижевне новине, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987.

Церовић, 1997а: Љ. Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена,* Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије, Београд, 1997.

Церовић, 1997б: Љ. Церовић, *Срби у Украјини,* Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије, Београд, 1997.

Церовић, 1997в: Љ. Церовић, *Срби у Молдавији,* Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије, Београд, 1997.

Церовић, 2000: Љ. Церовић, *Срби у Румунији,* Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2000.

Церовић, 2002: Љ. Церовић, *Срби у Украјини*, Српско-украјинско друштво, Нови Сад, 2002.

Церовић, 2007: Љ. Церовић, *Срби у Араду,* Музеј града Новог Сада, Савез Срба у Румунији – Огранак у Араду, Нови Сад – Арад, 2007.

Чворовић, 2017: З. Чворовић, *Однос Румуније према влашком питању у приступним преговорима Србије са Европском унијом: правни и политички аспект,* у: Анатомија румунске политике, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2017, 214-233.

Шафарик, 1998: П. Ј. Шафарик, *О пореклу Словена*, Архив Војводине, Нови Сад, 1998.

Шевченко, 2018: К. Шевченко, *Од језуитске кризе до „румунске бакље" (Трансилванијска Школа Ардељана као катализатор румунског пројекта)*, у: Румунија и румунизација Срба, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018, 77-90.

Шорников, 2018: П. М. Шорников, *Идеологија окупације – Шта је то „румунизам" и шта он доноси народима,* у: Румунија и румунизација Срба, приредио Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2018, 91-103.

Barbulescu, 1899: I. Barbulescu, *Fonetika ćirilske azbuke u pisanju rumunjskoga jezika XVI i XVII vijeka,* Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1899.

Barać et al, 2003: L. Barać et al, *Y chromosomal heritage of Croation population and its island isolates,* European Journal of Human Genetics (2003) 11, 2003, 535-542; https://www.nature.com/articles/5200992

Battaglia et al, 2009: V. Battaglia et al, *Y-chromosomal evidence of the cultural diffusion of agriculture in Southeast Europe,* European Journal of Human Genetics (2009) 17, 2009, 820-830; https://www.nature.com/articles/ejhg2008249

Bembea et al, 2011: M. Bembea et al, *Y-chromosome STR haplotype diversity in three ethnically isolated population from North-Western Romania,* Forensic Science International: Genetics 5(3), 2011, e99-100; https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21269904/

Birta, 1993: I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, Romcart, Bukurešt, 1993.

Bosch, 2006: E. Bosch et al, P*aternal and maternal lineages in the Balkans show a homogeneous landscape over linguistic barriers, except for the isolated Aromuns,* Annals of Human Genetics 70(4), 2006, 459-487; https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16759179/

Cavalli-Sforza, 2008: L. L. Cavalli-Sforza, *Geni, narodi i jezici*, Algoritam, Zagreb, 2008.

Csányi et al, 2008: B. Csányi et al, *Y-Chromosome analysis of ancient Hungarian and two modern Hungarian-speaking populations from the Carpathian Basin,* Annals of Human Genetics, Volume 72(4), 2008, 519-534; https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1469-1809.2008.00440.x

Holzer, 2007: G. Holzer, *Rumunija u ranoj povesti slovenstva,* Probleme de filologie slavă (Проблеми словенске филологије) XV, Universitatea de Vest din Timişoara, Timişoara, 2007, 479-483.

Ivetić, 2007: M. Ivetić, *Jezik dali, pa nestali;* http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:194286-Jezik-dali-pa-nestali.

Istorija rumunskog naroda 1979: *Istorija rumunskog naroda*, uredio Andrej Ocetea, Matica Srpska, Novi Sad, 1979.

Kačar et al, 2019: T. Kačar et al, *Y chromosome genetic data defined by 23 short tandem repeats in a Serbian population on the Balkan Peninsula,* Annals of Human Biology 46(1), 2019, 77-83; doi: 10.1080/03014460.2019.1584242.

Karachanak et al, 2013: S. Karachanak et al, *Y-Chromosome Diversity in Modern Bulgarians: New Clues about Their Ancestry,* PloS One 8 (3), 2013, e56779; https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0056779

Loma, 1993: A. Loma, *Podunavska prapostojbina Slovena: legenda ili istorijska realnost?*, Јужнословенски филолог XLIX, Београд, 1993, 187-220.

Maluckov, 1985: M. Maluckov, *Rumuni u Banatu,* Vojvođanski muzej, Novi Sad, 1985.

Mršić et al, 2012: G. Mršić et al, *Croatian national reference Y-STR haplotype database*, Molecular Biology Reports 39(7), 2012, 7727-7741; https://link.springer.com/article/10.1007/s11033-012-1610-3

Nevgen: http://www.nevgen.org

Purps et al, 2014: J. Purps et al, *A global analysis of Y-chromosomal haplotype diversity for 23 STR loci,* Forensic Science International: Genetics, Volume 12, September 2014, 12-23; https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1872497314000842

Radan, 2002: M. Radan, *Etnički identitet Karaševaca,* diplomski rad, Univerzitet u Beogradu – Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd, 2002.

Radan, 2003: M. Radan, *Lescoviţa. Între trecut şi prezent. Monografie,* Editura Mirton, Timişoara, 2003.

Sedov, 2012: V. V. Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti,* Akademska knjiga, Novi Sad, 2012.

Sedov, 2013: V. V. Sedov, *Sloveni u ranom srednjem veku*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013.

Semino et al, 2000: O. Semino et al, *The genetic legacy of Paleolithic* Homo sapiens sapiens *in extant Europeans: a Y chromosome perspective,* Science vol. 290 (5494), 10 November 2000, 1155-1159; https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11073453/

Stanciu et al, 2010: F. Stanciu et al, *Population data for Y-chromosome haplotypes defined by 17 STRs in South-East Romania,* Legal Medicine, Volume 12, Issue 5, September 2010, 259-264; https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20621540/

Stareţu, 2015: Ş. Stareţu, *Medieval name and ethnicity: Serbs and Vlachs, Balcanica Posnaniensia XXII/1,* Ius Valachicum, Poznań-Bucharest, 2015, 81-97; https://snc.rs/medieval-name-and-ethnicity-serbs-and-vlachs/

Šarac et al, 2016: J. Šarac et al, *Genetic heritage of Croatians in the Southeastern European gene pool – Y chromosome analysis of the Croatian continental and Island population*, American Journal of Human Biology 28(6), 2016, 837-845; doi: 10.1002/ajhb.22876.

Vakar, Vrečko, 2014: M. Vakar, D. Vrečko, *Analiza Y-DNK haplotipov Slovencev*; https://sloveniadna.files.wordpress.com/2014/06/manfreda-vakar-vrec48dko-izvor-evropejcev-2014-spletna verzija2.pdf

Varzari, 2006: A. Varzari, *Population History of the Dniester-Carpathians: Evidence from Alu Insertion and Y-Chromosome Polymorphisms,* Dissertation der Fakultät für Biologie der Ludwig-Maximilians Universität München; https://edoc.ub.uni-muenchen.de/5868/1/Varzari-Alexander.pdf

Varzari et al, 2013: A. Varzari et al, *Paleo-Balkan and Slavic Contributions to the Genetic Pool of Moldavians: Insights from the Y chromosome*, PloS One 8(1), 2013, e53731; https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0053731

Vlahović, 1984: P. Vlahović, *Narodi i etničke zajednice sveta,* Vuk Karadžić, Beograd, 1984.

Vukčević, 2007: I. Vukčević, *Slovenska Germanija,* Pešić i sinovi, Beograd, 2007.

Županić, 1924: N. Županić, *Srbi Plinija i Ptolemeja*, Državna štamparija, Beograd, 1924. (Preštampano iz: „Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу поводом тридесетпетогодишњице научног рада од пријатеља и сарадника“)

РЕЗИМЕ

СУДБИНА НА РАСКРШЋУ

– резултати, запитаности и могућности нових мултидисциплинарних проучавања Срба у Румунији и српско-румунских релација у прошлости и садашњости

У нашој студији се, заједно са сагледавањем српско-румунских релација у још ширем смислу, превасходно упућује на проблематику етнолошких и мултидисциплинарних проучавања Срба у данашњој Румунији, почев од подручја Баната. У вези с тим, нагласак је стављен на издвајање неколико главних подтематских оквира, као и разлога неопходности целовитог спровођења даљих истраживања у наведеном правцу.

Посебан значај указан је чињеницама, питањима и проблемима који су током претходног периода били занемарени. Наша основна намера била је да се, у виду једне врсте сажето-илустративног пресека, предоче разни показни примери и закључци што проистичу из усложњеног, вишедимензионалног увида у разматрања српско-румунског етничког односа, али и с њим повезане шире проблематике „српског истока".

Директно се наслањајући на претходно објављене радове посебно указујемо и на неке од аспеката за које слободно можемо рећи да су – првенствено услед разлога изван домена науке – у једном периоду готово прерасли у извесну врсту табу-тема. Од раније су, наиме, стручњацима и упућенима биле познате неуобичајено бројне (и наизглед тајанствене) етнокултурне, језичке и друге, историјски разноврсно потврђене паралеле између становништва српских земаља и данашње Румуније. Узрок многоструких сличности могуће је пратити не само на основу низа историјских података, већ и на бази резултата истраживања која су спровели угледни лингвисти, археолози, етнолози, културолози и други научници.

Другим речима, током претходног периода је са становишта различитих научних дисциплина и приступа спроведено више истраживања која су непосредно указала на интензивна српско-румунска прожимања у прошлости. Такође, она су скренула пажњу и на то да је реч о, у најмању руку, посебно сродним етносима. На исто су упућивала и ранија објективна проучавања ових народа и њихових међусобних

веза. Поред података који су одавно били познати заинтересованим стручњацима, у најновије време је на површину изронило и мноштво нових или недовољно запажених чињеница. Тиме су потврђене и додатно потенциране уочене сличности, прожимања и идентичности. Њих је могуће објаснити пре свега заједничким пореклом. Притом је изузетно важан и општи утисак архаичности разних елемената које срећемо на разматраном подручју.

У тексту су сагледане различите тематске целине. Међу њима се истичу: српски корени Баната; специфичне групације; аутохтоност и свеприсутност; генетика (резултати нових етнолошко-генетичких истраживања); језички и мултидисциплинарни показатељи (древног присуства и релација); архаичност; асимилација и плански спроведен погром; порекло и етногенеза Срба / Словена и Румуна. Уз помоћ вишеслојног и широко конципираног приступа долазимо до закључака који нам омогућавају да посебну блискост Срба и становништва данашње Румуније сагледамо на знатно јаснији и целовитији начин. Заједно са више уважених научника, из увида у одговарајући чињенични материјал закључујемо да је очигледно постојање простране српскословенске етничке подлоге, супстрата одговорног за поменуту блискост. Поврх тога, уочљиво је и касније континуирано, више пута обнављано, многовековно присуство истог етничког елемента на наведеним просторима.

Надовезујући се на бројна сазнања других научних дисциплина (почев од етнологије, историје, лингвистике, археологије), за нас су била важна и савремена генетичка истраживања. Преко проучавања различитих популација током последње две деценије генетика је понудила мноштво нових резултата и показатеља. Захваљујући њима, стигло се до прецизнијих сазнања на пољу расветљавања различитих научних проблема из домена етногенезе и генеалогије, али и етнологије у ширем смислу, као и прошлости у целини. Тако је и када је реч о становништву српског етничког простора и данашње Румуније. Резултати нових етнолошких, генетичких и мултидисциплинарних истраживања указали су да се карактеристичне генетичке особине народа српског етничког простора – на јединствен начин, уз врло сличне проценте – непосредно протежу и дуж територије савремене Румуније. Све то је у складу и са изузетном сличношћу обичаја, веровања и народних митолошко-религијских представа, топонимије и хидронимије, бројних речи, традицијског памћења, имена и презимена итд.

У сваком случају, уз помоћ мултидисциплинарног приступа у стању смо да уочимо још једну, сложенију, димензију када је реч о српско-румунским релацијама у данашњој Румунији. Такође, дотична димензија је (наизглед) нова и широј јавности недовољно позната. Ово се пре свега односи управо на проблемски оквир проучавања порекла и етногенезе поменутих народа и простора, али и на широко схваћени културолошки аспект у целини. Истраживања која следе свакако би требало да додатно продубе, конкретизују и документују досадашња сазнања.

FATE AT THE CROSSROADS

- Results, questions and possibilities of new multidisciplinary studies of Serbs of Romania and the Serbian-Romanian relations in the past and present

(Summary)

Beside the broader topic of Serbian-Romanian relations, the study tackles the issue of ethnological and multidisciplinary scholarship regarding Serbs of the present day Romania – primarily those of the Banat region. The emphasis is placed on several sub-thematic areas, as well as on the justification of the need for further thorough research in this direction.

A special attention has been directed to the facts, issues and problems that had been neglected during the previous period. Our main intention has been to present, in a kind of concise and illustrative review, various examples and conclusions that arise from complicated and multidimensional insights into the Serbian-Romanian ethnic relationships, as well as to discuss issues related to them, such as those of "Serbian East" in general.

Relying directly on the previous research results on the same topic reached by several scholars from different fields, we point out the aspects for which we may even say that they grew into a kind of taboo topic – pri-

marily due to reasons outside the domain of science. For a long time, experts and insiders have been familiar with the abundance of (seemingly mysterious) ethnocultural, linguistic and other historically documented parallels between the populations of Serbian countries and those of the present day Romania. The cause for multiple similarities can be traced not only on the basis of a series of historical data, but also on the basis of research conducted by eminent linguists, archaeologists, ethnologists, culturologists and other scholars.

In other words, during the previous period, several investigations were conducted in various scientific disciplines which directly indicated an intensive Serbian-Romanian intertwining in the past. They also drew attention to the fact that these are – to say the least – two especially related ethnoses. Previous objective studies of these peoples and their mutual relations were pointing towards the same conclusions. In addition to the data that have long been known to the experts, in recent times many new or insufficiently noticed facts have surfaced. These facts additionally confirm and further emphasize the previously observed similarities, identic features and intertwining. They can be primarily explained by a common origin. The general impression of the archaic nature of various elements of culture present in the considered area is also highly relevant.

The text examines different thematic units, such as: Serbian roots of the population of Banat and their ubiquity; specific ethnic groups; autochthony of Serbian population; genetics (results of the recent ethnological-genetic research); linguistic and multidisciplinary indicators (ancient presence and relations), archaic cultural features, assimilation, planned and massive pogrom; origin and ethnogenesis of the Serbs / Slavs and Romanians.

By applying a multi-layered and broadly conceived approach, we come to the conclusions which allow us to perceive a specific closeness of the Serbs and the population of today's Romania in a much clearer and more comprehensive way. The insights into the relevant factual material made obvious the existence of a broad Serbo-Slavic ethnic substrate that explains the mentioned closeness. These results support the conclusions of the previous studies made by several renowned scholars. Later continuous and repeatedly renewed, centuries-old presence of the same ethnic element in the mentioned areas is also noticeable.

Beside the numerous findings of several scientific disciplines (ethnology, history, linguistics, archeology), modern genetic research is also important. Through the study of different populations over the last two decades, genetics has offered many new indicators and insights. Thanks to them, more precise knowledge has been gained, which elucidate not only various

scientific problems regarding ethnogenesis and genealogy, but also ethnology in a broader sense, as well as the past as a whole. The same applies when it comes to the population of the Serbian ethnic area and today's Romania. The results of new ethnological, genetic and multidisciplinary research have indicated that the characteristic genetic traits of the people of the Serbian ethnic space – in a unique way, with very similar percentages – extend directly along the territory of modern Romania. All this is in line with the exceptional similarity of customs, beliefs and folk mythological-religious performances, toponyms and hydronyms, numerous words, traditional memory, names and surnames, etc.

The multidisciplinary approach has allowed us to see another and more complex dimension of Serbian-Romanian relations in today's Romania. That dimension is (seemingly) new and insufficiently known to the general public. This primarily refers to the research framework for studying the origins and the ethnogenesis of the peoples from the mentioned areas, as well as their cultural in general. The future research should certainly aim to further deepening of the present day knowledge on the topic by focusing on its specific aspects, as well as by collecting new documents and other reveling data.

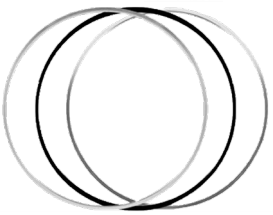

Нина Аксић
Етнографски институт САНУ, Београд
nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

ИСТРАЖИВАЊА КУЛТУРЕ СРБА У РУМУНИЈИ *
– Библиографија с приказима референци на тему Божића, славе и свадбе –

Стручна, па затим и научна истраживања културе, тј. живота Срба у Румунији започета су још крајем XIX века. Прве монографије и радови тицали су се углавном историје, историје цркве и етногенезе Срба на овом подручју. Такође, могли су се пронаћи и појединачни радови на тему језика, историје уметности, архитектуре и др., све до деведесетих година XX века, када ова територија, посебно језички и историјски, постаје све интригантнија, пре свега због историјско-политичких дешавања која су је задесила, а која су имала изузетног утицаја на културу и постепено, али видно ишчезавање (покрштавање, исељавање, мешовити бракови и др.) српске популације на овом терену. Једно од већих, систематских истраживања културе Срба на територији Румуније, које је обухватало више научних домена, започиње 2016. године, с покретањем сарадње Центра за научна истраживања Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и више института при Српској академији наука и уметности у Србији (са Институтом за српски језик САНУ и Етнографским институтом САНУ потписани су уговори о сарадњи, али су у истраживању учествовали и

* Ова студија је резултат рада на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар), као и рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број: 451-03-68/2022-14/200173 од 04.02.2022.

сарадници Балканолошког института САНУ, Музиколошког института САНУ, Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару). Истраживачи из Србије су до 2019. године, на годишњем нивоу, обилазили предеоне целине у којима живе Срби у Румунији и прикупљали податке на различите, задате теме. Прикупљени подаци објављивани су најпре у виду научних радова и грађе у различитим еминентним научним часописима и зборницима, а посебно у часопису *Исходишта* (Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Савез Срба у Румунији и Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару) од 2015. године, што сада постаје и нека врста традиције. Покретањем овог научног гласила, научна литература на тему културе Срба из Румуније, посебно језика и традиционалне културе, добија све значајније место у научно-стручним оквирима, па самим тим постаје богатија и видљивија за стручну јавност.

Данас већ имамо бројне радове етнолога и антрополога који се тичу обичаја, етногенезе, антропогенезе и других етно-антрополошких одлика живота Срба у Румунији. Већ почетком XX века објављивани су радови и монографске студије с темама у вези са народним животом, обичајима и традицијом уопште. Најзаступљенији су, и данас у можда највећем броју, радови о Карашевцима / Крашованима (традиционална култура и народни говор), који су одувек привлачили пажњу научника и из суседних земаља због своје културолошке посебности. О Србима из других делова Румуније писало се, али веома спорадично. Данас је, ипак, у разматрањима традиције, у оквиру различитих тема, обухваћен велики број насеља са српским становништвом.

Заједно са етнолошким радовима, бројни лингвистички радови, међу којима су у највећој мери они дијалектолошки, дају могућност сачињавања целовите културолошке слике Срба из дате области Румуније. Поред дијалектолога, језиком на овом подручју, који је инспиративан због тога што се у њему очитују резултати геополитичких прилика и међујезичке интерференције, бавили су се и баве се њиме српски и румунски, али и бугарски, француски, немачки и др. стручњаци лингвистичког / филолошког усмерења, који су писали бројне радове који се тичу лексике, али и паралела између српског и румунског језика, затим србизама у румунском језику, румунизама у српском језику, прекључивања кодова у неформалном, свакодневном говору, образовања на српском језику и др.

Поред етнолога, изузетан допринос истраживању културе Срба,

посебно традиционалне културе и културе живљења на територији Румуније, дали су и балканолози, бавећи се различитим културолошким аспектима живота Срба у Румунији. Тако, у литератури наилазимо на радове који се тичу обичаја, образовања и школовања, пракси теренских истраживања, животних прича и др.

Први који су започели истраживања културе Срба на овом подручју јесу историчари, историчари цркве и теолози (најчешће свештеници и монаси), а њихови радови данас су можда и најбројнији. Они се тичу историографије, насељавања овог подручја Србима, историјских (не) прилика у којима су се вековима Срби налазили, политичких и ратних дешавања на терену који насељавају Срби у Румунији, важних одредби које су биле на снази током историје, а које су утицале на живот Срба; потом, ови се радови баве настанком и развојем цркве и (не) приликама у којима се она налазила, историјом манастира и цркава, развојем српске цркве и утицајем румунске православне цркве на њу, као и њеним одредбама, окрузима и именима прота, и др.

Поред поменутих области, из чијег су угла разматране различите теме везане за културу Срба у Румунији, наилази се свакако и на значајне радове у којима се посматра култура из угла етномузикологије (народне игре и песме, игранке, културно-уметничка друштва и др.), музикологије (хорови, литургијска и уметничка музика и др.), историје уметности (архитектура у селима и градовима), социологије (привреда, школство и др.) и др.

❖❖❖

Научни и стручни радови који се баве поменутим разноврсним темама налазе се у бројним часописима, зборницима и тематским зборницима, издаваним, пре свега, на територији Србије, Румуније, али и других словенских земаља. Међу њима се по броју радова на културолошке теме истичу *Исходишта* (Ниш / Темишвар / Темишвар: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Савез Срба у Румунији и Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару), *Етно-културолошки зборник* (Сврљиг: Центар за туризам, културу и спорт Сврљиг), *Село Балкана. Континуитет и промене кроз историју* (Београд: Историјски институт; Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“), *Српско језичко наслеђе на мултикултурном*

простору Баната (Темишвар: Савез Срба у Румунији), *Летопис Матице српске* (Нови Сад: Матица српска), *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (Београд: САНУ), *Российская академия наук* (Москва: Институт славяноведения РАН), *Зборник за друштвене науке* (Нови Сад: Матица српска), *Зборник радова САНУ,* Нова серија (Београд: САНУ), *Niederluv sbornik* (Praha: Obzor praehistorický), *Сеобе Срба некад и сад* (Београд: Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије), *Расковник* (Београд), *Liceum* (Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU u Kragujevcu, Univerzitet u Kragujevcu) и др. Поред радова постоје и бројне монографије на представљене теме, како српских научника из Србије, тако и појединих научника из Румуније (српског и румунског порекла).

Бројни научни и стручни радови, па и монографије, настали су пре свега на основу ауторских теренских истраживања, а неки и као резултат систематских, екипних теренских истраживања у оквиру одређених пројеката и у организацији институција из Србије и Румуније. Неки од пројеката који су у оквиру својих циљева, макар делом, обухватали и истраживања културе Срба у Румунији, углавном су се бавили њеним језичким сегментом, док је једини свеобухватни пројекат био *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији (Темишвар). Како би се ови пројекти, тј. теренска истраживања, могли спровести на ваљан начин, у организацију су били укључени људи са терена, као помоћ при проналажењу саговорника и као логистичка подршка, па и као сами саговорници, али и бројне научне институције, као што су следеће: Савез Срба у Румунији (Румунија), Филозофски факултет Универзитета у Темишвару (Румунија), Српска академија наука и уметности (Србија), Етнографски институт САНУ (Србија), Институт за српски језик САНУ (Србија), Балканолошки институт САНУ (Србија), Музиколошки институт САНУ (Србија), Филозофски факултет Универзитета у Нишу (Србија), Матица српска (Србија), као и многе друге институције ненаучног типа са самог терена – културно-уметничка друштва, месне заједнице (канцеларије), школе, цркве и др. Многе од поменутих институција често су бивале и јесу организатори научних скупова, као и издавачи часописа, зборника и монографија.

❖❖❖

С обзиром на то да је ова студија настала као резултат теренских истраживања у оквиру пројекта Истраживање историје и културе Срба у Румунији, у организацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији (Темишвар) и уз подршку Етнографског института САНУ (аутори студије су запослени у овоме Институту), у даљем тексту осврнућемо се пре свега на литературу која се тиче трију тема – свадбе, славе (Свеца) и Божића, а које су биле поверене на сакупљање и обраду екипи етнолога из Етнографског института САНУ током четири истраживачке године (2016–2019).

Дакле, даљи текст биће сегментиран у две целине. Прву целину сачињаваће библиографија радова, тј. нека врста етнолошке библиографије и приказа те литературе у складу с темом и углом сагледавања проблема који ће бити заступљен у овој студији (етноантрополошки, етнографски поглед). Поред етнолошких радова, представићемо сасвим укратко – у начелним цртама, у мери у којој је то од значаја за етнолошка истраживања, радове дијалектолога који су се претежно бавили лексиком везаном за претходно поменута три обичаја. Приказаћемо монографије и радове чији су садржаји у целини везани за представљене теме, док се у овоме тренутку нећемо бавити бројном литературом у којој се дате теме обрађују у неким својим сегментима, а у оквиру других основних тема. Не смемо заборавити да истакнемо и популарно-стручну литературу, аутора који су пореклом Срби с територије Румуније, као и новинско-обавештајну литературу, тј. гласила, као што су „Наша реч: недељник Савеза Срба у Румунији“ и „Нови темишварски весник: часопис Срба у Румунији“ и др., иако се овом врстом литературе углавном нећемо бавити. У овим гласилима могу се пронаћи и значајни информативни, али и аналитички текстови који доприносе расветљавању одређених проблема, представљају архивску грађу и битан су елемент у сачињавању целокупне друштвено-културне слике на одређену тему.

У другом делу текста биће представљена шира библиографија научног и стручног доприноса истраживању културе Срба на територији Румуније, што подразумева историју (историографија, историја уметности, историја цркве и др.), етнологију (етнографија, миграције, демографија, антропологија), фолклористику и културологију, затим лингвистику (дијалектологија, социолингвистика, етнолингвистика

и др.) и књижевност (књижевна историја, књижевна критика итд.) музикологију и етномузикологију (вокална и инструментална пракса и кореологија), друге научне области (социологија, архитектура и др.), као и библиографије. Овде напомињемо да ће у библиографији бити приказани сви радови, ауторске и колективне монографије до којих је у овоме тренутку било могуће доћи и који су од значаја за истраживање културе Срба у Румунији у најширем смислу. Овој библиографији прикључујемо важне монографије села, њих двадесет шест, које су „рађене према заједничком обрасцу (можда и упитнику), који је почетком осамдесетих изложио Слободан Глумац“ (Дрљача 1994: 133), а које „представљају обраду, у већем или мањем обиму следећих главних питања: насеље и околина, прошлост, становништво, месни говор (антропоними, надимци, топоними, зооними), повест цркве и школе, привреда и занимања, народна ношња, обичаји и веровања, народно стваралаштво“ (Дрљача 1994: 133). Неке од ових монографија, до којих смо тренутно могли доћи, биће побројане у оквиру сегмента под називом „Остало“.

1. БИБЛИОГРАФИЈА ЕТНОЛОШКИХ И ЛИНГВИСТИЧКИХ РАДОВА С ПРИКАЗИМА РЕФЕРЕНЦИ КОЈЕ СЕ ТИЧУ БОЖИЋА, СЛАВЕ И СВАДБЕ

У овом одељку биће представљени само радови који се непосредно тичу три истраживане теме и који, у том смислу, из угла својих струка доприносе етнолошким истраживањима и анализи истраживаних тема, те стварају целовитију слику одређене обичајне праксе. Радови ће бити укратко представљени и прокоментарисани, а у оквиру сваког засебног обичаја поређани по географским подручјима којих се тичу и по години објављивања, тј. хронолошки, како би се могао стећи увид у развој теме током времена.

БОЖИЋ

Једна од три основне истраживачке теме којима се на терену бавила екипа етнолога и антрополога Етнографског института САНУ били су божићни обичаји. Одабир божићних обичаја за једну од три централне истраживачке теме оправдан је тиме што, скупа са Славом и свадбом, представља идентитетски најупечатљивије обичајне вредности, а затим и тиме што је Божић „централни празник у годишњем (календарском) циклусу народних светковина", али и „један од најважнијих празника и у хришћанској традицији" (Ивановић Баришић 2020: 93). Истраживањем на терену, али и представљањем, па и анализом теренских података на тему божићних обичаја, бавили су се истраживачи различитих основних усмерења и истраживачи са локала, који су често у оквиру монографија или радова бележили појединости из свог окружења.

1. Дунавска клисура

* Ивановић Баришић, Милина. 2018. „Божић код Срба у Банатској Клисури", у: *Исходишта* 4: 89–98.

Рад представља етнолошки приказ прославе Божића у три села Дунавске клисуре (Дивич, Белобрешка и Стара Молдава) и први је у низу радова на тему прослављања Божића код Срба у Румунији аутора М. Ивановић Баришић. Ови радови су резултат вишегодишњих истраживања у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији.* У раду су описани начини прослављања Божићних

празника, а посебно су истакнуте специфичности које се уочавају искључиво на овом подручју. Поред описа и коментара начина прослављања, као и тока празничних дана описани су и елементи, учесници, радње и реквизити и приказан је њихов значај у оквиру обичајно-обредне праксе. Описима и коментарима аутора прикључени су и кратки делови транскрипата са терена.

2. Банатска Црна гора

* Ивановић Баришић, Милина. 2019. „Божић код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад", у: *Исходишта* 5: 129–144.

Овај рад, као и претходни, представља резултате прелиминарних истраживања на терену и самим тим даје увид у начин прослављања Божића са свим појединостима примећеним на датом терену. У раду је приложен већи број транскрипата, што је посебно важно, јер представљена грађа даје значајн допринос даљим етнолошким истраживањима и анализи. Закључак рада, који се доноси на основу изнете грађе, јесте да су у овим селима, тј. делу Румуније обичаји, па чак и сама сећања мање очувани у односу на она из села Дунавске Клисуре. Овакав закључак заправо може бити полазиште за даља, етничка и идентитетска, етно-антрополошка, културолошка, лингвистичка и социолошка истраживања.

* Чоботин, Благоје. 2022. „Елементи Божићне обредне праксе код Срба из Банатске Црне Горе у Румунији", у: *Исходишта* 8: 321–331.

Подаци које аутор износи у овом раду тичу се елемената Божићне обредне праксе који су забележени током теренског истраживања у селима Банатске Црне Горе – Краљевац и Петрово село. Аутор представља неколике податке, пре свега у виду транскрипата разговора са испитаницима сегментирајући их према празничним данима у оквиру Божићног празничног циклуса и према њиховим најзначајнијим обредним елементима и радњама, а затим их укратко и коментарише. У закључним разматрањима аутор даје одговор на питање узрока изобичајавања одређених елемената Божићних обичаја.

3. Пољадија

* Ивановић Баришић, М. 2020. „Божић код Срба у Соколовцу у Румунији", у: *Исходишта* 6: 93–108.

У оквиру истраживања на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији,* теренским радом који су обавили истра-

живачи Етнографског института САНУ, покривена су три пољадијска села – Луговет, Златица и Соколовац. Прослављање Божићних обичаја је у овом раду приказано на примеру једног од поменутих села – Соколовца. Као и у претходним радовима о прослављању Божића код Срба у Румунији, ауторке М. Ивановић Баришић, и у овом раду истраживање је представљено сегментирано, према елементима прославе Божићних празника (празници који претходе Божићу, прослављање Божића у три дана и празници који следе након Божића), а помоћу мањих и већих делова транскрипата описани су и анализирани начини прослављања, елементи, обредни реквизити и др.

4. Темишвар

* Павловић, М. 2006. „Божићни обичаји Срба у Темишвару", у: *Гласник Етнографског института САНУ* 54: 333–344.

Централна тема рада, промене у прослављању Божићних празника, представљена је у два сегмента. У првом делу рада налазе се описи, тј. дескрипција некадашњег начина прослављања Божићних празника код Срба у Темишвару, док је у другом делу рада, акценат стављен конкретно на промене у прослављању, затим на оно што је довело до тих промена и на значај и улогу овог празника у „савременом животу породице и мањинске заједнице, како у етничком, тако и у социјалном смислу" (Павловић 2006: 333). Рад је сачињен на основу казивања саговорника са терена, а поред њих коришћена је и научна литература, као и подаци из недељника „Наша реч".

5. Централни Банат

* Чоботин, Б. 2021. „Елементи божићне обредне праксе код поморишких Срба у Румунији", у: *Исходишта* 7: 355–367.

Приказивање елемената и начина празновања Божићних празника у неколико села (Нађфала, Варјаш, Саравола, Печка, Чанад и Кетфељ) код поморишких Срба у Румунији, чему су додати и кратки коментари, представља први део овога рада. Затим, следе краћи транскрипти у оквиру сваког појединачног елемента празновања који описују дати елемент из појединачних села. У последњем, трећем делу рада извучене су заједничке црте прослављања Божића у свим помињаним селима, а затим представљени разлози који „су допринели заборављању или губљењу ових божићних обичаја код породица поморишких Срба" (Чоботин 2021а: 355).

6. Карашево

* Радан, М. и М. Радан Ускату. 2018. „Реликти паганског порекла у карашевским верским обредима“, у: *Исходишта* 4: 267–292 (поглавље о Божићним обичајима 269–277).

Ово поглавље сачињено је из, условно речено, два сегмента. У првом, представљене су и поређене различите теорије које се тичу порекла Божића и славе, као и (не)повезаности паганског култа предака са хришћанским празницима. Други део сачињен је из представе обредних радњи и ритуала, као и реликвија које се користе на Бадњи дан, који су затим појединачно етнолошки и језички прецизније анализирани и довођени у везу са паганским култом мртвих. На основу изнетих анализа аутори долазе до закључка којим потврђују везу Божићних обичаја, посбно реликвија које се користе током овог празника, код Карашевака, са паганским култом мртвих.

СЛАВА

Темом Крсне славе или Свецем, као и Божићем, најчешће и најпре су се бавили локални истраживачи, углавном у оквиру неких већих тема, а затим су се овој теми посебно посветили етнолози и антрополози. У радовима је најчешће описиван процес одржавања славског обичаја, па су и елементи тог обичаја описивани и анализирани. Посебан акценат ставља се на славу као важан идентитетски елемент Срба са територије Румуније. Архаичност и повезаност славског обичаја са култом предака такође су неке од тема које су аутори отворили, а што указује на комплексност овог обичаја, као и на потребу за даљим и продубљенијим истраживањима.

1. Дунавска клисура

* Филиповић, М. 1958в. „Слава или светац“, у: *Банатске Хере* (М. Филиповић ур.). Нови Сад: Војвођански музеј, 292–295.

У оквиру монографије Банатске Хере, која се бави историјом, демографијом, друштвеним и културним животом и др. Хера из Баната са територије Србије и Румуније, један рад, М. Филиповића посвећен је Слави. Наиме, у раду се налазе описи прослављања славе или Свеца са појединостима из различитих места у којима живе Хере, а одакле је сам аутор имао теренских података. Табеле које се налазе у оквиру рада, у којима је забележено колико је породица које су за славу припремале колач, користиле водицу и др., 1952. и 1953. године, доприносе јаснијем

увиду у стање обичаја у датом периоду, али и увиду у (не)практиковање појединих обредних елемената, па са њима и радњи, као и (не) коришћење обредних реквизита. Напомињемо да се, када је у питању Крсана слава, у овом раду не помиње нити један податак из српских села у Румунији, већ су представљени подаци из Златице о Крсном имену, тј. дану када „људи чашћавају пријатеље на дан светитеља чије име носе" (Филиповић 1958в: 292). Поред овог податка, помињу се и укратко описују и прославе *марвенске славе* и *дечије славе*, такође у Златици. Дакле, рад нам, на жалост, не даје жељене податке са траженог терена, тј. код Срба у Румунији.

* Аксић, Н. 2018. „Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у дунавској Клисури (Румунија)", у: *Исходишта* 4: 9–28.

У раду је дата реконструкција славског обреда уз помоћ делова транскрипата и коментара на њих, а затим су представљени и ауторови закључци стања на терену. Овај рад представља преглед прослављања славе у селима Дунавске клисуре, са свим својим локалним, па и индивидуалним различитостима које су истакнуте у тексту. Поред описа славског обреда, издвојени су и укратко прокоментарисани и етнолошки елементи као што су: трајање празновања, учесници, празнични реквизити и др., а на које су посебан утицај имале друштвено-политичке прилике у другој половини XX и почетком XXI века.

* Трубарац Матић, Ђ. 2018. „Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава)", у: *Исходишта* 4: 373–383.

Рад је заснован на великим деловима транскрипата који су коментарисани од стране аутора рада, у смислу сличности и разлика, а кроз два елемента која указују на везу славе са култом мртвих. Посебан значај ове теме јесте у њеној недовољној истражености до сада, те овај рад има и привилегију пионирског представљања овог проблема на датом терену и освртања на другачији увид у феномен славе, „као и њених функција и порекла" (Трубарац Матић 2018. 382).

* Деспотовић, 2020: П. Деспотовић, „Цариник, слава и роловано прасе", у: *Наша реч* 1564, 21. 2. 2020: 18.

У недељнику „Наша реч", постоје чланци који на новинарски, извештавачки начин описују неке елементе традиције и народних обичаја у појединим селима, а који могу послужити и као архивска грађа

за научно истраживање, што је и М. Павловић уочила, користивши ову грађу у истраживању обичаја Срба из темишварске области. Чланак „Цариник, слава и роловано прасе“ јесте кратко новинарско-истраживачко запажање, тј. коментар на садашње стање на граници, које је у вези са преносом хране из Србије у Румунију, а које се тиче обредне хране или свакодневне хране која постаје део обреда. Наиме, забрана уноса хране, према речима аутора текста постаје проблем, који може довести у опасност губљење одређених „лепих“ навика, па и елемената обичаја / обреда, а самим тим почети и да утиче на традицију, па и идентитет Срба из пограничног подручја – Дунавске клисуре и Пољадије.

* Аксић, Н. 2021. „Терминологија исхране у обредној пракси везаној за Крсну славу код Срба у Дунавској Клисури (Румунија)“, у: *Исходишта* 7: 9–24.

Терминологија исхране у обредној пракси везаној за Крсну славу обрађује се кроз етнолошко-антрополошки приказ обредне исхране, етнографске описе изгледа, али и кроз фунције обредног јела / пића. У раду је приказан значај хране / пића у оквиру обреда, као и њене / његове функције и радње које се врше у вези са њом / њим. Поред етнографског дела, овај рад приказује и богатство лексике на овом терену и у оквиру дате теме, те може бити од користи и лингвистима, посебно дијалектолозима. Рад садржи и прилог од три рецепта славских јела, датих у виду транскрипата.

2. Карашево

* Ћосић, Ј. 1926. „Слава у Крашована“, у: *Гласник* VI, 19/1: 148–149.

Рад говори о прослави славе код Карашевака, укратко описујући њен ток, а посебно акценат стављајући на славску молитву која се моли у осам славских чаша. За сваку чашу дати су транскрипти који представљају значајну грађу за етнологе и лингвисте, али и фолклористе који се често баве фолклорном формом здравица, а која је овде укрштена са функцијом молитве. Такође, прилог садржи и фотографије овог обреда што такође представља важну етнолошку грађу

* Радан, М. 1998. „Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака“, у: *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области* IV: 105–110.

Као и у већини радова који се тичу славе и овде се она сматра важним идентитетским елемнтом и на то се ставља акценат. Оквирно узевши, у првом делу рада писано је укратко о Карашевцима и о томе која су истраживања урађена и из које перспективе. Друга већа тема представљена је као приказ делова прослављања славе, њених елемената и реквизита који се користе у славском обреду, као и бављења датирањем славе код Карашевака и позиционирањем исте у оквиру католичке верске традиције којој припадају Карашевци. Последња тема којој се аутор посвећује у раду јесте указивање „на поједине елементе карашевске славе који су, по нашем мишљењу, битни за одређивање порекла Карашевака" (Радан 1998: 109), што представља и циљ овога рада. Као прилог раду дати су и кратки транскрипти, односно описи прослављања славе у Карашеву, а који су прикупљени 1998. године.

* Радан, М. и М. Р. Ускату. 2012. „Нови прилог карашевској крсној слави", у: *Темишварски зборник* 6: 91–142.

У овом раду представљени су подаци о историји и пореклу Карашевака, а дат је и крађи преглед истраживања која су вршена о њима. Посебно је говорено о верској прошлости, тј. историји, што представља значајан део рада, јер се о тој теми мало говорило, истраживало, а и данас се о њој мало зна. Значај Крсне славе посебно је истакнут представљањем поменутих верско-историјских података који објашњавају идентитетска питања са којима се Карашевци и данас сусрећу, а пре свега због католичке вере којој припадају. Прилог раду представљају табеле са прегледом кућних слава у карашевским насељима (селима), са презименима породица и кућним бројем, што представља значајан документ о постојању Крсне славе код Карашевака, па затим и о идентитетском питању.

* Радан, М. и М. Радан Ускату. 2018. „Реликти паганског порекла у карашевским верским обредима", у: *Исходишта* 4: 267–292 (поглавље о слави 277–282).

У одељку рада који је посвећен Крсној слави, посебна пажња се поклања сегментима, тј. елементима и реликвијама у славском обреду. Појединачном анализом поменутих сегмената овог обичаја представља се њихова повезаност са прехришћанским или паганским култом предака. Такође, овако детаљно представљање појединости славског обичаја омогућава поређење са истим код Срба, те ауторе наводи на закључак о српском пореклу Карашевака.

3. Централни Банат

* Ивановић Баришић, М. 2017. „Породична слава код Срба у Румунији –Дињаш и Ченеј“, у: *Исходишта* 3: 141-148.

Рад представља етнолошко представљање и коментарисање основних и најважнијих елемента славског обреда. Дато је стање на терену, уопштено и без индивидуалних или локалних појединости, те су начињени и коментари у виду теза (специфичност слављења, реквизити, атмосфера, веровања, списак слава и др.), тј. у форми краћих извештаја чија је дужина и сажетост узрокована малим бројем саговорника на терену те године када су вршена истраживања (2016.).

* Трубарац Матић, Ђ. 2019. „Славски обичаји у румунском Поморишју (Чанад, Фенлак) и Банатској Црној Гори (Краљевац): резултати теренског рада обављеног у јулу 2018. године“, у: *Исходишта* 5: 465-474.

Рад је сачињен на основу истраживања на терену које је обављено 2018. године и у њему су у оквиру појединачних села представљени описи прославе славских обичаја уз помоћ кратких извода из транскрипата и коментара аутора рада. Оваква методологија рада омогућава поређење начина прославе у селима која припадају истој / различитој географској области, а самим тим могу се лакше издвојити појединости, тј. разлике што аутор и приказује у раду. Такође, аутор представља и могуће факторе који су утицали на убрзано губљење појединих елемената славског обреда, а даје и описе оних елемената који су сачувани до данас.

СВАДБА

Свадбени обичаји подразумевају предсвадбене обичаје, свадбу и послесвадбене обичаје, а што све, са свим пропратним елементима, приказује сложеност овог обичаја. Свадба је можда и најмање истраживан обичај, те тако најређе и долазимо до података о току и елементима свадбених обичаја. Тек након двехиљадите године истраживачи почињу знатније да се баве овом темом, посебно описујући ток обичаја, његове елементе и значења, и истичући локалне појединости. Лингвисти су се, можда и у највећој мери, бавили лексиком свадбених обичаја, у шта спада и номинација учесника свадбе. Изражено идентитетско питање проткано је и кроз представљање свадбених обичаја, тј. кроз одабир партнера и упражњавање црквеног венчања. Истраживачи и аутори

радова често истичу и промене које су свадбени обичаји доживели услед друштвено-политичких (не)прилика, а које су такође утицале на идентитетско питање Срба у Румунији.

1. Дунавска клисура

* Станојловић, А. 1999. *Српска свадба у Јужном Банату крајем XIX века.* (Б. Станојев ур.) Нови Сад: Архив Војводине.

Монографија *Српска свадба у Јужном Банату*, објављена 1999. године начињена је од давнашњих записа и описа прослављања српске свадбе у јужном Банату, аутора Александра Шандора Станојловића. Из текста можемо претпоставити да је у питању прослављање свадбе у Соколовцу (аутор је одатле родом) или у околним селима Јужног Баната, јер се на неколико места помињу Нера и Долово. У белешци о писцу, коју је забележио уредник издања Б. Станојлов, помиње се да је А. Станојловић представио свадбу свога брата који се женио у Соколовцу. У овој монографији детаљно је описан начин прослављања свадбе, од одабира младе до првог дана после свадбе, што додатно употпуњују бројне здравице, коментари сватова, песме и игре. Велики део описа прославе, поред неколиких коментара аутора, дат је у виду текста припремљеног за драмску интерпретацију – игроказ. Значај ове монографије, поред описа прослављања, јесте и у чувању бројних текстова песама, али и мелодија песама и игара. Посебну аутентичност истих такође можемо довести у питање, јер су оне нотно уређене, па чак и углазбљене за клавир од стране М. Шипоша, што подразумева уметничку обраду народне мелодије. И поред питања потпуне аутентичности, ова моноографија представља допринос очувању традиције Срба и сведочанство једног давно заборављеног времена и његове културе.

* Трубарац Матић, Ђ. 2021. „О једном начину предбрачног прорицања међу Србима у Румунији", у: *Исходишта* 7: 339–347.

Два целовита казивања са терена (једно из Клисуре и друго из Пољадије) на тему предбрачног прорицања представљена су у раду, а затим је аутор приступио компаративној анализи ова два модела прорицања према елемнтима и реквизитима који се користе у овом обреду, са фокусом на заједничке црте. Резултати анализе упоређени су и са сличним обичајем који је раније забележен код Карашевака. Рад доноси нове погледе, тј. шири досадашња знања и искуства у вези са одређеним сегментима овог обреда који подразумева да има сопствена семиотичка значења.

2. Пољадија

* Богдановић, Б. 2020а. „Обичаји животног циклуса код Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије“, у: *Исходишта* 6: 27–38.

Три транскрипта из села Луговет, Златица и Соколовац, која су представљена у целости и која су у другом делу рада коментарисана представљају основну грађу. Коментари, тј. анализа транскрипата тиче се структуре извођења обичаја, као и истицања локалних разлика. Акценат је стављен и на посматрање свадбе као идентитетског елемента, из чега се посебно издвајају као подтеме избор брачног партнера и спровођење црквеног венчања до и након седамдесетих година XX века.

* Богдановић, Б. 2020б. „Прилог проучавању етничког идентитета Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије“, у: *Antropologija* 20(3): 233–249.

И у овом раду, ауторка Б. Богдановић свадбу посматра као елемент етничког идентитета Срба у Румунији и разматра њену улогу и значај у креирању истог. У тексту је посебно заступљен период до 1970. године, када је у малом броју било етнички мешовитих бракова. Поред коментара и анализа представљеног проблема истраживања, у раду су дати и већи одломци транскрипата разговора са саговорницима са терена, који додатно употпуњују и потврђују изнете ауторове закључке. Свакако, као и већина радова објављених након истраживања у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији,* и овај рад јесте резултат прелиминарних истраживања, тј. рекогносцирања терена, те оставља могућност продубљивања и проширивања ове теме у неком наредном периоду, како би се могли извести генерални и општији закључци.

3. Карашево

* Радан. 2006б. „Из свадбене лексике Карашевака“, у: *Исследования по славянской диалектологий* 12: 64–75.

Део свадбене терминологије Карашевака, који се тиче најзначајнијих сегмената током склапања брака и номинације учесника у свадбеном обичају, представљен је у овом раду путем етнолошких и речничких описа, а затим и кроз коментаре аутора рада. Поред самих термина, у раду се могу наћи и синтагме, што додатно обогаћује грађу која је ексцерпирана из етнолошких и лингвистичких списа „почев од краја XIX века све до данашњих дана“ (Радан 2006: 64). Аутор је

представљањем и анализом ове терминологије утврдио преовлађујуће словенско порекло термина, док мали број лексема чине позајмљенице из страних језика, а невелик је и списак лексема у којима се огледају специфичне карашевске говорне особености. Старина термина указује и на старину Карашевака, а њихова лингвогеографска изолованост огледа се у поменутом малом броју позајмљених речи из других језика, што представља једну од специфичних диференцијалних црта Карашевака.

* Radan Uscatu, M. R. 2014. „III. Nunta. Succesiunea evenimentelor. Analiză.“, u: *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni.* Colecția Biblioteca de cercetare, Seria Antropologie/Etnologie. Timișoara: Editura Universității de Vest, 55–112.

Поглавље „Свадба. След догађаја. Анализа“, које је део монографије „Крштење, свадба и сахрана код Карашевака“, представља етнолошки, а делом и лингвистички допринос истраживању свадбеног обичаја Карашевака, са истицањем архаичности одређених елемената који доприносе лакшем разумевању идентитетског питања. Поред архаичности, аутор у тексту даје и коментаре одређених елемената који се подударају са елементима из румунске културне праксе, што одражава вишедеценијски суживот српског и румунског живља на овом простору. Опис радњи, сегментираних према етапама спровођења обичаја, настао је уз помоћ литературе, речника, али и бројних података с терена, прикупљаних током вишегодишњег истраживања (2005–2011), који су коришћени и у виду мањих делова транскрипата. Поред дескрипције обичаја, аутор посебно издваја делове свадбе у којима коментарише актере овог обичаја, затим улогу и значај свадбеног поклона и јела, промене у свадбеном обичају данас, као и симболе свадбених ритуала. Помоћу свега представљеног, аутор долази до закључка да се и данас Карашевци труде да сачувају архаичне елементе свадбеног обичаја, иако је приметно губљење неких од њих, или пак замена оним модернијим, али и елементима који долазе из других културолошких ареала у Србији. На крају поглавља, као прилог који је посебно драгоцен за лингвисте, аутор даје краћи дијалекатски речник свадбене терминологије, са аналитичким коментарима. Можда и најважнија напомена јесте да је читава монографија објављена на румунском језику, те је, нажалост, из тог разлога слабо доступна ауторима из Србије. Због претходно реченог овде ћемо укратко представити садржај поглавља преведен на српски језик: 1. Предсвадбени обичаји. Кораци до брачне заједнице –

прелиминарна етапа (Говор, Прошња, Капара); 2. Свадбени обичаји Карашевака – уводна етапа (Венчање у прошлости, Први дан венчања, Други дан венчања, Трећи дан венчања); 3. Обичаји након венчања – постлиминална етапа; 4. Структура актера или улога у венчању; 5. Улога и значај свадбеног поклона и јела; 6. Свадба данас – обичаји, обреди и њихова симболичка вредност; 7. Симболи свадбених ритуала у Карашеву; 8. Неки закључци; 9. Анализа свадбене терминологије (Називи церемонија током свадбе, Називи учесника у свадби, Терминологија свадбених обичаја и обреда, Музички инструменти и игре, Називи свадбене хране).

* Радан Ускату, М. Р. 2016. „Сличности у свадбеном обичају Карашевака и румунских Алмажана – доказ о карашевско-аламшком суживоту у прошлости“, у: *Исходишта* 2: 199–214.

На основу теренске грађе, ауторове литературе и литературе других аутора, у раду је представљено поређење свадбених обичаја код Карашевака и Румуна из Алмашке долине. Посебно су истакнуте сличности које се тичу утицаја двеју култура, једне на другу, што заправо представља резултат суживота Карашева и Румуна са поменуте територије. Свадбени обичаји у раду су представљени, описани и поређени, а затим су издвојени одређени елемнти као што су прошење и капара, као и остали сегменти свадбе чији су начини прослављања представљени у прошлости и данас. Као закључак компаративне анализе представљене су сличности у прослављању некада и данас код Карашевака и Румуна из Алмашке долине.

* Радан Ускату, М. Р. 2017. „Карашевска свадба данас – обичаји, ритуали и њихова значења (симболика)“, у: *Исходишта* 3: 507–518.

Етнолошки, дескриптиван опис свадбених обичаја код Карашевака уз помоћ литературе и података са терена, од 1940. године до / и данас, даје увид у промене које су задесиле ову обичајну праксу на датом подручју. Опис прославе свадбених обичаја престављен је кроз етапе – предсвадбени, свадбени и послесвадбени обичаји. Посебно су издвојене промене до којих је дошло у прослави свадбених обичаја данас, као и архаични елементи који су и даље сачувани.

4. Банатска Црна гора и Централни Банат

* Богдановић, Б. 2019. „Идентитетски елементи Срба у Руминији: свадба у селима Поморишја и Банатске Црне горе“, у: *Исходишта* 5: 43–56.

Аутор дескрипцијом начина прослављања свадбених обичаја и уз делове транскрипата предтавља сегменте свадбених обичаја. Поред описа обичаја, још два дела рада представљају значајна истраживања и доносе закључке о свадби као елементу идентитета, а затим и о избору партнера у склопу ког се коментарише и црквено венчање, такође као важан идентитетски елемнент Срба у Румунији. Закључак који потврђује представљено у раду, а до ког, пре свега, доводи анализа грађе са терена јесте „да је појам (етничког) идентитета неодвојиво повезан са појмом (свадбеног) ритуала“ (Богдановић 2019: 54).

5. Централни Банат

* Радовановић, Драгана. 2015. „Свадбена лексика у Банату“, у: *Исходишта* 1: 375–381.

Аутор представља свадбену лексику, посебно у селима северног Баната – како наводи, међу која су укључена села из Србије и два села у Румунији – Нађфала и Варјаш, која припадају Централном Банату, посматрајући румунску банатску целину. Лексика је представљена кроз семантичка поља која су подељена у три велике целине – лексика предсвадбених обичаја / обреда, лексика свадбених обичаја / обреда и лексика обичаја / обреда после свадбе. Уз помоћ овако представљене лексике, аутор долази до закључка да постоје упливи одређених термина пореклом из општег фонда у фундус обичајне лексике, као и понеки утицаји из лексичког фонда друге језичко-културне праксе, који се очитују и у самој обичајној пракси.

* Чоботин, Б. 2020. „Свадбени обичаји код поморишких Срба“, у: *Исходишта* 6: 371–379

Предсвадбени обичаји, свадба и обичаји непоредно после свадбе, представљени су уз помоћ делова транскрипата из места Нађфала (Велико Село) и Моноштор, који су инкорпорирани у ауторову дескрипцију, тј. коментаре о спровођењу свадбених обичаја. Ауторова идеја била је да се представе заједнички елементи, али и разлике у прослављању свадбе, као и да се истакне свадбена терминологија и пропратни елементи свадбених обичаја као што су игра и песма. Такође, у раду су прокоментарисани и фактори који су довели до

губљења одређених елемената ове обичајне праксе данас, са којима се делимично губи и идентитет, тј. аутентичност свадбе код Срба у овоме крају Румуније.

6. Румунија, опште

* Марковић, Јордана. 2020. „Номинација учесника у свадбеним обичајима код Срба у Србији и Румунији", у: *Исходишта* 6: 203–222.

Овај лингвистички рад представља лексичко-семантичку анализу именовања учесника у свадбеним обичајим кроз једанаест семантичких целина. У раду је учињен покушај да се представе поменути термини са српског језичког простора у Румунији (Карашево, Свиница, Радимна), уз помоћ грађе која је преузимана из различитих монографија, ауторских радова, појединих речника. Поред тога, намера аутора је била да дате термине упореди са онима који се користе у српском језику у матици, при чему се аутор ограничио на термине из неколико стандарднојезичких, а првенствено дијалекатских речника, монографија и радова, који се тичу углавном говора и обичајне праксе у јужној (/ југоисточној) Србији, у Рађевини, источној Лици и делу Црне Горе. У овом раду је значајно то што се указује на резултате језичке интерференције, будући да се одређени термини често пореде са терминима из румунског, па и из бугарског језика.

2. БИБЛИОГРАФИЈА НАУЧНОГ И СТРУЧНОСТ ДОПРИНОСА ИСТРАЖИВАЊУ КУЛТУРЕ СРБА НА ТЕРИТОРИЈИ РУМУНИЈЕ

Историја (историографија, историја уметности, историја цркве)

Arsić Ivkov, M. 1982. „Čaruga". Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Băarbulescu, I. 1905. *Românii faţă de Sârbi şi Bulgari*. Bucereşti: b.i.

Бирта, И. 2017. „Духовна култура Срба у румунском Банату (18. век)", у: *Исходишта* 3: 17–32.

Бирта, И. 2018. „Срби и румунске кнежевине у светлу два црквенословенска рукописа из XVII века", у: *Исходишта* 4: 29–48.

Бирта, И. 2019. „Istoria milenară a sârbilor din Banatul Românesc", у: *Исходишта* 5: 19–42.

Bogdanovici, A., V. Cvetković i M. Cvetko. 2012. *Sârbii din România în secolul XX*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.

Бугарски, А. Б. 1994. *Спомен на проф. Мирјану Бугарски*. Темишвар: Signata.

Бугарски, С. 1982/1983а. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама Српски Семартон", у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41–48: 31–33.

Бугарски, С. 1982/1983б. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама Дета", у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41–48: 35–36.

Бугарски, С. 1994. *Годишњице Српског Семартона*. Београд: ABC Produkt.

Бугарски, С. 1995. *Српско православље у Румунији. Преглед Православне српске епархије темишварске*, Темишвар / Београд / Нови Сад: Епархија темишварска / САНУ / Прометеј.

Бугарски, С. (ур.) 2002. *Три века Текелијине цркве: Арад, 1702–2002*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Bugarski, S. 2003. „National minorities in Romania", u: *Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi*. (G. Bašić ur.). Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, 221–253.

Бугарски, С. (прир.). 2004. *Семартонски летописи. Књ. 1, Летописни текстови*. Посебна издања, Монографије, књ. 32. Темишвар:

Савез Срба у Румунији.

Бугарски, С. 2007. *Завичајна књига Срба из Румуније 1918–1947.* Темишвар: б.и.

Бугарски, С. 2013. „Правни положај православне српске епархије темишварске", у: *Банатски алманах* 3: 81–101.

Бугарски, С. 2016. „Светски рат 1914–1918. у међународној завичајној књижевности Срба у Румунији", у: *Исходишта* 2: 9–19.

Бугарски, С. и Љ. Степанов. 1991. *Кад Мориш потече кроз перо.* Букурешт: Критерион.

Бугарски, С. и Љ. Степанов. 1999. *Манастир Бездин.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Бугарски, С. и Љ. Степанов. 2008. *Историјски и културни споменици Срба у Румунском Банату.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Ванку, М. 1974. *Успостављање дипломатских агенција у Београду и Букурешту 1863. године.* Београд: [б.и.].

Vanku, M. 2005. *Srpsko-jugoslovensko-rumunski odnosi kroz vekove.* Beograd: Stručna knjiga.

Везелић, В. 1982/1983. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама- манастир Базијаш", у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41–48: 33–34.

Vlăsceanu, M. Gh. 2022. „Coordonate ale barocului Sârbesc din Banat – tradiţii şi influenţe", у: *Исходишта* 8: 43–54.

Гавриловић, Н. 1997. *Срби и Румуни: српско-румунске везе кроз векове.* Београд / Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства / Прометеј.

Гавриловић, С. 1995. „О унијаћењу и покатоличавању Срба у Хрватској, Словенији и Угарској (XIII–XIX век)", у: *Зборник о Србима у Хрватској* 3 (В. Крестић ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 7–44.

Гавриловић, В. 2000. „Две окружнице темишварско-липовског митрополита Георгија Поповића из 1745 и 1746 године", у: *Темишварски зборник* 2: 181–185.

Гавриловић, В. 2005. *Темишварски сабор и илирска дворска канцеларија (1790–1792).* Нови Сад: Платонеум.

Gheorge, R. B. 2018. *Din Panteonul Banatului istoric.* Caracal: Editura Hoffman.

Давидов, Динко. 1982. *Иконе зографа Темишварске и Арадске епархије.* Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске.

Дејанац, Д. 2001. *Кикинда и Поморишје.* Кикинда: Историјско-завичајно друштво „Кинђа".

Дињашанин, П. 1982/1983. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Велики Семпетар", у: Б*илтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41–48: 29–31.

Iaşin, S. 2015. *Familiile nobiliare sârbeşti din Banat în secolele al XV-lea şi al XVI-lea.* Cluj-Napoca: b.i.

Иванов, Љ. 1978. „Нови викар протонамесник Владимир Марковић", у: *Билтен Српског православног викаријата у Темишвару* 1–4/1978: 41–42.

Иванов, Љ. 1982/1983. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама", у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41–48: 21–27.

Ивић, А. 1929. *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)* – [фототипско издање]. Нови Сад: Матица српска, Верзал, 1996 (Посебна издања/Матица српска, Темишварски одбор; књ. 3) (Фототипска издања / Матица српска; књ. 1).

Ivanovici, S. 1962. „Din legăturile lui Miloş Obrenovici cu Ţara Românescă", u: *Romanoslavica* V: b.s.

Јашин, С. (прир.) 2002а. *Духован лира : са одговарањима за: недељно и празнично бдение, Литургију СВ. Јована Златоустог, Литургију Св. Василија Великог, опело, парастос, песмарица.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Јашин, С. 2002б. *Иванда: монографија.* Посебна издања, Монографије, књ. 23. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Јашин, С. 2015. „Српско средњовековно племство у Банату", у: *Исходишта* 1: 149–155.

Јашин, С. 2016. „Српско племство из Баната у другим православним земљама", у: *Исходишта* 2: 37–46.

Јашин, С. 2017. „Епископ темишварски Петар Племенити Петровић", у: *Исходишта* 3: 149–158.

Јашин, С. 2018а. „Митрополит нишки и епископ темишварски Георгије Поповић", у: *Исходишта* 4: 109–116.

Јашин, С. 2018б. *Епископ Пантелејмон Живковић.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Јашин, С. 2019. „Породица Дамаскин од Немета", у: *Исходишта*

5: 157–168.

Јашин, С. 2021а. „Срби у Румунији – историјски пресек“, у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 109–139.

Јашин, С. 2021б. „Задужбине и задужбинари у Српској Православној Епархији темишварској“, у: *Исходишта* 7: 95–112.

Јашин, С. 2022. „Књижни фонд манастира Бездина у XVIII веку“, у: *Исходишта* 8: 55–68.

Качик, М. 1982/1983. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Дињаш“, у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41-48: 34–35.

Ковинчић, У. 1922. „О лагеру Срба интернираних за време светског рата у Араду и о арадском српском гробљу“, у: *Гласник. Црквени, школски и друштвени лист,* II/18: 148–149; 19: 156; 20: 163–164.

Костић, С. 1931. *Српска црква и школа у Румунији 1930. године.* Темишвар: Браћа Чендеш.

Костић, М. 1935. „Темишварски епископ Петар Петровић по књигама његове библиотеке“, у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду* 22: 452–464.

Костић, С. 1930. *Обнова православног српског манастира Кусића у Румунији 1930.* Тимишоара: Штампарија Браћа Чендеш.

Костић, С. 1938. Г*робови епископа и грађана темишварских у православном српском саборном храму темишварском 1757–1838.* Темишвар / Ср. Карловци: Штампарија Doina / Српска манастирска штампарија.

Костић, С. 1940. *Срби у румунском Банату. Историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године.* Темишвар: Штампарија Doina.

Кризман, Б. 1959. „Питање границе Војводине на Париској мировној конференцији 1919 године“, у: *Зборник за друштвене науке* 24: 31–72.

Lupulovici, V. 2009. *Viaţa biâericească a sârbilor din Banat*. Cluj: b.i.

Лупуловић, В. 2012. *Српска православна парохија из Лесковице кроз време.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Лупуловић, В. и А. Гароју. 2008. *У име Божје: прича о оснивању пољадијских манастира.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Лупуловић, В. и Б. Крстић. 1995. *Љупкова долина*. Посебна издања, монографије, књ. 6. Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.

Лупуловић, В. и Б. Ђ. Крстић. 1998. *Манастир Базјаш.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Лупуловић, В. и Б. Ђ. Крстић. 2001. *Осмогодишња школа у Соколовцу.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Лупуловић, В. и В. Томашевић. 2007. *Храм Светог пророка Јеремије у Луговету.* Београд: В. Томашевић, 2007.

Мађина, А. 2010. „Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea", u: *Analele Banatului, S.N. Arheologie-istorie* XVIII: b.s.

Марков, З. и Ћ. Главан. 2021. „Племићи Николић од Рудне. Породична историја у једном документу из збирке Народног музеја Баната у Темишвару", у: *Исходишта* 7: 145–162.

Мидић, Д. 2012. (29. 11. 2012.) *Георгије Поповић митрополит нишки и белоцрквански и епископ темишварски.* Ниш: Епархија нишка.

Милекер, С. 2004 [1926]. *Историја банатске војничке границе.* Панчево: Историјски архив и Књижара „прота Васа".

Миливојев, В. 1984. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Станчево", у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 49–50: 24–26.

Милин А. и М. Милин. 2009. *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама хладног рата.* (UACDSR sau sârbii din România pe baricadele războiului rece). Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Milin, A. i M. Milin. 2014. „Clisura bănățeană (a Dunării) – enclavă iugoslavă nord-dunăreană în anii 1944–1947 sau experiment comunist românesc „avant la lettre", u: *Analele Banatului, s.n. Arheologie – istorie* XXII: 445–473.

Милин, А, М. Милин и Ц. Михајлов. 2012. *Срби у Румунији за време комунизма. Звучни архив и приручник о страдању* (Допуњено издање). Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов".

Milin, Ž. 1999. *Din vechile relaţii culturale sârbe şi a scrierilor sârbeşti în Ţările Române.* Timişoara: Eurostampa.

Милин, Ж. 2017. „Темишварски слависта Чезар Апреостесеј и његови радови о румунско-српским културним везама", у: *Исходишта* 3: 225–232.

Милин, М. 1992. R*elaţiile politice româno-sârbe în Epoca modernă (secolul al XIX-lea).* Bucureşti.: Editura Academiei Române,

Милин, М. 1995. *Вековима заједно: (из историје српско-румунских односа).* Посебна издања, монографије, књига 5. Темишвар:

Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.

Милин, М. 2004. *Срби из Румуније и румунско-југословенски односи.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Милин, М. 2011. „Увод“, у: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости.* (Sârbii din România: secvenţe şi date din istoria recentă). (М. Милин прир.). Вршац / Београд / Arad: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“ / Српска академија образовања / Centrul de studii interculturale şi interconfesionale al Universităţii „Aurel Vlaicu“, 12–21.

Милин, М, А. Милин, А. Богдановић и Ц. Михајлов. 2011. „Политички затвореници“, у: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости.* (Sârbii din România: secvenţe şi date din istoria recentă). (М. Милин прир.). Вршац / Београд / Arad: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“ / Српска академија образовања / Centrul de studii interculturale şi interconfesionale al Universităţii „Aurel Vlaicu“, 110–162.

Милин, М. и Г. Мракић, 2011. „Интервјуи из супротног табора“, у: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости.* (Sârbii din România : secvenţe şi date din istoria recentă). (М. Милин прир.). Вршац / Београд / Arad: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“ / Српска академија образовања / Centrul de studii interculturale şi interconfesionale al Universităţii „Aurel Vlaicu“, 162–177.

Милин, М. и Љ. Степанов, 2002. *Срби из Румуније у бараганској голготи.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Мирјанић, Ђ. 2002. *Време без избора.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Mitrović, A. 1975. *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom : 1919-1920 : prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu.* Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine.

Неделку, О. и Л. Чолевић. 2021. „Кад порастем бићу краљица: Наталија и Милан Обреновић“, у: *Исходишта* 7: 201–224.

Неделку, О. и Л. Чолевић. 2022. „Херц у рукаву“, у: *Исходишта* 8: 165–187.

Neumann, V. (coord.) 2015. *Istoria Banatului.* Bucureşti: b. i.

Паскуловић, В. 1987. „Освећење храма у Дивићу“, у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 63-64: 139–142.

Пејин, Ј. 2003. *Преглед прошлости Срба у Банату.* Београд / Зрењанин / Кикинда / Панчево: Ведес.

Петков, Д. 1984. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама. Темишвар Град.“, у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 49–50: 23–24.

Pilat, L. 2010. „Mitropolitul Maxim Brancovici, Bogdan al III-lea şi legăturile Moldovei cu Biserica sârbă“, u: *Analele Putnei* VI/1: 229–238.

Полит Десанчић, М. 1996. *Како је то било у нас Срба у Буни године 1848.* Нови Сад: Архив Војводине.

Попов, И. 2014. *Споменичко наслеђе Ченеја.* Темишвар: Народно позориште Темишвар.

Попов, Д. 2013. „Нађвала у доба Саве Текелије, Прилози монографији села“, у: *Арад кроз време* 14 (Љ. Степанов и С. Бугарски орг.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 73–92.

Попов, Д. 2017. „Циркуларни протокол православне српске парохије у Нађвали (1816–1834)“, у: *Исходишта* 3: 309–328.

Попов, Д. и С. Бугарски. 2021. „(С)поменичко наслеђе Срба у Румунији“, у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 141–155.

Поповић, В. 1994. „Српски поседи у Румунији у XIX веку“, у: *Темишварски зборник* 1: 189–209.

Popović, V. 1996. *Srpski spomenici u Rumuniji.* Subotica: Subotičke novine.

Поповић, Д. Ј. 1939. *Војна граница, Војводина II.* Нови Сад: Историско друштво.

Поповић, Д. Ј. 1955. *Срби у Банату до краја осамнаестог века – историја насеља и становништва*, Београд: Српска академија наука, Научна књига.

Поповић, С. 1982/1983. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама Фенлак“, у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41–48: 27–28.

Пројекат Растко – Темишвар : *Електронска Библиотека културе Срба у Румунији и румунско-српских културних веза.*
http://www.rastko.org.yu/antrošpologija/index_c.html
http://www.rastko.org.yu/rastko-ro/001a.htm

Пузовић, Љ. 2013. „Синђелија Владике Георгија Поповића, издата темишварском свештенику Томи Павлову“, у: *Археографски прилози* 35: 169–181.

Puljašić, N. i I. Vučemilović-Grgić. 2010. „Jovan Stanisavljević Čaruga“, u: *Essehist* 2/2: 77–81.

Рајков, М. 1979. „Тродневна народна побуна у Ченеју“, у: *Рад војвођанских музеја* 26: 126–130.

Руварац, Д. 1914. *Темишварска епархија од њена постања до 1758. год.* Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Smiljanić, V. 2017. „Zločin i kazna Jovana Stanisavljevića Čaruge“, u: *Polemos* 20/1–2: 29–52.

Sălceanu, I. i N. Curici. 2016. „Sviniţa in arheological and historical data: Some thoughts on connections between the local custom devoted to Maika Kalja and former worship of the goddess Kali in Dance, field research and intercultural perspectives“, u: *The Easter customs in the village of Sviniţa* (L. Mellish i S. Rakočević edit.). Pančevo: Selena Rakočević and Kulturni centar Pančeva, 135–151.

Sălceanu, I. i N. Curici. 2018. *Fenomenul „Sviniţa“*, vol. 1, Istoria. Satu-Mare: Solstiţiu.

Срзић, Ј. 1946. „Карашевци или Крашовани“, у: *Правда,* III/208–212: 2.

Stepanov, Lj. 1997. *Savez Srba u Rumuniji. 1990-1997*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.

Степанов, Љ. 2001. *Срби у Кнезу.* Посебна издања, монографије, књ. 17. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2003. *Манастир Бездин : кратак приказ.* Посебна издања, монографије, књ. 27. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Stepanov, Lj. 2004. *Savez Srba u Rumuniji. Decembar 1989 – Decembar 2004.* Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.

Степанов, Љ. 2006. *Поздрав из Дунавске клисуре.* Темишвар: Савез Срба у Румнији.

Стојановић, И. 2021. „Епископ темишварски др Георгије Летић (1904–1935) и његов допринос српској култури у Румунији“, у: *Исходишта* 7: 325–338.

Стојановић, И. М. (игуман Јустин). 2022. „Манастири темишварске епархије – центри верског и културног живота Срба у Румунији“, у: *Исходишта* 8: 277–293.

Стојанчевић, В. 1994. „О типологији и хронолошким периодима проучавања прошлости Срба на територији данашње Румуније“, у: *Темишварски зборник* 1: 23–32.

Стојановић, И. 2020. „Епископ шумадијски др Сава Вуковић као администратор Српске православне епархије темишварске (1980-1996)“, у: *Исходишта* 6: 297–312.

Стојковић, Р. 1982/1983. „Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-манастир Бездин“, у: *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару* 41–48: 28–29.

Timoc, C. 2015. „Bogomil graves in Banat and Danube Derdap area“, у: *Исходишта* 1: 429–431.

Тимотијевић, М. 1996. *Црква светог Георгија у Темишвару.* Нови Сад: Матица српска.

Ţintă, A. 1972. *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740.* Timişoara: Editura Facla.

Feneşan, C. 1981. *Documente medievale bănăţene.* Timişoara: Editura Facla.

Фенлачки, Р. 1938. „После 22 године. Из ратних бележака“, у: *Темишварски весник* VI/390, 392, 394, 396, 398, 400, 402.

Цветковић, В. 2011а. „Црвена армија на Дунаву“, у: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости.* (Sârbii din România: secvenţe şi date din istoria recentă). (М. Милин прир.). Вршац / Београд / Arad: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“ / Српска академија образовања / Centrul de studii interculturale şi interconfesionale al Universităţii „Aurel Vlaicu“, 25–39.

Цветковић В. 2011б. „Преговори у Темишвару 1953. године“, у: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости.* (Sârbii din România: secvenţe şi date din istoria recentă). (М. Милин прир.). Вршац / Београд / Arad: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“ / Српска академија образовања / Centrul de studii interculturale şi interconfesionale al Universităţii „Aurel Vlaicu“, 86–97

Цветковић, В. 2011в. „Црвена Армија на Дунаву“, у: *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама хладног рата* (А. Милин, М. Милин и Ц. Михајлов ур.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 310–318.

Церовић, Љ. 1997а. *Срби у Румунији.* Нови Сад: Матица српска.

Церовић, Љ. 1997б. *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена.* Београд: Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије.

Церовић, Љ. 2000. *Срби у Румунији.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Cerović, Lj. 2005. *Sârbii din România,* Timişoara. Timişoara: Editura Uniunii Sârbilor din România.

Церовић, Љ. 2007. *Срби у Араду.* Нови Сад / Арад: Музеј града Новог Сада / Савез Срба у Румунији – Огранак у Араду.

Чоботин, Б. 2000. „Владика Лукијан (Пантелић) нови епископ администратор епархије темишварске“, у: *Гласник – црквени часопис православне српске епархије темишварске 1992–1998:* 12–14.

Чолевић, Л. и О. Неделку. 2016. „Срби у Букурешту. Општи приказ“, у: *Исходишта* 2: 159–170.

Шандру, В. 2011. „Територијалне претензије“, у: *Срби у Румунији за време комунизма: звучни архив и приручник о страдању*. (Sârbii din România în vremea comunismului: arhivă sonoră şi manualul pătimirii). (А. Милин, М. Милин и Ц. Михајлов прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 308–310.

Етнологија (етнографија, миграције, демографија, антропологија), фолклористика и културологија

Адам, Д. 1992. *Сећање на детињство у селу Златици.* Београд: Етнографски институт САНУ.

Аксић, Н. 2018. „Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској Клисури (Румунија)“, у: *Исходишта* 4: 9–28.

Аксић, Н. 2021. „Терминологија исхране у обредној пракси везаној за Крсну славу код Срба у Дунавској Клисури (Румунија)“, у: *Исходишта* 7: 9–24.

Аранђеловић-Лазић, Ј. 1971. „Народна ношња у Свиници“, у: *Зборник радова САНУ.* Нова серија, књ. 1, Етнографски институт, књ. 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Етнографски институт САНУ, 39–55.

Батањац, Д. 1997. *Српски Свети Петар* (Румунија). Библиотека „Хронике села“ 46. Београд: Одбор САНУ за проучавање села, Културно-просветна заједница Републике Србије.

Birta, I. 1993. *Karaševci. Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom.* Bukurešt: Romcart.

Богдановић, Б. 2019. „Идентитетски елементи Срба у Руминији: свадба у селима поморишја и Банатске Црне горе“, у: *Исходишта* 5: 43–56.

Богдановић, Б. 2020а. „Обичаји животног циклуса код Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије“, у: *Исходишта* 6: 27–38.

Богдановић, Б. 2020б. „Прилог проучавању етничког идентитета Срба у Румунији: свадба у селима Пољадије“, у: *Antropologija* 20(3): 233-249.

Богдановић, Б. 2021. „Срби у румунском делу Баната: етнографија теренског истраживања“, у: *Исходишта* 7: 35–49.

Бугарски, С. 1994. *Годишњице Српског Сенмартона.* Београд: ABC Product.

Бугарски, С. 1982. *По Семартону кроз простор и време.* Букурешт: Критерион.

Бугарски, С. 1998. „Уметност живљења уз ине – искуства са територије данашње Румуније", у: *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама.* (Н. Пантелић ур.) Београд: Етнографски институт САНУ, 157–174.

Бугарски, С. 2004. „Срби у Темишвару", у: *Теме, часопис за друштвену теорију и праксу* 2: 765–778.

Бугарски, С. 2005. „Националне мањине у Румунији", у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи.* (В. Становчић ур.) Београд: САНУ, 235–264.

Бугарски, С. 2020. *Издавачки подухват Савеза Срба у Румунији 1994-2018.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Бугарски, С. и Љ. Степанов. 2008. *Срби у Темишвару – Мехала.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Бугарски, С. и Љ. Степанов. 2011. *Срби у Темишвару. Град.* Темишвар: Савез Срба у Темишвару.

Влаховић, П. 1994. „Неке етничке одреднице Крашована", у: *Темишварски зборник* 1: 137–145.

Влаховић, П. 1999-2000. „Карашевци, прилог етничкој историји", у: *Рад Музеја Војводине* 41–42: 75–84.

Вукадиновић, М. 1992. *Приближавања.* Букурешт: Критерион.

Дејанац, Д. 1997. *Српски Свети Петар.* Београд: Библиотека „Хроника села".

Дејанац, Д. 2011. *Обичаји Срба у Северном Банату*. Кикинда: Историјско-завичајно друштво „Кинђа".

Диковић, Ј. 2013. „Компаративна етнографија односа становника Баната према земљи – земља као симболички ресурс", у: *Културна прожимања: антрополошке перспективе* (С. Радовић ур.). Београд: Етнографски институт САНУ, 239–249.

Дошен, П. 1970. „Прилог за монографију Банатске Црне Горе", у: *Гласник Етнографског музеја* 33: 157–172.

Драшкић, М. 1971. „Становништво лимитрофног српског села Свињице у Румунији", у: *Зборник радова САНУ.* Нова серија, књига 1, Етнографски институт, књ. 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Етнографски институт, 7–19.

Дрљача, Д. 1971. „Темишварски часопис `Нови живот` о југословенским

народностима у Румунији“, у: *Зборник радова САНУ.* Нова серија, књига 1, Етнографски институт, књига 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 133–137.

Дрљача, Д. 1973. „Српско / румунско коло у Карпатима и његово даље ширење“, у: *Етнички и етнокултурни контакти у банатско-карпатском простору.* Посебна издања књ. 42. Београд: Етнографски институт САНУ, 19–27. [иста студија објављена је у часопису Исходишта 1 (497–505) на румунском језику].

Дрљача, Д. 1994. „Монографије села као извор за проучавање Срба у Румунији“, у: *Темишварски зборник* 1: 131–136.

Дрљача, Д. и М. Прелић. 2005. „Искуства Етнографског института у проучавању Срба у окружењу“, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић, ур.). Београд: САНУ, 281–290.

Ђорђевић Белић, С. 2018. „Тодоровци/Тодоронци/Тудорници: прилог проучавању демонологије Срба у Дунавској клисури“, у: *Исходишта* 4: 75–88.

Ђорђевић Белић, С. 2019. „Песма о Јови Чаруги и предање о Петру Манту (Pătru Mantu) из Рудне: комуникација између култура и `гранична` фолклорна знања“, у: *Исходишта* 5: 113–128.

Ђорђевић Белић, С. 2020. „(Ре)семантизација Богојављења на Нери у контексту перцепције пограничја“, у: *Исходишта* 6: 61–91.

Ђорђевић Белић, С. 2022. „Из фолклора Срба у Дунавској клисури“, у: *Исходишта* 8: 333–344.

Ердељановић, Ј. 1925. „Трагови најстаријег словенског слоја у Банату“, у: *Niederluv sbornik*. Praha: b. i., 275–308.

Ердељановић, Ј. 1986. *Срби у Банату.* Нови Сад: Матица српска.

Ердељановић, Ј. 1992. *Срби у Банату. Насеља и становништво.* Друго издање. Матица српска „Прометеј“.

Etnološki motivi iz srpskih enklava u Mađarskoj i Rumuniji. 1990. Beograd: Etnografski muzej u Beogradu.

Живковић, М. 1976. *Сведочанства.* Букурешт: Критерион.

Живојновић, Ј. 1907/II. „Крашовани (Карашани, Карашавци): белешке, народни обичаји и примери језика“, у: *Летопис Матице српске,* LXXXIII/343, фасц. II: 51–67.

Живојновић, Ј. 1907/III. „Крашовани (Karašani, Karašavci). Белешке, народни обичаји и примери језика“, у: *Летопис Матице српске* LXXXIII/243, фасц. III: 52–79.

Зечевић, С. 1971. „Народна веровања у Свињици“, у: *Зборник*

радова САНУ. Нова серија, књига 1, Етнографски институт, књига 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 89–99.

Zurl, M. 1977. *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću.* Zagreb: August Cesarec.

Ibescu, D. R.. 2013. „Folcloru românilor din zona sârbească a Banatului", u: *Revista muzica* 4: 51–60.

Ивановић Баришић, М. 2015. „Календарски празници код Срба у Румунији", у: *Исходишта* 1: 129–138.

Ивановић Баришић, М. 2017. „Породична слава код Срба у Румунији –Дињаш и Ченеј", у: *Исходишта* 3: 141–148.

Ивановић Баришић, Милина. 2018. „Божић код Срба у Банатској Клисури", у: *Исходишта* 4: 89–98.

Ивановић Баришић, Милина. 2019. „Божић код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад", у: *Исходишта* 5: 129–144.

Ивановић Баришић, М. 2020. „Божић код Срба у Соколовцу у Румунији", у: *Исходишта* 6: 93–108.

Ивановић Баришић, М. и Ђ. Трубарац Матић. 2020. „Традиционална култура Срба у Румунији", у: *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области* 23 (И. Тодоровић и В. Филиповић ур.). Сврљиг: Центар за туризам, културу и спорт, 41–59.

Izverniceanu, Damian. 1935. *Oltenii din Banat (bufenii sau ţăranii) şi originea lor.* Lipova: Editura Libr. Românească.

Јашин, С. 2002. *Иванда.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Касаш, Ј. 2020. „Свакодневни живот Срба у Темишвару пре и након завршетка Првог светског рата". *Исходишта* 6: 163–172.

Кнежевић, Д. 1996. „Веровања о Тиодору у северном Банату", у: *Расковник* 48: 85–86.

Књижар, И. 2013. „Мањинске заједнице у светлу етнолингвистике и социолингвистике", у: *Српско језичко наслеђе у мултикултурном простору Баната* (М. Радан, прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 93–101.

Корња, Р. 2001. *Тренутак истине: интервјуи.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Костић, П. 1971. „Годишњи обичаји у српским селима Румунског Ђердапа", у: *Зборник радова САНУ.* Нова серија, књига 1, Етнографски институт, књига 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 73–87.

Крстић Б. Ђ. 1984. „Неки народни обичаји Срба Дунавске клисуре

у Румунији“, у: *Расковник* XI/41: 3–34.

Крстић Б. Ђ. 1987а. „Народна веровања Срба Дунавске клисуре у Румунији“, у: *Расковник* XIII/47–48: 63–67.

Крстић, Б. Ђ. 1987б. *Код Белог Брешка и око њега.* Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.

Крстић, Б. Ђ. 2002. *Народни живот Клисураца и Пољадијаца.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Крстић, Б. Ђ. 2015. *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца.* Посебна издања, Књига 79. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Крстић, О. 2021. „Положај српског народа у Румунији“, у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 11–18.

Лера, С. 2005. *Чаково.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Лупуловић, В. и Б. Ђ. Крстић. 1995. *Љупкова долина.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Лупуловић, В. и Б. Ђ. Крстић. 1999. *Соколовац.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Luca, G. 1998. „Muncă, bani şi etică la caraşoveni“, у: *Analele Banatului, Etnografie.* Serie nouă, 4: 125–131.

Малуцков, М. 1994. „Етнолошко-историјска литература на румунском језику о Крашованима и Србима у Румунији“, у: *Темишварски зборник* 1: 153–172.

Малуцов, М. 2005. „О етнолошким истраживањима Срба у румунском Банату“, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић ур.). Београд: САНУ, 353–364.

Малцуков, М. 2000. „О свечаној ношњи Карашевки“, у: *Темишварски зборник* 2: 137–159.

Мањеа, А. С. 2015. „Издавачки подухват Савеза Срба у Румунији 2013/14“, у: *Темишварски зборник* 8: 189–197.

Мањеа, А. С. 2017. „Издавачки подухват Савеза Срба у Румунији 2015/16“, у: *Темишварски зборник* 9: 221–227.

Мањеа, А. С. 2018. „Издавачки подухват Савеза Срба у Румунији 2017“, у: *Темишварски зборник* 10: 205–209.

Марјановић, М. 1999–2000. „Оаза Карашована и значај културне разноликости Балкана“, у: *Рад Музеја Војводине* 41–42: 93–94.

Марков Јоргован, Ј. 2015. „Лебац је Божје лице (обредни хлеб и жито код поморишких Срба)“, у: *Исходишта* 1: 201–210.

Марков, С. 2018. *Дињаш некад и сад.* Темишвар: Савез Срба у

Румунији.

Милин, А. и М. Милин. 2009. *СCКДУР или Срби из Румуније на барикадама хладног рата.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Милин, А, М. Милин и Ц. Михајлов. 2011. *Срби у Румунији за време комунизма,* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Милин, Ж. 2016. „Банатска Црна Гора. Историја. Говор. Ономастика", у: *Исходишта* 2: 83–93.

Милин, Ж. и М. Радан. 2002. „О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната ('банатско-црногорски', карашевски и свинички говори)", у: *Romanoslavica* XXXVIII: 41–67.

Милин, М. и А. Милин. 2004. *Срби из Румуније и румунско-југословенски односи.* Вршац: Виша школа за образовање васпитача.

Милин, М. и Љ. Степанов. 1996. *Бараганска голгота Срба у Румунији.* Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.

Милин, М. и Љ. Степанов. 2002. *Срби из Румуније у барганској голготи.* Вршац-Темишвар: Виша школа за образовање васпитача, Universitatea Banatului.

Митић, К. 2016. „Обичаји Срба из јужног Баната (традиционално, старо, обновљено, ново)", у: *Исходишта* 2: 111–120.

Мицић, М. 2015. „Померање становништва Ченеја услед процеса разграничења ка југословенском Банату", у: *Исходишта* 1: 293–304.

Муђан, И. 1994. *100 српских читаоница Чанад – Из корена ружа цвета.* Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.

Неделку, О. и Л. Чолевић. 2017. „Срби у Букурешту – идентитет", у: *Исходишта* 3: 277–284.

Nedeljković, S. 2017. „Nadimci sela u Karaševu: prilog antropološkom proučavanju onomastike", u: *Antropologija* 17(2): 9–23.

Nedeljković, S. 2018. „Od lokalnog i regionalnog do nacionalnog: konstrukcija identiteta Karaševaca u XXI veku.", u: *Etnoantropološki problemi* 13(1): 65–82.

Nedeljković, S. 2018. „Privatni etnički arhiv između politike identiteta i sredstva društvene kontrole : primer Arhiva 'B' u Rumuniji", u: *Antropologija* 17(2): [83]–82102.

Николић, Д. 1941. *Срби у Банату у прошлости и садашњости.* Нови Сад.

Павковић, Н. 2009. *Банатско село. Риштвене и културне промене. Гај и Дубовац.* Нови Сад: Матица српска.

Павловић, М. 2003а. „Етнички идентитет - Срби у Темишвару", у: *Књижевни живот* XLVII/3 (131): 8–9.

Павловић, М. 2003б. *Етнички идентитет Срба у Темишвару, Традиционално и савремено у култури Срба.* Посебна издања 49. Београд: Етнографски институт САНУ.

Pavlović, M. 2003в. „Sârbii din Timişoara : structura etnică a comunităţii minoritare", u: *Minoritarul imaginar real*: lucrările Simpozionului internaţional de antropologia minorităţilor 7–9 mai 2003. – Arad. Solesţia minorităţi, 5 (b. ur.). Arad: Complexul muzeal Arad, 364–374.

Павловић, М. 2004. „Матерњи језик као један од етничких симбола Срба у Темишвару", у: *Гласник Етнографског института* 52: 117–127.

Павловић, М. 2006. „Божићни обичаји Срба у Темишвару", у: *Гласник Етнографског института САНУ* 54: 333–344.

Павловић, М. 2008. „Транзиција и обичајни живот Срба у Темишвару", у: *Слике културе некад и сад,* Зборник Етнографског института САНУ 24 (З. Дивац и Д. Радојчић ур.). Београд: Етнографски институт САНУ, 133–141.

Павловић, М. 2010. „Колективне манифестације Срба у Темишвару, Очување и заштита културно-историјског наслеђа Србије у иностранству", у: *Зборник радова са друге научне конференције са међународним учешћем* (б. ур.). Београд: Институт за међународну политику и привреду, CD, б. с.

Павловић, М. 2012. *Срби у Темишвару.* Посебна издања, књига 78. Београд: Етнографски институт САНУ.

Павловић, М. 2017. „Градска средина и традиција у периоду транзиције – Српска заједница у Темишвару", у: *Традиција и современост во Македонија и Србија* (К. Петровска-Кузманова гл. и одг. ур.). Скопље: Институт за фолклор „Марко Цепенков", 111–120.

Пантелић, Н. 1971. „Породични односи и свадбени обичаји у Свиници", у: *Зборник радова САНУ.* Нова серија, књига 1, Етнографски институт, књига 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 57–70.

Пантелић, Н. 2005. „Разлози истраживања енклава мањинског становништва", у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић ур.). Београд: Научни скупови, Књига CIX, Одељење друштвених наука, Књига 25, Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, САНУ, 291–297.

Петровић, В. (ур.) 1996 – II. *Српска национална мањина у Србији*: зборник радова са конференције о националним мањинама, одржане 18, 19. јуна 1993. Београд: Светска српска заједница.

Pleşa, T. 1975. *Găteala capului în portul femeiesc al craşovenilor.* Timişoara: Tibiscus.

Popi, G. 1998. *Românii din Banatul sârbesc (1941-1996),* vol. II. Pančevo: Editura Libertatea.

Радан, М. 1994. „Проблеми порекла Карашевака", у: *Темишварски зборник* 1: 147–151.

Радан, М. 1995. *Порекло и обичаји Карашевака. Покладни обичај Чербул или Мошуље – етнографски документарни филм (31').* Темишвар: Compania Internaţională VIDEO ARTS.

Радан, М. 1998. „Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака", у: *Етнокултуролошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области* IV: 105–110.

Радан, М. 1999. „Специфичности развоја карашевског фолклора у румунској средини огледане у структури и језику баладе 'Манојла Зидојла' ", у: *Етно-културолошки зборник* V: 77–83.

Радан, М. 1999-2000. „Чербул или мошуље (Мошули) – карашевски покладни обичаји", у: *Рад Музеја Војводине* 41–42: 85–92.

Radan, M. 2003. Lescoviţa. *Între trecut şi prezent. Monografie.* Timişoara: Editura MIRTON.

Радан, М. 2004а. „Између традиционалне и савремене народне културе. Узроци и последице процеса преосмишљавања традиционалне народне културе у карашевској етничкој заједници", у: *Етнокултуролошки зборник* 9: 115–121.

Радан, М. 2004б. *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији-Mirton.

Радан, М. 2004в. „Узроци колебања Карашевака при етничком опредељивању", у: *Скривене мањине на Балкану* (Сикимић Б. ур.). Посебна издања САНУ, Балканолошки институт, 82. Београд: Балканолошки институт САНУ, 177–190.

Радан, М. (прир.). 2005. *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Радан, М. 2008. „Етничка структура становништва југозападног румунског Баната у средњем веку у светлу топонимије", у: *Romanoslavica* LIV/ 1: 79–98.

Радан, М. 2015. „О етничком пореклу карашевске енклаве – стварност и мит", у: *Језици и културе у времену и простору* IV/1 (С. Гудурић и М. Стефановић ур.). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 87–102.

Радан, М. 2016. „О карашевским и алмашким обичајима и обредима. Компаративна студија“, у: *Исходишта* 2: 179–197.

Радан, М. 2017. „Карашевска етничка енклава кроз време. Од тврдоглавог конзерватизма до наглашене либерализације“, у: *Село Балкана. Континуитет и промене кроз историју* (С. Рудић и С. Ћалдовић-Шијаковић ур.). Београд / Сирогојно: Историјски институт / Музеј на отвореном „Старо село“, 299–319.

Радан, М. и М. Р. Радан Ускату. 2018. „Реликвије паганског порекла у карашевским верским обредима“. *Исходишта* 4: 267–292.

Радан, М. и М. Р. Ускату. 2012. „Нови прилог карашевској крсној слави“, у: *Темишварски зборник* 6: 91–142.

Radan Uscatu, M. R. 2014. *Botezul, nunta şi funeraliile la caraşoveni.* Colecţia Biblioteca de cercetare, Seria Antropologie/Etnologie. Timişoara: Editura Universităţii de Vest.

Радан Ускату, М. Р. 2015. „Погребна церемонија код Карашевака и Срба. Неколико сличности и разлике“, у: *Исходишта* 1: 343–351.

Радан Ускату, М. Р. 2016. „Сличности у свадбеном обичају Карашевака и румунских Алмажана – доказ о карашевско-аламшком суживоту у прошлости“, у: *Исходишта* 2: 199–214.

Радан Ускату, М. Р. 2017. „Карашевска свадба данас – обичаји, ритуали и њихова значења (симболика)“, у: *Исходишта* 3: 507–518.

Radovan, A. 2003. *Interferenţe româno-sârbe in Banat.* Timişoara: Editura Excelsior Art.

Сикимић, Б. 2001. „Обичај `кумачење` код Влаха и Срба у североисточној Србији и јужном Банату (проблеми етнолингвистичких истраживања)“, у: *Исследования по славянской диалектологии* 7: 112–126.

Сикимић, Б. 2016. „Обредна јела у Војводини и Поморишју приликом клања свиња. Савремена теренска истраживања“, у: *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen.* Teil 1 (Alekseev, Anatolij A. etc. Hrsg.). Frankfurt am Main [u.a.]: Philologica slavica vindobonensia 2, 157–180.

Сикимић, Б. 2015а. „Срби у Поморишју: сећања на војну границу“, у: *Усмена традиција банатске војне границе* (М. Матицки ур.). Нови Сад: Матица српска, 133–160.

Sikimić, B. 2015б. „Obiceiurile legate de tăierea porcilor la sârbi de pe Valea Mureşului (Pomorišje). Cercetări de teren contemporane“, u: *Populaţii şi Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiţii vii* (E. R. Colta coord.). Bucureşti: Editura Etnologică, 119–147.

Сикимић, Б. 2018. „Теренска истраживања Срба у Клисури 2017: обичај кумачење“, у: *Исходишта* 4: 309–322.

Сикимић, Б. 2019. „Станчево: наративи о раду и сиромаштву“, у: *Исходишта* 5: 203–424.

Сикимић, Б. 2020. „Пољадија: живот у пограничју“, у: *Исходишта* 6: 381–397.

Сикимић, Б. 2021. „Срби у Поморишју: између села и града“, у: *Исходишта* 7: 301–323.

Сикимић, Б. и М. Бјелетић. 1994. „Проучавање Срба у Румунији“, у: *Темишварски зборник* 1: 229–237.

Сикимич, Б. 2014. „Запланированные цели и реальные результаты: полевая работа группы сотрудников Института балканистики САНУ“, у: *Карпато-балканский диалектный ландшафт. Язык и культура 2012–2014,* Вып. 3 (А. Плотникова ур.). Москва: Институт славяноведения Российская академия наук. Институт славяноведения, 31–69.

Станојловић, А. 1938. *Монографија Банатске клисуре.* Петровград: Штампарија Гутенберг.

Станојловић, А. 1999. *Српска свадба у Јужном Банату крајем XIX века.* Нови Сад: Архив Војводине.

Станојловић, А. 2017. *Монографија Банатске клисуре*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, С. 2001. *Срби у Кнезу.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2006. *Поздрав из Дунавске клисуре.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2009. *14. Европска смотра српског фолклора дијаспоре – Народне ношње на разгледницама.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. и В. Рошка, 2016. *Срби у Великом Семиклушу. Књига прва (до 1975. године).* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ, С. Марков, Ј. Перинац, С. Перинац и Ј. Поповић. 1984. *Из села у село*. Букурешт: Критерион.

Стојковић, М. 1990. „Српска национална мањина у Румунији“, у: *Сеобе Срба некад и сад* (В. Гречић ур.). Београд: Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије, 233–250.

Taşula, S. 1998. „Ceremonialul nunţii la caraşoveni. Identitate şi individualitate“, у: *Analele Banatului,* Serie nouă 4: 133–144.

Тельбизов. К. 1977. „La question de l'origine des Krašveni a-t-elle reçu une solution definitive?“, u: *Etudes balcanique* 4: 89–91.

Тодоровић, И. 2015. „Српске етнокултурне границе и савремена преиспитивања народних представа о пореклу – старе истине и изазови“, у: *Исходишта* 1: 443-454.

Тодоровић, И. 2017а. „Етнолошки осврт на српско-румунска прожимања и релације“, у: *Етно-културолошки зборник* XXI (И. Тодоровић и В. Филиповић ур.). Сврљиг: Центар за туризам, културу и спорт, 85-113.

Тодоровић, И. 2017б. „О новим етнолошким истраживањима Срба у Румунији – уводни приступ и перспективе“, у: *Исходишта* 3: 463-474.

Тодоровић, И. 2018. „Још о српском истоку“, у: *Јухорски запис, тематски зборник* (И. Тодоровић и др. ур.). Крушевац / Својново: Историјски архив Крушевац / Удружење за културу и уметност Логос Својново, 51-56.

Тодоровић, И. 2019. „Трагом (не)заборављених простора и стаза српског (северо)истока – подсећања и нови етнолошки увиди и закључци“, у: *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом,* Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65 (М. Царан Андрејић и М. Р. Ускату ур.). рођендана. Темишвар / Timişoara: Западни Универзитет у Темишвару и други / Editura Universităţii de Vest din Timişoara, 403-415.

Трпча, Т. Н. 1961. „Острвце `црногорског` становништва у Банату“, у: *Нови живот* V/ 1: 59-62.

Трубарац Матић, Ђ. 2018. „Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава)“, у: *Исходишта* 4: 373-383.

Трубарац Матић, Ђ. 2019. „Славски обичаји у румунском Поморишју (Чанад, Фенлак) и Банатској Црној Гори (Краљевац): резултати теренског рада обављеног у јулу 2018. године“, у: *Исходишта* 5: 465-474.

Трубарац Матић, Ђ. 2021. „О једном начину предбрачног прорицања међу Србима у Румунији“, у: *Исходишта* 7: 339-347.

Ćirković, S. 2005. „Jedan vlaški običaj među Srbima“, u: *Međunarodni simpozijum Banat - istorijska i kulturna prošlost (b. ur.). Novi Sad: Editura Fundaţiei, 288–294.*

Ћирковић, С. 2004. „Мек љеб ко сунђур да једеш“, у: *Liceum* 8: 85-108.

Ćirković, S. 2014. „Česnica kod Srba u Rumuniji – diskurs instrukcija kao model uporedivih korpusa“, u: *Revista de studii Banatice* б. б.: б. с.

Ćirković, S. 2015. „Tradiţia vie a sârbilor din judeţul Arad: cesniţa (česnica)“, u: *Populaţii şi Patrimoniul Imaterial Euroregional. De la stratul cultural profund la tradiţii vii* (E. R. Colta coord.). Bucureşti: Centrul Cultural Judeţean Arad. Editura Etnologică, 148–176.

Ćirković, S. 2016. „Food as intangible cultural heritage – the česnica among Serbs in Romania“, u: *Porta Balkanica* VIII/1: 29–42.

Ћирковић, С. 2018. „Употреба гестова у нарацији: сећање на гајење и прераду конопље у Белобрешки (Румунија)“, у: *Исходишта* 4: 385–400.

Ћирковић, С. 2019. „Истраживач и саговорник у кадру. Тактилни гестови и њихова функција у теренском антрополошко-лингвистичком интервјуу“, у: *Исходишта* 5: 475–492.

Ćorić, G. 1937. „O Krašovanima“, у: *Темишварски весник,* V, 253: 1.

Ћосић, Ј. 1926. „Слава у Крашована“, у: *Гласник*, VI, 19/1: 148–149.

Ћурушкин, М. 2019. „Културно-уметничка друштва српске мањине из Румуније у међуратном периоду“, у: *Исходишта* 5: 493–498.

Ускату, М. Р. 2019. „Нека традиционална јела у Карашеву“, у: *Исходишта* 5: 499–508.

Фенлачки, З и Ј. Пејанов. 2007. *Тамо амо по Банату.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Филиповић, М. (ур.). 1958. *Банатске Хере*. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду.

Филиповић, М. 1965. „Прилог познавању веза између Крашована и Босне“, у: *Зборник за друштвене науке* 42: 121–124.

Frenţiu, M. 2015. „Ipostaze ale sfinţeniei poporului Sârb“, у: *Исходишта* 1: 473–477.

Hedeşan, O. 1999-2000. „Făşancul la caraşoveni. Un discurs despre identitate“, у: *Рад Музеја Војводине* 41–42: 95–99.

Хедешан, О. и Н. Голант. 2007. „Карнавал в румынском Банате: полевые исследования в Молдова-Ноуэ“, у: *Антропологический форум* 7 (б. ур.). Санкт Петербург; б. и., 300–311.

Царан Андрејић, М. и М. Р. Ускату (ур.). 2019. *Живот посвећен трагању за етничким идентитеом.* Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана. Темишвар: EUV Издавачка кућа Западног универзитета у Темишвару.

Церовић, Љ. 2000. „Банатска Црна Гора између мита и стварности“, у: *Темишварски зборник* 2: 21–49.

Cerović, Lj. 2002. „Sârbii din Arad“, u: *Ineretnicitate în Europa centrală şi de est* : lucrările Simpozionuliu Internaţional Interdisciplinar 23–26 mai

2002. – Arad. Colecţia minorităţi, 4 (б. ур.). Arad: Complexul muzeal Arad, 342–364.

Чоботин, Б. 2017. „Имена српске деце крштене у српској православној цркви у Кетфељу током XIX, XX и XXI века“, у: *Исходишта* 3: 527–544.

Чоботин, Б. 2018. „Елементи традицијске културе Срба у селима у долини Мориша: годишњи циклус“, у: *Исходишта* 4: 401–411.

Чоботин, Б. 2019. „Посмртни ритуали за покој душа уснулих код Срба у Кетфељу – Румунија“, у: *Исходишта* 5: 527–530.

Чоботин, Б. 2020. „Свадбени обичаји код поморишких Срба“, у: *Исходишта* 6: 371–379.

Чоботин, Б. 2021а. „Елементи божићне обредне праксе код поморишких Срба у Румунији“, у: *Исходишта* 7: 355–367.

Чоботин, Б. 2021б. *Из прошлости Кетфеља – празници, обичаји, свакодневица.* Посебна издања, Публицистика, есеји, Књига 26. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Чоботин, Б. 2022. „Елементи Божићне обредне праксе код Срба из Банатске Црне Горе у Румунији“, у: *Исходишта* 8: 321–331.

Чолевић, Н. 2017. „Срби у Букурешту. Идентитет“, у: Исходишта 3: 277–284.

Лингвистика (дијалектологија, социолингвистика, етнолингвистика) и књижевност (књижевна историја, књижевна критика)

Ban, M. 1890. *Viaţa maiorului Misa Anastasijevic, Mesagerul Socităţii Ştiinţifice Sârbe,* vol. 71. Belgrad: b. i.

Берић, В. 1963. „Accentul în graiurile sîrbeşti din Clisura“, u: *Romanoslavica* VII: 203–210.

Bercaru, A. M. 2008. „Traditional feminine names in the Serbian anthroponymy“, u: *Analele Universităţii Bucureşti* b. b., *Limbi şi Literaturi Străine*: 87–98.

Bercaru, A. M. 2014. *Antroponimele feminine la sârbi şi români*. Bucureşti: Editura Universităţii din.

Бјелетић, М. 1990. „Родбинска терминологија код Срба у Румунији“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 2: 391–401.

Бошњаковић, Ж. 2013. „Приватна писма као дијалекатски корпус. Дијалекатска скица говора Ченеја у Румунији“, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVI/2: 77–107.

Бошњаковић, Ж. 2014а. „Једно поређење два српска идиолекта из

Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина)“, у: *Сусрет култура* (И. Живанчевић Секеруш и Н. Мајсторовић ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 59–70.

Бошњаковић, Ж. 2014б. „Фазе и резултати балканизације прозодијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румуније“, у: *Славистички зборник,* Нова Серија, књига 1, lowa VIII (б. ур.). Нови Сад: б. и., 7–16.

Бошњаковић, Ж. 2015. „Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина)“, у: *Исходишта* 1: 31–42.

Бошњаковић, Ж. 2017. „Творба футура I у српским поморишким говорима у Румунији“, у: *Исходишта* 3: 33–44.

Бошњаковић, Ж. 2019. „Колико је државна граница утицала на прозодијски систем говора М. Гаја (у Румунији) и В. Гаја (у Србији)“, у: *Исходишта* 5: 69–82.

Бошњаковић, Ж. 2019. „Старо и ново у прозодији говороа Старога Гаја у умунији“, у: *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом:* зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана (М. Царан Андрејић и М. Р. Ускату ур.). Темишвар: EUV Издавачка кућа Западног универзитета у Темишвару, 65–83.

Бошњаковић, Ж. и Д. Радовановић. 2009. „Теренски записи из Малог Гаја (Румунија)“, у: *Прилози проучавању језика* 40: 161–178.

Бошњаковић, Ж. и М. Радан. 2010. „Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната“, у: *Јужнословенски филолог* LXVI: 135–161.

Бошњаковић, Ж. и С. Вареника. 2008. „Напомене о морфосинтаксичким особинама српског гоора села Рудне у Румунији“, у: *Српски језик* XIII/1-2: 261–279.

Бошњаковић, Ж. и С. Вареника. 2009. „Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији“, у: *Прилози проучавању језика* 40: 143–159.

Бошњаковић, Жарко и Т. Првуловић 2012. „Из говора Великог Семиклуша у Румунији“, у: *Темишварски зборник* 6: 179–206.

Брборић, В. 2015. „Правописне одлике часописа `Наша реч`“, у: *Исходишта* 1: 43–56.

Бугарски, С. 1980. „Први српско-румунски речник“, у: *Билтен Српског православног викаријата у Темишвару,* 4 (36)/1980: б. с.

Бугарски, С. 1982. *По Семартону кроз простор и време.* Букурешт: Критерион.

Bugarski, S. 2007. *Zavičajna književnost Srba iz Rumunije. 1918–1947.* Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.

Bugarski, S. 2008. „Primeri karaševskog govora", y: *Темишварски зборник* 5: 159–170.

Бугарски, С. 2014. *Српска периодика на тлу данашње Румуније: преглед и библиографија.* Нови Сад: Друштво новинара Србије – Мало историјско друштво.

Бугарски, С. и Ж. Милин. 2016. *Лексикон Срба књижевника са данашње територије Румуније (1705–2015).* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Vaillant, A. i E. Petrovici. 1935. „Graiul Caraşovenilor", u: *Revue des études slaves* XV/1–2: 152–154.

Vesku, V. 1971. „O poreklu govora banatskih `Crnogoraca`", u: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* XIV/2: 199–208.

Vescu, V. 1958. „Rumunskoe vlijanie nma sintaksis serbskogo dialekta v Banate", u: *Romanoslavica* I: 70–73.

Vescu, V. 1963. „Fonetisme arhaice în graiurile sîrbocroate din regiunea Banat", u: *Romanoslavica* VII: 195–203.

Vescu, V. 1967. „Un împrumut românesc în sistemul al graiului sîrbesc din localitatăţile Petrovoselo, Cralovăţ şi Stanciova, reg. Banat", u: *Limba română* XVI/3: 272–275.

Vescu, V. 1968. „Influenţa românească asupra lexicului şi sintaxei unui grai sîrbesc din Banat", u: *Limba română* XVII/6: 521–526.

Vescu, V. 1970a. „Probleme studierii graiurilor sîrbeşti şi croate din România", u: *Romanoslavica* 17: 171–181.

Vescu, V. 1970b. „Observaţii asupra contactelor lingvistice româno-sârbe în Banat", u: *Analele Universităţii Bucureşti, Limbii slave* XIX: 131–138.

Vescu, V. 1972. „Quelques emprunts lexicaux dans le parler serbe de la localité de Clocotici", u: *Romanoslavica* XVIII: 135–138.

Vescu, V. 1975a. „Imprumuturi româneşti în graiurile sîrbeşti din judeţe Timiş şi Caraş-Severin", u: *Lumina* XXIX/7-8: 518–522.

Vescu, V. 1975b. „Particularităţi lexicale ale graiurilor sârbeşti din Petrovoselo, Stancuiova si Cralovăţ (jud. Timiş)", u: *Analele Societăţii de limbă româna* VI: 53–59.

Vescu, V. 1976. „Govor banatske Crne Gore", y: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIX/1: 115–172.

Војводић, С. 2002. *Речник славизама у румунском језику.* Кикинда: Народна библиотека „Јован Поповић".

Вуксановић, С. 1994. *Бицикл Милоша Црњанског: српско песни-*

штво у Румунији. Смедеревска Паланка: Центар за културу ДЕУС.

Вуксановић, С. 1997. *Поетика завичајног и традиционално у савременом српском песништву у Румунији: докторска дисертација.* Нови Сад: [с.н.].

Вуксановић, С. 1998. *Поетика завичајног, савремени српски песници из Румуније.* Чачак: Чачански глас.

Gămulescu, D. 1970. *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân.* (Elementi srpskohrvatskog porekla u dakorumunskom rečniku). Bucureşti / Pančevo: Editura Academiei Republicii Socialiste România / Novinsko preduzeće „Libertatea".

Гамулеску, Д. 1977. „Неколико запажања о румунско-српскохрватским интерференцијама на језичком плану", у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 6, свеска 1: 361–371.

Gămulesu, D. 1983. „Sisteme antroponimice locale la sârbi (şi croaţi) din Banat", u: *Influenţe româneşti în limbile slave de sud. I. Sârbocroată.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 272–289.

Гвозденовић, С. (прир.) 1990. *У плавом кругу звезда: српска поезија у Румунији (1945-1990)*. Нови Сад: Дневник.

Гвозденовић, С. (прир.) 1995. *У плавом кругу звезда : српска поезија у Румунији (1945-1994)*. Београд: Сфаирос.

Гвозденовић, С. (прир.) 1998. *У плавом кругу звезда : српска послератна поезија у Румунији (до 1996)*. Београд: ОР.

Гвозденовић, С. 2002. *Црњански у Темишвару.* Београд: Просвета, 13.

Гвозденовић, С. 2015. „Српска поезија у Румунији и њени односи са модерном поезијом у Србији, понаособ са поезијом Васка Попе", у: *Исходишта* 1: 73–85.

Гвозденовић, С. и М. Симоновић, прир. 2001. *Миља 1065.* Зборник књижевног кружока „Жарко Деспотовић" у Белобрешки. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Граховац, С. 2010. „Српска књижевност у Банату", у: *Банат кроз векове, слојеви култура Баната* (М. Матицки и В. Јовић ур.). Београд: Вукова задужбина, 349–378.

Гудурић, С. 2021. „Српско-румунски језички, културни и историјски контакти кроз призму пројекта МПНТР РС `Језици и културе у времену и простору`", у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 93–107.

Драгин, Г. и Р. Глишовић. „Из коларске лексике села Ченеја (Румунија)", у: *Исходишта* 6: 51–59

Драгин, Г. 2006. „Балканизми у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на територији СЦГ и Румуније“, у: *Probleme de filologie slava* XIV: 49–58.

Драгин, Г. 2012. „Напомена о говору Радојева у средњем Банату“, у: *Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду,* Књига II: 35–44.

Драгин, Г. 2013а. „Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији)“, у: *Језици и културе у времену и простору* II/2 (С. Гудурић ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 379–384.

Драгин, Г. 2013б. „Прозодијске особине шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату“, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан, прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 61–74.

Драгин, Г. 2017. „Из говора Чакова (акценат)“, у: *Исходишта* 3: 109–118.

Драгин, Г. 2018. „Из акценатске проблематике српских клисурских говора у Румунији“, у: *Исходишта* 4: 61–74.

Дргаин, Г. 2019. „Консонантски систем Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве у Румунији“, у *Исходишта* 5: 101–112.

Drljača, D. 2015. „Hora (kolo) Sarbo-Română din Carpaţi şi extinderea ei în depărtări“, у: *Исходишта* 1: 497–505.

Ђурић, Љ. „Контекстуализација језичких пејзажа српских гробова у региону реке Мориша“, у: *Исходишта* 3: 129–140.

Живковић, М. 1965. „О придевским облицима у свињичком говору“, у: *Нови живот* IX/1: 66–70.

Живковић, М. 1976. *Сведочанства о српско(југословенско)-румунским културним и књижевним односима*. Букурешт: Критерион.

Живковић, М, Б. Берић и В. Веску. 1960. „Нека запажања о свињичком говору“, у: *Нови живот* IV/2: 87–95.

Живковић, М, Б. Берић и В. Веску. 1961. „О српским и хрватским говорима у румунском Банату“, у: *Нови живот* V/2: 77–84.

Живковић, М, Б. Берић и В. Веску. 1962. „О српским и хрватским говорима у румунском Банату“, у: *Нови живот* VI/1: 82–89.

Живојновић, Ј. 1909. „Кроз јужни Банат“, у: *Летопис Матице српске* 255: 37–67.

Ivić, P. 1958. „Les balkanismes naissants dans les parlers serbes du Banat“, u: *Cercetări de lingvistică* III: 217–226.

Ивић, П. 1990. „Балканизми у настајању у српским говорима Баната“, у: *О језику некадашњем и садашњем* (П. Ивић аутор). Београд

/ Приштина: БИГЗ / Јединство, 189–198.

Ивић, П. и А. Младеновић. 1960. „Крашовански текстови“, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 3: 191–196.

Ивић, П., Ж. Бошњаковић и Г. Драгин. 1994. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, књ. 1. Увод и Фонетизам),* књ. 40. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик.

Ивић, П. и Ж. Бошњаковић и Г. Драгин. 1997. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, књ. 2. Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови.* Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик.

Ioniţă, V. 1975. „O ipoteza cu privire la Caraşoveni“, u: *Analele societăţii de limba româna* VI: 61–62.

Ioniţă, V. 1982. *Nume de locuri din Banat.* Timişoara: Editura Facla.

Iorga, N. 1965. *Serbia eroică și martiră în Pagini alese.* București: Editura pt literature.

Jivcovici, M. 1969. „Articolul postpus la adjective în graiul sârbesc din Sviniţa“, *Studii și cercetări lingvistice* XX/1: 63–67.

Jivcovici, M. 1981. „Srpski i hrvatski govori iz SR Rumunije – nove tendencije i pojave“, u: *Analele Universităţii Bucureşti, Limbi şi Literaturi Străine* XXVI/2: 5–13.

Јовановић, И. 2018. „О композицији и тематској структури недељника Наша реч Савеза Срба у Румунији“, у: *Исходишта* 4: 117–130.

Ковачек, Б. 2002. „Два књижевна изненађења из породице Дамаскин“, у: *Темишварски зборник* 3: 125–133.

Крстић, В. 2005. „Лексичке позајмљенице у терминологији куће и покућства у неким клисурским селима“, у: *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 25–31.

Лончар, А. и И. Цветковић Теофиловић. 2018. „О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској клисури (Белобрешка)“, у: *Исходишта* 4: 159–170.

Лончар Раичевић, А. 2017. „О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаша)“, у: *Исходишта* 3: 159–170.

Лончар Раичевић, А. 2019. „Инвентар и дистрибуција прозодема у српским говорима у Поморишју (Чанад)“, у: *Исходишта* 5: 237–246

Лончар Раичевић, А. 2020. „Акценатски систем српских говора у Румунији (Пољадија)“, у: *Исходишта* 6: 173–182.

Лончар Раичевић, А. и Н. Судимац. 2022. „Степен проучености

фонетских и прозодијских особина српских говора у Румунији“, у: *Исходишта* 8: 97–109.

Marin, A. 2002. „Consideraţii privind interferenţele româno-sud-slave în antroponimie“, u: *Ovidius University Annals of Philology* XII: 149–158.

Марић, Б. 2002. „Из лексике Ченеја (Румунски Банат)“, у: *Прилози проучавању језика* 33: 258–326.

Марков, С. 1985а. „Прилог из лексике Дињаша“, у: *Књижевни живот* 29/1: 85–91.

Марков, С. 1985б. „Називи делова кола у Дињашу“, у: *Књижевни живот* 29/2: 95–96.

Марковић, Б. 2019. „Пунктови у Румунији и Мађарској у оквиру Српског дијалектолошког атласа – резултати досадашњих теренских истраживања“, у: *Исходишта* 5: 257–264.

Марковић, Б. и Б. Савић. 2017. „Из терминологије овчарства села Рудне у Румунији“, у: *Исходишта* 3: 203–212.

Марковић, Ј. 2008. „Српски језички стандард Срба у Румунији“, у: *Српски језик у (кон)тексту* (М. Ковачевић одг. ур.). Крагујевац: Филум, 33–44.

Марковић, Ј. 2020. „Номинација учесника у свадбеним обичајима код Срба у Србији и Румунији“, у: *Исходишта* 6: 203–222.

Марковић, С. 1936. „Српски језик у румунском делу Баната“. Темишвар: *Живот. Књига за децембар* 44-45: 1–3.

Марковић, С. 1976. *Српскохрватско-румунски речници у прошлости и данас.* Букурешт: Actele Simpozionului româno-iugoslav.

Мартић, Б. 2002. „Из лексике Ченеја (Румунски Банат)“, у: *Прилози проучавању језика* 33: 258–326.

Милановић, М. 2015. *Биографски лексикон. Српски писци у расејању (1914–2014).* Београд: б. и.

Miletič, Lj. 1903. „Über die Sprache und die Herkunft der sogenanten Karašovaner in Süd-Ungarn“, u: *Archiv für slavische Philologie* XXV: 161–181.

Милин, Ж. 1984. *Критички огледи.* Букурешт: Критерион.

Милин, Ж. 1999. *Одабрани осврти.* Темишвар: Миртон.

Милин, Ж. 2004. *Лексикон поратних Срба посленика писане речи у Румунији.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Милин, Ж. 2008. *Студије из србистике / Studii de sârbistică.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Милин, Ж. 2013. „Стране речи у говору банатских `Црногораца`: немачке, мађарске и румунске“, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба

у Румунији, 113–126.

Милин, Ж. 2015а. „Мали ономастикон Срба у Банатској Црној Гори (XVIII–XX век)“, у: *Темишварски зборник* 8: 111–147.

Милин, Ж. 2015б. „Породични надимци Срба у Банатској Црној Гори. Ономатолошки прилог (XX век)“, у: *Исходишта* 1: 251–266.

Милин, Ж. 2019. „Из наше заоставштине: писци и књиге“, у: *Исходишта* 5: 279–288.

Милин, Ж. 2021. „Србисти из Румуније на међународним научним скуповима у Араду, Темишвару (Румунија) и Нишу (Србија) 2005–2018.“, у: *Исходишта* 7: 177–200.

Milin, J. 1984/1990. „Fonemul 'h' în graiului sîrbesc din Muntenegrul bănăţean“, u: *Anur de entologie- arte-istorie-lingvistică* IV: 120–125.

Милорадовић, С. 2013. „Прилог терминологији обичајног живота у Банатској Клисури“, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 159–174.

Милорадовић, С. 2005а. „Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси“, у: *Gwary Dziś (Poznań)* 7: 71–82.

Милорадовић, С. 2005б. „Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине“, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић ур.). Београд: САНУ, 299–314.

Милорадович, С. 2005в. „Степень исследованности народных говоров сербского меньшинства в балканских странах“, у: *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах (А. Н. Соболев и А. Ю.* Русаков ур.). Санкт-Петербург-Мюнхен: РАН, 41–51.

Милорадовић, С. 2006. „Употреба падежних облика у говору Радимље и Параћинског Поморавља – једно поређење“, у: *Проблеми словенске филологије* XIV: 89–98.

Милорадовић, С. 2007. „И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија)“, у: *Проблеми словенске филологије* XV: 573–580.

Милорадовић, С. 2014. „Балкански језички савез – јединство у различитости“, у: *Анали Огранка САНУ у Новом Саду*, Број 9 за 2013: 78–86.

Милорадовић, С. 2016. „Тејкин дан у Старој Молдави – обичај од старине“, у: *Годишњак за српски језик* XXVII/14: 173–182.

Milosavljević, P. 2004. „Miša Anastasijević, traducere din limba sârbă, Miljurko şi Vlastimir Vukadinović“, u: *Paralela 45*: б. с.

Mirianici, G. 1979. „O nekim osobinama govora sela Srspskog Semartona", u: *Actele simpozionului româno-iugoslav* IV: 413–418.

Митровић, С. 2016. „Осврт на српску антропонимију у Дунавској Клисури", у: *Исходишта* 2: 131–143.

Митровић, С. 2017. „Деривација српских мушких имена у Дунавској клисури", у: *Исходишта* 3: 251–260.

Миштоју, А. 2005. „Словенски утицај у говору Алмашке долине", у: *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 43–48.

Младенов, М. 1985. „За етнонима сърби (sirbi) `българи` в румънския език и румънската топонимия", у: *Българска етнография,* 1985/3: 3–11.

Moise, A. 1940. *Monografia clisurii*. Oraviţa: b. i.

Munćan, I. 2007. *Scriitori sârbi din România.* Timişoara: Uniunea Sârbilor din România.

Munćan, I. 2010. *Naše gore list.* Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.

Надлачки, Л. 2002. *Азбучни преглед неких провинцијонализама из диштрикта Великокикиндског и ближег суседства у Поморишју и Потисју.* Кикинда: б. и.

Nedelcu, O. 2011. „Literatura sârbă", u: *Bibliografia traducerilor din literaturile slave 1945-2011* (б. ур.). Букурешт: б. и., 77–89.

Неделку, О. 2018. „Издавачка кућа Критерион и српска књижевност", у: *Исходишта* 4: 223–242.

Неделку, О. 2021. „Место српске књижевности у Румунији у оквиру матичне књижевности", у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 81–92.

Неделку, О. и Л. Чолевић. 2018. „Срби у Букурешту (3) српски књижевници – дипломате у Букурешту: Јован Дучић, Иво Андрић и Милан Ракић", у: *Исходишта* 4: 243–256.

Неделку, О. и Л. Чолевић. 2019. „Дух српске модерне у Темишвару Тодор Манојловић и Милош Црњански", у: *Исходишта* 5: 327–344.

Неделку, О. и Л. Чолевић. 2020. „Путописна проза о Румунији Милан Савић и Драгутин Илић"; у: *Исходишта* 6: 399–418.

Недељков, Љ. Ј. 2013. „Културолошко истраживање лексике Срба у Румунији", у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 159–174.

Nemet, F. 2015. *U Adijevom krugu, Todor Manojlović između Nađvarada, Temišvara i Arada 1907–1910.* Zrenjanin / Senta: Gradska narodna biblioteka.

Nenin, M. 2006. *Slučajna knjiga, Kolaž o Todoru Manojloviću.* Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka.

Николић, В. 2021. „Неговање култа Свете Петке у религиозној поезији српске песникиње Данице Зорке Рашковић", у: *Исходишта* 7: 225–235.

Niţa-Armaş, S. 1979. „Despre unele aspecte ale influenţei sîrbocroate în vorbirea românilor din comuna Luncaviţa – jud. Caraş-Severin", u: *Actele simpozionului româno-iugoslav* IV: 413–418.

Pavlović, V. M. 1968. „Gijom Apoliner i Totod Manojlović", u: *Letopis Matice srpske,* Knjiga 402/2: 251–264.

Pantić, M 1989. „Esejistika Todora Manojloivića", u: *Književnost, XLIV/5: 783–789.*

Pantić, M. 2001. *Kritičari i pisci i Todoru Manojloviću* (M. Pantić prir.). Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka.

Перинац, Р. 2013. „Из живота помало заборављених речи", у: *Српско језичко наслеђе на мултикултуралном простору Баната* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 175–180.

Перинац Станков, Љ. 2006. *Књижевне хронике, есеји.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Petrovici, D. 1980. *Spirala de aur: poeţi sârbi din România, traduceri şi postfaţă de Duşan Petrovici, cuvânt înainte de Anghel Dumbrăveanu.* Bucureşti: Kriterion.

Petrovici, E. 1929-1930. „O seamă de sîrbisme din Banat", u: *Dacoromania* VI: 366–369.

Petrovici, E. 1934. „Influenţa românească asupra foneticii sîrbesti din Banat", u: *Dacoromania* VII: 172–174.

Petrovici, E. 1935. *Graiul Caraşovenilor, studiu de dialectologie slavă meridională.* Bucureşti: Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională.

Petrovici, E. 1970. *Studii de dialectologie şi toponimie.* Bucureşti: Editura Academiei R.S.România.

Поповић, Н. 1977. *Књижевни осврти,* преглед српскохрватске књижевности у Румунији. Букурешт: Критерион.

Поповић, Р. 2002. *Грађанин света, Живот Тододра Манојловића.* Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењаин".

Radan, M. 1971. „Aspectul arhaic al flexiunei nominale în graiurile caraşovene", u: *Studii de limba, literature şi folclor* II: 141–158.

Radan, M. 1979. „Rumunski uticaj u karaševskim govorima iz SR Rumunije", u: *Actele simpozionului româno-iugoslav* IV: 529–537.

Radan, M. 1982. „Novi prilozi o uticaju rumunskog jezika u leksici karaševskih govora", u: *Actele simpozionului româno-iugoslav* VI: 342–352.

Радан, М. 1992. „Реципрочни српско-румунски утицаји и прожимања у алмашкој, односно карашевској топонимији", у: *Studii de limbi şi literaturi modern* (R. Sârbu et al. red.). Timişoara: Tipografia Universităţii din Timişoara, 143–154

Radan, M. 1994. „Stadiul actual al cercetării graiurilor sârbeşti şi croate din România", u: *Analele Universităţii din Timişoara, Seria ştiinţe filologice,* XXXII: 159–196.

Радан, М. 1996. „О српским говорима у Румунији, са посебним освртом на карашевске говоре", у: *Савременик* 35–36–37: 126–132.

Radan, M. 2000. *Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia.* Timişoara: Uniunea sârbilor din România.

Radan, M. 2002. „Originea lescovicenilor prin prisma toponimiei", u: *Cercetări lingvistice* (M. Ţenchea odg.red.). Timişoara: Universitatea de Vest din Timişoara, Facultatea de Litere, Filosofie şi Istorie, 66–75.

Радан М. 2003. „Рефлекси јата у словенској топонимији Баната", у: *Probleme de filologie slavă* XI: 85–94.

Радан, М. 2004. „Развој изучавања српског језика као матерњег и страног у Румунији са посебним освртом на актуелне проблеме", у: *Probleme de filologie slavă* XII: 89–102.

Радан, М. 2005. „Родбинска терминологија Карашевака", у: *Српско-румунске везе и прожимања на ултуролошком плану* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 55–61.

Радан, М. 2006а. „Старина Карашевака у Банату виђена кроз призму карашевске топонимије", у: *Probleme de filologie slavă* XIV: 125–142

Радан, М. 2006б. „Из свадбене лексике Карашевака", у: *Исследования по славянской диалектологий* 12: 64–75.

Радан, М. 2006в. „Лексичке позајмљенице у сфери куће и покућства у српским говорима из румунског баната као одраз прожимања култура", у: *Сусрет култур*а (Љ. Суботић ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 547–555.

Радан, М. 2007а. „Утицај страних и савременог српско/хрватског језика на карашевске говоре", у: *Српски језик и друштвена кретања,* Књ. 1 (Р. Симић ур.). Крагујевац: Скупштина града, Универзитет, Филолошко-уметнички факултет, Кораци, 251–262.

Радан, М. 2007б. „Терминологија ватре у говорима Карашевака", у: *Probleme de filologie slavă* XV: 429–442.

Радан, М. 2008. „Значај морфолошких архаизама карашевских говора за утврђивање њиховог порекла и старине Карашевака у Банату“, у: *Romanoslavica* XLIII: 101–118.

Radan, M. 2008-2009. „Terminologia nunţii de Vest“, u: P*robleme de filologie slavă* XVI-XVII: 66-75.

Радан, М. 2009. „Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним осврtом на карашевске говоре)“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38 (1): 289-302.

Радан, М. 2010. „Архаична лексика карашевских говора – извор за ближе одређивање порекла и старине Карашевака у Банату“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 39/1: 431-444.

Радан, М. 2012. „Порекло појединих заједничких конјугацијских особина у карашевским, банатским и призренско-тимошким српским говорима“, у: *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас* (Ј. Стојановић ур.). Никшић / Нови Сад: Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик и књижевност / Матица српска, 503–517.

Радан, М. 2013а. „Неке заједничке особине банатских и карашевских говора. Њихово порекло и значај“, у: Г*одишњак за српски језик* XXVI/13: 433–450.

Радан, М. 2013б. „Дијалекатска лексика и реконструкција некадашњег предмиграционог стања (на примерима лексике карашевских, призренскотимочких и косовско-ресавских говора)“, у: *Путеви и домети дијалекатске лексикографије* (Ј. Марковић прир.). Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 265–282.

Радан, М. 2013в. „О неким лексичким позајмљеницама у сфери куће и покућства у српским говорима из румунског Баната“, у: Ј*езици и културе у времену и простору*, II/2: 197-203.

Радан, М. 2014а. „Последице вишевековног развоја периферних српских говора на мултиетничком простору румунског Баната“, у: *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност* (Р. В. Жугић ур.). Лесковац / Врање / Ниш: Лесковачки културни центар / Педагошки факултет у Врању / Универзитет у Нишу, 241–256.

Радан, М. 2014б. „О акценту најархаичнијих српских говора у румунском Банату“, у: *Славистички зборник*, Нова серија, књига I, IwoBA VIII, Реферати са VIII међународног скупа о балтословенској акцентологији (б. ур.). Нови Сад: б. и., 317-334.

Радан, М. 2015а. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији.* Нови Сад: Филозофски факултет / Београд: Институт за српски језик Сану / Нови Сад: Матица српска.

Радан, М. 2015б. „Последице контаката и/или српско (карашевско)-румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат)“, у: *Исходишта* 1: 353–374.

Радан, М. 2015в. „Румунске лексичке позајмљенице и псеудопозајмљенице у карашевским говорима“, у: *Језици и културе у времену и простору* 3 (С. Гудурић, М. Стефановић ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 439–446.

Радан, М. 2017. „О пореклу карашевске ковачке терминологије у говорима Карашева и Клокотича“, у: *Исходишта* 3: 329–344.

Радан, М. 2019. „Структурне и творбене карактеристике карашевске антропонимије из прве половине XVII века“, у: *Исходишта* 5: 367–388.

Радан, М. и М. Р. Ускату. 2020. „Језичке изоглосе косовско-ресавског типа у карашевским говорима (са посебним освртом на изолексе)“, у: *Исходишта* 6: 237–255.

Радан, М. и М. Ускату. 2021. „Воденичка терминологија и воденичарска лексика у српском говору Карашева“, у: *Исходишта* 7: 259–284.

Radan, M. i M. R. Uskatu. 2022. „O karaševskoj antroponimiji iz XVI veka”, у: *Исходишта* 8: 235–264.

Radan Uscatu, M. R. 2014. *Botezul, nunta şi funeraliile la caraşoveni.* Timişoara: Editura Universităţii de Vest.

Радовановић, Д. 2013. „О појединим сродственим терминима у српском и румунском Банату“, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 181–188.

Радовановић, Д. 2015. „Свадбена лексика у Банату“, у: *Исходишта* 1: 375–381.

Радовановић, Д. 2017. „Теренски записи из Ченеја“, у: *Исходишта* 3: 527–544.

Радовановић, Д. 2019. „О дијалекатским особеностима Нађфале у румунском Банату (извештај са терена)“, у: *Исходишта* 5: 389–402.

Радовановић, Д. 2022. „Лингвогеографска скица шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату – акценат и гласови –“, у: *Исходишта* 8: 345–360.

Радовановић, Д. и С. Гудурић. 2021. „Акустичке особености

фрикатива /ш/ и /ж/ у Батањи (Мађарска) и Наћфали (Румунија)", у: *Исходишта* 7: 369–383.

Росић, А. et al. 1985. *Из села у село*. Букурешт.

Сикимић, Б. 1994. „Проучавања језика Срба у Румунији", у: *Темишварски зборник* 1: 229–232.

Сикимић, Б. 2000. „Магија мешења хлеба", у: *Српски језик* V/1–2: 309–337.

Sikimić, B. 2003. „Istraživanja srspkog/srpskohrvatskog jezika u Rumuniji", u: *Lingvističke aktuelnosti* 10: http://www.asusilc.net/aktuelnosti/?p=361.

Sikimić, B. 2016. „Jezički pejzaž Karaševaka: nadgrobni spomenici", у: *Фолклористика* 1/2: 43–63.

Sikimić, B. 2017. „Vidljivost karaševskog govora u javnom prostoru", у: *Исходишта* 3: 379–390.

Сикимић, Б. 2021. „Етнолонгвистички и антрополошколингвистички аспекти истраживања Срба у Румунији – искуства теренског рада", у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 51–66.

Симић, З. 2012. „Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша", у: *Зборник Матице српске за славистику* LV/2: 169–181.

Симић, З. 2013а. „Неки примери семантичких посуђеница у банатско-црногорском говору", у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан ур.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 189–200.

Симић, З. 2013б. „Прилог проучавању међујезичке интерференције (на примеру говора Банатске Црне Горе), у: *Јужнословенски филолог* LXIX: 429–441.

Симић, З. 2017. „О темпоралним предлошко-падежним формама у говору Банатске Црне Горе", у: *Исходишта* 3: 391–406.

Симић, З. 2018. „Над синтаксом говора Срба у неким селима Банатске клисуре", у: *Исходишта* 4: 323–340.

Симић, З. 2019. „Употреба слободног генитива у говору Банатске Клисуре", у: *Исходишта* 5: 425–440.

Симић, З. и М. Царан. 2006. „О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе", у: *Probleme de filologie slavă* XIV: 151–163.

Simu, T. 1924. „Caraşova şi Craşovenii. Schiţă istorico-etnografică", u: *Arhivele Olteniei,* Anul III, No. 11, ianuarie–februarie 1924: 477–485.

Simu, T. 1939. *Originea craşovenilor. Studiu istoric şi etnografic.* Lugoj: Tipografia "Corvin".

Sicoe, C. 2015. „Împrumuturi de origine Sârbă în literature dialectală Bănăţeană", у: *Исходишта* 1: 403–415.

Сырку, П. 1899. „Нарѣчіе Карашевцевъ", у: *Известия Отделения русского языка и словесности Императортской академии наук* 4/2: 641–660.

Соболев, А. и М. Radan. 2000. „Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia", у: *Јужнословенски филолог* LVIII: 89–109.

Sorescu-Marinković, A. 2010. „Serbian Language Aquisition in Communist Romania", u: *Balcanica* XLI: 7–31.

Степанов, Љ. et al. 1984. *Из села у село*. Букурешт.

Степанов, Љ. 2016. „О првом српско-румунском речнику кетфељског проте Милана Николића", у: *Исходишта* 2: 215–224.

Стојановић, В. 2009. *Додири и прожимања.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Стошић, Ј. 2016. „Славенизми у банатском Алманаху (1827)", у: *Исходишта* 2: 225–237.

Судимац, Н. 2019. „Најчешће грешке приликом усвајања српског језика као страног код студената румунске националности", у: *Исходишта* 5: 441–454.

Судимац, Н. 2020. „Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија)", у: *Исходишта* 6: 285–296.

Syrku, P. 1899. „Narečie Karaševcev", u: *Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademiji Nau*k IV: 641–660.

Ţaran, M. i Z. Simić. 2006. „Despre sintaxa cazurilor în graiul sârbesc din Muntenegrul bănăţean", u: *Interferenţe lingvistice în zona multietnică a Banatului* (M. Király, M. Radan coord.). Timişoara: GRANT, 75–84.

Tešić, G. 2005. „Novi sjaj Todora Manojlovića", u: *Otkrovenje srpske avangarde: kontekstualna čitanja,* knj. 1 (G. Tešić aut.). Beograd: Čigoja štampa: Institut za književnost i umetnost, 199–204.

Танасић, С. 2017. „О синтакси језика листа `Наша реч`", у: *Исходишта* 3: 431–448.

Томић, М. 1967. „Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника Ч, Ћ, Ц, Ђ", у: *Нови живот* XI: 83–86.

Томић, М. 1968. „Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату", у: *Књижевни живот* 1: 86–88.

Томић, М. 1971. „О стању југословенистике у СР Румунији", у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 1: 63–66.

Томић, М. 1972. „Антропонимија Карашеваца. II“, у: *Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику,* књ. XVII/1: 207–240.

Томић, М. 1972. „Антропонимија Карашеваца“, у: *Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику,* књ. XV/2: 213–227.

Tomić, M. 1972. „Antroponimija Karaševaca“, u: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XV/2, 1972: 213–227.

Tomić, M. 1974. „Antroponimija Karaševaca 2“, u: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XVII/1, 1974: 207–240.

Томић, М. 1980. *Топонимија свиничана.* Скопје: [с. н.], 239–250.

Tomić, M. 1982. „Neke morfološke osobine klisurskih govora“, u: *Actele simpozionului româno-iugoslav* VI: 388–401.

Томић, М. 1984а „Антропонимија Срба и Хрвата у Румунији“, у: *Ономатолошки прилози* V: 251-257.

Томић, М. 1984б. „Говор Свиничана“, у: *Српски дијалектолошки зборник* XXX: 7–265.

Tomić, M. 1985a. „Antroponimija Srba i Hrvata u Rumuniji“, у: *Ономатолошки прилози* VI: 121–183.

Томић, М. 1985б. „О појави имена, презимена и надимака“, у: *Књижевни живот* XXIX/2: 84–88.

Томић, М. 1985в. „О појави имена, презимена и надимака“, у: *Књижевни живот* XXIX/3: 91–95.

Томић, М. 1985г. „О појави имена, презимена и надимака“, у: *Књижевни живот* XXIX/4: 56–59.

Томић, М. 1986а. „О односу између теорије и праксе у третирању фразеолошких јединица“, у: *Књижевни живот* XXX/3: 84–88.

Tomić, M. 1986б. „Toponimi srpskih i hrvatskih naselja u Rumuniji“, u: *Onomatološki prilozi* VII: 199–246.

Томић, М. 1987. „Говор Радимаца“, у: *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII: 303–474.

Томић, М. 1989а. *По Дунавској клисури.* Букурешт: Издавачко предузеће „Критерион“.

Томић, М. 1989б. „Речник радимског говора“, у: *Српски дијалектолошки зборник* XXXV: 1–174.

Томић, М. 2007. *Карашевци и њихов језик* (Caraşovenii şi limba lor). Bucureşti: Cartea Universitară.

Томић, М. и Ј. Шољмошан. 1996. „Облици Србин и српски у румунским презименима“, у: *Српски језик 1–2*: 343–349.

Tomici, M. 1967. „Unele observaţii în legtură cu adjectivul calificativ în graiul sîrbesc din localitatea Sviniţa, regiunea Banat“, u: *Studii şi cercetări*

lingvistice XVIII/2: 223–230.

Tomici, M. 1969. „Fonetica si fonologia graiului sîrbesc din localitatea Belobreşca (jud. Caraş-Severin)“, u: *Studii de slavistică* I: 279–309.

Tomici, M. 1971. „'Unitatea' graiurilor caraşovene", u: *Studii de limba, literature şi folclor* II: 159–177.

Tomici, M. 1974. „Elemente româneşti în antroponimia Caraşovenilor“, u: *Studii şi cercetări lingvistice* XXV/1: 45–60.

Tomici, M. 1975. „Elemente lexicale românesti în graiul sîrbesc din licalitatea Sviniţa (judeţul Mehedinţi)“, u: *Fonetică şi dialectologie* IX: 165–176.

Tomici, M. 1979. „Un sistem nominal în evoluţie: substantivul calificativ în graiul sîrbesc din Sviniţa“, u: *Studii şi cercetări lingvistice* XXX/6: 551–570.

Tomici, M. 2006. *Onomastica sârbilor şi croaţilor din România. Nume de persoane şi de locuri.* Bucureşti: Editura Academiei Române.

Tomici, M. i N. Tomici. 1992. *Ghid de conversaţie român-sîrb şi sîrb-român.* Gornji Milanovac: Dečje novine.

Трајковић, Т. 2017. „Ратарска терминологија села Рудне у Румунији“, у: *Исходишта* 3: 489–507.

Трајковић, Т. 2018. „Ратарска терминологија села Белобрешке у Румунији“, у: *Исходишта* 4: 361–372.

Трајковић, Т. 2019. „Терминологија одевања и обувања у Рудни (Румунија)“, у: *Исходишта* 5: 455–464.

Trâpcea, Th. N. 1957. „Craşovenii 'o măruntaa' populaţie din ţara noastră. E unde şi când au venit?“, u: *Studii, revista de istorie* X/6: 93–101.

Trâpcea, Th. N. 1967. „Observaţii asupra graiului `muntenegrenilor` din Banat“, u: *Romanoslavica* XIV: 269–272.

Tufescu, V. 1941. „O măruntă populaţie balcanică în Banat: Craşovenii“, u: *Balcania* IV: 503–529.

Ћирковић, С. 2015. „Истраживања српских заједница у жупанији Арад у Румунији: антрополошколингвистичка анализа наратива о прављењу“, у: *Исходишта* 1: 455–472.

Ћосић, Ј. 1933. „Народне пјесме (Рекаш у Румуњској)“, у: *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена* XXIX/1: 181–196.

Ћосић, Ј. 1934. „Народне пјесме (Рекаш у Румуњској)“, у: *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена* XXIX/2: 213–228.

Flora, R. 1976. „Interferenţe lingvistice sîrbo/române, cronologie, zone, criteria“, u: *Analele societăţii de limba română* VII: 123–136.

Флора, Р. 1977. „Српскохрватско-румунски лексикални односи“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 6 (1): 341–359.

Frenţiu, I. 1940. *Dicţionar româno-sârb.* Timişoara.

Царан Андрејић, М. 2019. „Славомир Гвозденовић – књижевно дело у духу српства“, у: *Исходишта* 5: 509–518.

Caran Andrejić, M. i I. Gubani. 2022. „Jezičko-komunikacijsko ponašanje Srba u višejezičnom okruženju rumunskog Banata”, у: *Исходишта* 8: 311–319.

Цветковић Теофиловић, И. 2013. „Напомене о језику Димитрија Тирола“, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 256–271.

Цветковић Теофиловић, И. 2020. „Прилог познавању лексике обичаја крштења код Срба у Дунавској Клисури“, у: *Исходишта* 6: 349–370.

Cica, V. 1981. „Aspecte privind ocupaţille şi meşteşugurile la populaţia de naţionalitate sîrba din Banat“, u: *Analele Banatului, Etnografie* 1: 18–200.

Црњански, М. 1989. *О Банату и Банаћанима*, прир. С. Трећаков. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Црњански, М. 1991. „Ритмови Тодора Манојловића“, у: *Есеји и прикази* (Б. Петровић и С. Трећаков изабр. и прир.). Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 138–140.

Црњански, М. 1995. „Наш Темишвар“, у: *Путописи, Путевима разним,* (Н. Бертолино прир.). Београд: Задужбина Милоша Црњанског / БИГЗ / Српска књижевна задруга, 110–113.

Чешљар, М. 1983. „Из лексике Иванде (румунски Банат)“, у: *Прилози проучавању језика* 19: 110–148.

Čolević, L. 2016. „Znakovi Iva Andrića u Bukureštu“, у: *Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu,* knj. 8 (B. Tošović prir.). Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzes-Universität Graz, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 127–137.

Čolević, L. 2018. *Fantasticul şi realismul magic în literatura sârbă (post) modernist.* Bukurešt: Editura universităţii din Bucureşti.

Чонка-Клисурац, Ч. 1958. „Поглед на данашњи говор Срба у Банатској Клисури“, у: *Нови живот: часопис Темишварске филијале Савеза књижевника НР Румуније* 2, 1: 78–82.

Чонка-Клисурац, Ч. 1959. „О неким особеностима српског говора у средњем и северном делу румунског Баната“, у: *Нови живот: часопис Темишварске филијале Савеза књижевника НР Румуније*, год. 3, бр. 1: б. с.

Чонка-Клисурац, Ч. 1980а. „Извесни глаголи“, у: *Банатске новине: друштвени, политички и културни недељник* 3604: б. с.

Чонка-Клисурац, Ч. 1980б. „Опет о инструменталу“, у: *Банатске новине: друштвени, политички и културни недељник* 3613: 6. с.

Чонка-Клисурац, Ч. 1980в. „Речца не“, у: *Банатске новине: друштвени, политички и културни недељник* 3622: 6. с.

Музикологија и етномузикологија (вокална и инструментална пракса и кореологија)

Boba, A. C. 2022. „Serbian church music in Banat – historical aspects“, у: *Исходишта* 8: 87–95.

Gibescu, D. R. 2013. „Folclorul românilor din zona sârbească a Banatilui“, u: *Revista muzica* 4: 51–60.

Green, N. 2014. „A consideration of structural analysis methodology in the context of Southeast European dance: *Brâul Bâtrân*, an example from Romanian Banat“, u: *Proceedings of the Third symposium of the International council for traditional music (ICTM) Study group on music and dance in Southeastern Europe* (w. ed.). Skopje: ICTM Study group on music and dance in Southeasternh Europe and National committe ICTM Macedonia, 27–35.

Green, N. 2016. „Placing od Sviniţa's identity as seen from the perspective of community dance culture“, u: *Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives The Easter customs in the village of Sviniţa* (Liz Mellish and Selena Rakočević eds.). Pančevo: Kulturni centar Pančeva & Selena Rakočević, 115–134.

Думнић, М. 2017. „Носталгија у интерпретацији тамбурашких оркестара у Темишвару 2016. године: староградска музика и тамбурaштво“, у: *Исходишта* 3: 119–128.

Илић, С. 2006а. *Народне мелодије Срба, Шокаца и Карашеваца у Румунији* (Ј. Јовановић прир.). Нови Сад / Београд : Матица српска, Одељење за сценске уметности и музику / Музиколошки институт САНУ.

Јовановић, Ј. 1996. „Песма посвећена крању Александру сачувана у сећању Срба у Румунији“, у: *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 18/19: 221–224.

Јовановић, Ј. 2000. „Трагом жетелачке песме Постој, сунце, рано не за'оди : прилог проучавању порекла српског становништва Горњег Баната у Румунији“, у: *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 26/27: 7–16.

Јовановић, Ј. 2002. „Српско културно и певачко наслеђе Горњег Баната у Румунији (1): Сучељавање и прожимање два културолошка обрасца“, у: *Музички талас* 30–31: 42–60.

Јовановић, Ј. 2003а. „Српско културно и певачко наслеђе Горњег Баната у Румунији (2): Мелопоетска анализа“, у: *Музички талас* 32–33: 34–57.

Јовановић, Ј. 2003б. „Генеза напева српских свадбених песама у Горњем Банату у Румунији : још један прилог проучавању порекла српског становништва Горњег Баната у Румунији“, у: *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 28/29: 7–16.

Јовановић, Ј. 2005. „Нотни записи забележени у Банатској Црној Гори“, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић ур.). Београд: САНУ, 379–398.

Јовановић, Ј. 2015. *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: сведочанства на истеку XX века.* Београд / Темишвар: Музиколошки институт САНУ / Савез Срба у Румунији.

Карин, М. 2012. *Мало коло – фолклорни бисер Срба из Доњег Баната у Румунији.* Мастер рад, рукопис. Нови Сад: Академија уметности Универзитет уметности у Новом Саду.

Maliţa, R. 2021. „Poveste despre un arâng. motivul cântecului liturgic la Adam Puslojić“, у: *Исходишта* 7: 123–131.

Mellish, L. i S. Rakočević (ured.). 2015. *Dace, Field Research, and Intercultural Perspectives The Easter customs in the village of Sviniţa.* Pančevo: Kulturni centar Pančeva & Selena Rakočević.

Милошевић, С. 2004. *Лале са Мориша.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Мунђан, И. 2003. *Зора.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Недељковић, Д. 1971. „Народно певање лимитрофне темишварске средине српске етничке групе“, у: *Зборник радова САНУ.* Нова серија, књига 1, Етнографски институт, књига 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Етнографски институт САНУ, 101–132.

Попов, Д. 2017. *Мешовити хор Православне Српске Саборне цркве у Темишвару 1997–2017.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Попов, Д. 2018. „Српски хорови и певачка друштва у Темишвару (1836–2016)“, у: *Исходишта* 4: 257–266.

Попов, Д. 2021. „Хорско певање као начин очувања културно-националног идентитета Срба са данашње територије Румуније (студија случаја: српски градски хорови 1836–2020)“, у: *Исходишта* 7: 247–257.

Попов, Д. 2022. „Хорско певање као начин очувања културно-националног идентитета Срба са данашње територије Румуније (2) (Студија случаја: српски сеоски хорови)“, у: *Исходишта* 8: 223–233.

Rakočević, S. 2012. *Tradicionalni plesovi Srba u Banatu.* Pančevo: Kulturni centar Pančeva i Gradska biblioteka Pančevo.

Ракочевић, С. 2012а. *Традиционални плесови Срба у Банату.* Панчево: Културни центар Панчево / Градска библиотека Панчево.

Ракочевић, С. 2012б. „Истраживања музичке и плесне праксе Срба у Дунавској клисури – Свиница и Љупкова“, у: *Гудало: часопис за унапређење музике* 13: 98–108.

Rakočević, S. 2013. „Ethnochoreological research: dance practice of the village of Svinita (Romania)“, u: *Tradicija kao inspiracija* (S. Marinković i S. Dodik ur.). Zbornik radova sa naučnog skupa „Vlado Miloševič: etnomuzikolog, kompozitor i pedagog“. Banja Luka: Akademija umjetnosti – Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 247–263.

Ракочевић, С. 2017. „Етнографија намењивања плеса покојнику у селу Свиници“, у: *Исходишта* 3: 357–368.

Ракочевић, С. 2018. „Игранке у српским селима Дунавске клисуре у Румунији“, у: *Исходишта* 4: 293–308.

Степанов, Љ. 2002. *Српски државни ансамбл песама и игара у Темишвару.* Посебна издања, монографије, књ. 22. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2007. Х*ор Православне српске саборне цркве у Темишвару.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2009. *АКУД Младост – 40 (1969–2009).* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2010. *Талија–40 (1970–2010).* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. и С. Бугарски. 2005. *Српски ансамбл у Темишвару.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Остало (архитектура, социологија и др.)

Srpsko-rumunske veze i prožimanja na kuturološkom planu (M. Radan prir.). 2005. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.

Бугарски, С. 2005. „Националне мањине у Румунији“, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић ур.). Научни скупови, Књига CIX, Одељење друштвених наука, Књига 25. Београд: Међуодељенски одбор за проучавање

националних мањина и људских права, САНУ, 235–264.

Бугарски, С. 2017. „Прилог завичајној библиографији Срба из Румуније“, у: *Темишварски зборник* 9: 193–220.

Бугарски, С. и Љ. Степанов. 2007. Димитрије П. Тирол : *Живот и дело.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Бугарски, С. 2008. *Политичке партије Срба у Румунији : 1918–1938.* Темишвер: Савез Срба у Румунији.

Vlăsceanu, Gh. M. 2017. „18th century Serbian architectural principles in the former provinces of the Habsburg empire, a case study on Banat and Hungary“, у: *Исходишта* 3: 63–76.

Vlăsceanu, Gh. M. 2021. „Formulări stilistice în arhitectura timişoarei şi vârşeţului (sec. xviii-xx). studiu de caz: palatele prelaţilor ortodocşi Sârbi“, у: *Исходишта* 7: 85–94.

Gales, I. 2017. *Liceul Teoretic „Dositei Obradovici“ Timişoara (1990-2015).* Timişoara: Editura Uniunii Sârbilor din România.

Гвозденовић, С. 2005. „Националне мањине у Румунији“, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић ур.). Београд: Научни скупови, Књига CIX, Одељење друштвених наука, Књига 25, Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, САНУ, 535–543.

Јовановић, М, Л. Шелмић и Н. Кусовац. 1991. *Каталог: Уметничко благо Срба у Румунији*. Београд / Нови Сад: Народни музеј / Галерија Матице Српске.

Касаш, Ј. 2018а. „Самоопредељење темишварских Срба да се присаједине Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“, у: *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику* 159: 37–50.

Касаш, Ј. 2018б. „Срби у Темишвару као грађани првог реда: свакодневни живот“, у: *Attendite: Гласник Историјског архива у Кикинди* 15: 91–102.

Касаш, Ј. 2021. „Епитети везани за град Темишвар у српској послератној штампи“, у: *Исходишта* 7: 113–121.

Лупуловић, В. 2003. *Развој школства у Луговету.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Лупуловић, В. и Б. Крстић. 2001. *Осмогодишња школа у Соколовцу.* Темишвар: Савезт Срба у Румунији.

Максимовић, Г. 2021. „О неким облицима образовне, културне и научне сарадње српске матице и српских мањина и дијаспоре – на примјеру узајамних веза Ниша и Темишвара“, у: *Срби у Румунији* –

садашње стање и перспективе (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 67–79.

Марков, З. и Н. Демиан. 2017. „Србин особењак у међуратном Темишвару: Франц Бранислав Мирчетић (1897–1983)“, у: Т*емишварски зборник* 9: 107–125.

Марков, Н. 2017. „Защо Карашовените не се Българи?“, у: *Исходишта* 3: 181–202.

Масловарић, Д. 1971. „Привреда у Свиници“, у: *Зборник радова САНУ.* Нова серија, књига 1, Етнографски институт, књига 5 (Д. Недељковић ур.). Београд: Етнографски институт САНУ, 22–37.

Мирјанић, Д. 2007. *Људи и судбине.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Митровић, Љ 2016. „Улога српске интелектуалне дијаспоре у очувању културног идентитета и афирмацији интереса Србије“, у: *Исходишта* 2: 121–130.

Мракић, Г. и С. Бугарски. 2021. „Издаваштво Срба у Румунији у прошлости и данас“, у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 175–182.

Попов, Д. 2015. „О Темишвару и темишварским Србима из времена Бранковог школовања (1841–1843)“, у: *Радичевићи у Темишвару* (С. Бугарски и Љ. Степанов прир.). Темишвар: Савез Срба у Румунији, 89–102.

Радан, М. 2021. „Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији (ЦНИКРС) – циљеви, пројекти, досадашњи резултати, перспективе“, у: *Срби у Румунији – садашње стање и перспективе* (Т. Варади и М. Радан ур.). Београд: Српска академија наука и уметности, 19–50.

Сабљић, Д. 1996. *Српско школство у Румунији 1919–1989.* Темишвар: Демократски савез Срба и Карашована у Румунији.

Сореску Маринковић, А. 2018. *С друге стране границе. Југословенска телевизија и друге успомене из свакодневног живота Румуна у Банату.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 1991. *Младост жубори, срцу говори.* Букурешт: Издавачко предузеће „Критерион“.

Степанов, Љ. 1994. *Младост жубори, срцу говори.* Друго издање. Букурешт: Издавачко предузеће „Критерион“.

Степанов, Љ. 1995. *Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији : 1990–1995.* Посебна издања, монографије, књ. 7. Темишвар:

Деомкратски савез Срба и Карашевакану Румунији.

Степанов, Љ. 1997. *Савез Срба у Румунији : 1990–1997.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2003. *Милан Николић (1888–1969): живот и дело.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2004. *Савез Срба у Румунији – 15.* Друго, допуњено издање. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2006. „Статистички подаци о Србима у Румунији", у: *Темишварски зборник* 4: 9–30.

Степанов, Љ. 2007. *Статистички подаци о Србима у Румунији.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2009. *Савез Срба у Румунији – 20.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. 2016. *Савез Срба у Румунији – 25.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Степанов, Љ. и В. Степанов. 2014. *Статистички подаци о Србима у Румунији.* Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Ћирковић, С. 2017. „Настава на српском језику у Поморишју данас", у: *Исходишта* 3: 519–536.

Ћурушкин, М. 2018. „Обавезни откупи пољопривредних производа (квоте), кошмар банатског сељаштва 1947. године", у: *Темишварски зборник* 10: 43–58.

Ујез, А. 1988. *Позоришно стваралаштво Јоакима Вујића : поводом 175-годишњице прве позоришне представе у Срба 24. Августа 1813.* Београд: Српска академија наука и уметности.

Штатути. 1911. *„Темишварске Српске Штедионице" деоничарског друштва.* Кикинда: Велика Кикинда.

Зборници посвећени Србима у Румунији и библиографије

АРАД кроз време 1–19 = *Aradul de-a lungul timpului* 1–19. 2000–2019. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Јакшић М. и С. Ђуретић (прир.) 2008. *Položaj i perspektive srpskog naroda u zemljama okruženja.* Beograd: Službeni glasnik.

Језици и културе у времену и простору 1–9, тематски зборник. 2012–2020. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

Милин, А., М. Милин и Ц. Михајлов (прир.). *Срби у Румунији за време комунизма: звучни архив и приручник о страдању. (Sârbii din*

România în vremea comunismului: arhivă sonoră şi manualul pătimirii). 2011. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Милин М. (прир.). *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости. (Sârbii din România : secvenţe şi date din istoria recentă).* 2011. Вршац / Београд / Arad: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“ / Српска академија образовања / Centrul de studii interculturale şi interconfesionale al Universităţii „Aurel Vlaicu“.

Варади Т. и М. Радан (ур.). *Срби у Румунији – Садашње стање и перспективе.* 2021. Зборник радова са округлог стола одржаног 6. децембра 2019. године. Београд: Српска академија наука и уметности.

Становчић, В. (ур.). *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. 2005. Београд: САНУ.

Темишварски зборник 1–12. 1994–2020. Нови Сад: Матица српска Темишварски одбор.

*

Марковић, Б. 2020. „Ка индексирању дијалекатских текстова публикованих у Републици Србији“, у: *Српски дијалектолошки зборник* LXVII: 413–528.

Миленковић Вуковић, Б. 2005. „Библиографија изабраних радова о Србима у Мађарској, Румунији, Хрватској, Словенији, Македонији и Албанији“, у: *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи* (В. Становчић ур.). Београд: САНУ, 443–496.

Недељков, Љ. и Б. Марковић. 2015. „Дијалекатска лексикографија штокавског наречја (од 1818. до 2014. године) – библиографија“, у: *Српски дијалектолошки зборник* LXII: 247–326.

Сикимић, Б. и М. Бјелетић. 1994. „Библиографија радова о језику Срба у Румунији“, у: *Темишварски зборник* 1: 233–237.

Тубић, Д. 2019. „Библиографија ’Темишварског зборника’, бројеви 1–10“, у: *Темишварски зборник* 11: 243–265.

САДРЖАЈ

Предговор 5

Ивица Тодоровић
СУДБИНА НА РАСКРШЋУ
– резултати, запитаности и могућности
нових мултидисциплинарних проучавања
Срба у Румунији и српско-румунских релација
у прошлости и садашњости 7
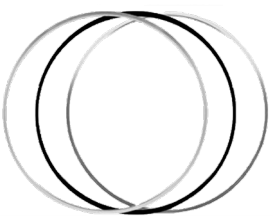
Нина Аксић
ИСТРАЖИВАЊА КУЛТУРЕ СРБА
У РУМУНИЈИ
- Библиографија с приказима референци на тему
Божића, славе и свадбе 127